

MW

DOLGA POT DOMOV

*Reprezentacije zahodnega Balkana
v političnem in medijskem diskurzu*

TANJA PETROVIĆ

DOSLEJ IZŠLO V ZBIRKI MEDIAWATCH

MARJETA DOUPONA HORVAT,
JEF VERSCHUEREN, IGOR Ž. ŽAGAR
Retorika begunske politike v Sloveniji

BREDA LUTHAR
Politika teletabloidov

DARREN PURCELL
Slovenska država na internetu

TONČI A. KUZMANIĆ
Bitja s pol strešice

KARMEN ERJAVEC, SANDRA B. HRVATIN,
BARBARA KELBL
Mi o Romih

MATEVŽ KRIVIC, SIMONA ZATLER
Svoboda tiska in pravice posameznika

BREDA LUTHAR, TONČI A. KUZMANIĆ,
SREČO DRAGOŠ, MITJA VELIKONJA,
SANDRA B. HRVATIN, LENART J. KUČIĆ
Mit o zmagi levice

SANDRA B. HRVATIN, MARKO MILOSAVLJEVIĆ
Medijska politika v Sloveniji v devetdesetih

SANDRA B. HRVATIN
Državni ali javni servis

GOJKO BERVAR
Svoboda neodgovornosti

MAJDA HRŽENJAK, KSENIJA H. VIDMAR, ZALKA DRGLIN,
VALERIJA VENDRAMIN, JERCA LEGAN, URŠA SKUMAVC
Njena (re)kreacija

DRAGAN PETROVEC
Mediji in nasilje

ROMAN KUCHAR

Medijske podobe homoseksualnosti

SANDRA B. HRVATIN, LENART J. KUČIĆ,

BRANKICA PETKOVIĆ

Medijsko lastništvo

JERNEJ ROVŠEK

Zasebno in javno v medijih

MITJA VELIKONJA

Evroza

BRANKICA PETKOVIĆ, SANDRA B. HRVATIN,

LENART J. KUČIĆ, IZTOK JURANČIČ,

MARKO PRPIČ, ROMAN KUCHAR

Mediji za državljane

BRANKICA PETKOVIĆ, SANDRA B. HRVATIN

In temu pravite medijski trg?

MITJA VELIKONJA

Titostalgija

BRANKICA PETKOVIĆ, MARKO PRPIČ,

NEVA NAHTIGAL, SANDRA B. HRVATIN

Spremljanje in vrednotenje medijev

MIROVNI INŠTITUT
METELKOVA 6
SI-1000 LJUBLJANA
E: INFO@MIROVNI-INSTITUT.SI
<HTTP://WWW.MIROVNI-INSTITUT.SI>

izdajatelj: MIROVNI INŠTITUT
zbirka: MEDIAWATCH <HTTP://MEDIAWATCH.MIROVNI-INSTITUT.SI>
urednica: BRANKICA PETKOVIĆ

DOLGA POT DOMOV:
Reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu
avtor: TANJA PETROVIĆ
lektor: JAKA ŽURAJ
design: ROBERT ŽVOKELJ za DAK
tipografija: GOUDY & GOUDY SANS, ITC
tisk: TISKARNA HREN
naklada: 500 izvodov, 1. izdaja

© 2009 MIROVNI INŠTITUT

Izid knjige sta omogočila Open Society Institute in
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.7 (497)

PETROVIĆ, Tanja, 1974-

Dolga pot domov : reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu / Tanja Petrović. - 1. izd. - Ljubljana : Mirovni inštitut, 2009. - (Zbirka Mediawatch)

Vsebuje tudi angl. prevod, tiskan v obratni smeri: A long way home : representations of the Western Balkans in political and media discourses / [translation Olga Vuković]

ISBN 978-961-6455-55-8

1. Petrović, Tanja 1974-: A long way home
247648512

DOLGA POT DOMOV:

*Reprezentacije zahodnega Balkana
v političnem in medijskem diskurzu*

TANJA PETROVIĆ, ZRC SAZU, Ljubljana
e: tanja.petrovic@zrc-sazu.si

VSEBINA

ZAHVALA 7

I. UVOD 9

II. EVROPA SE IŠČE 15

EVROPSKA IDENTITETA? 15

DISKURZ O ZAHODNEM BALKANU MED
BALKANIZMOM IN ORIENTALIZMOM 20

III. EVROPA IZNAJDE ZAHODNI BALKAN 27

KAJ JE ZA IMENOM? 27

IV. NA POTI V EVROPO:
METAFORE PRIDRUŽEVANJA IN POLITIČNA
IMAGINACIJA ZAHODNEGA BALKANA 33

EVROPA JE ZGRADBA 33

EVROPA JE DRUŽINA 37

PRIDRUŽEVANJE EU JE POT 40

NA OBZIDJU EVROPE 42

EVROPA JE PRIHODNOST 47

V. »GNEZDENJE KOLONIALIZMOV«:
AVSTRIJA, SLOVENIJA IN DISKURZ O
ZAHODNEM BALKANU 50

»GNEZDENJE KOLONIALIZMOV«
IN VLOGA ZGODOVINSKIH DEDIŠČIN 53

»GNEZDENJE KOLONIALIZMOV«
ZUNAJ JEZIKOVNIH PRAKS 62

VI. ZAHODNI BALKAN V SOSEDSTVU:
BIVŠI BRATJE, BODOČI DRUŽINSKI ČLANI,
SOSEDJE IN OSTALI 66

OD SOSED DO KANDIDATK IN NAZAJ 67

KLJUČ EVROPSKIH VRAT
V ROKAH SOSEDA 68

VII. SKLEP: ZAHODNI BALKAN JE JUŽNO 72

LITERATURA 76

ZAHVALA

Z nastankom te knjige je povezanih veliko ljudi. Na tem mestu se želim zahvaliti tistim, brez katerih je ne bi bilo. Brez pomoči Anite Todorović ne bi imela ne časa ne energije, da začnem raziskavo, ki je do knjige pripeljala. Mitji Velikonji, Petru Vodopivcu, Otu Lutharju, Martinu Pogačarju in Ani Hofman hvala za poglobljeno branje rokopisa, navdihujoče pogovore, komentarje in predloge, ki so rokopis nedvomno izboljšali.

Nekatera poglavja knjige so nastala med mojim bivanjem na L'École des hautes études en sciences sociales v Parizu in na Univerzi v Osaki. Zelo sem hvaležna Nathalie Clayer in Ryojiju Momose, ki sta mi tam omogočila odlične delovne razmere.

Moji družini, Đorđu, Ivanu in Olgi, hvala za podporo, razumevanje in potrpežljivost. Vem, da so bili zaradi mojega dela za marsikaj prikrajšani. Knjigo sam pisala za vse, ki jim je skupna ideja o Evropi brez meja, posvečam pa jo svojim prijateljem, ki v vrstah pred konzulati v Beogradu, Skopju, Sarajevu, Podgorici, Prištini in Tirani meje Evrope še kako občutijo.

V Ljubljani, julija 2009

I. UVOD

»Zdi se, da se t. i. združevanje Evrope izvaja z zelo malo razmisleka,« sta leta 1993 zapisala Jelica Šumič Riha in Tomaž Mastnak v uvodu v tematsko številko *Filozofskega vestnika*, naslovljeno *Questioning Europe*, in v nadaljevanju poudarila, da »ni prvič, da se Evropa združuje, le da združitvi nikoli do sedaj ni sledilo takšno pomanjkanje idej in refleksije« (Mastnak in Šumič Riha 1993, 7).¹ Avtorja sta bila kritična do Evrope predvsem zaradi krvavih dogodkov na prostorih bivše Jugoslavije, ki jih Evropa ni poskusila preprečiti, tudi tako, da ni podprla prizadevanja za demokratizacijo Jugoslavije: kot je zapisal eden izmed zahodnoevropskih diplomatov, ki je del svojega poklicnega življenja posvetil Balkanu, »Evropa iz Maastrichta ni slišala klica na pomoč Evrope iz Sarajeva« (Gentilini 2007, 51). V naslednjih letih je predvsem akademska sfera vzpostavila kritični odnos do nekaterih praks institucij Evropske unije in do diskurzov, ki v zvezi z njo nastajajo na nacionalni ali nadnacionalni ravni (cf. med drugimi Burgess 1997, Mastnak 1998, Zielonka (ur.) 2002, Velikonja 2005, Armstrong in Anderson (ur.) 2007 itd.), a diskurza, vezana za Evropsko unijo, ki sta v družbi najbolj »glasna« – politični in medijski diskurz – ostajata še naprej zelo nereflektirana.

Mastnak in Šumič Riha sta v omenjenem uvodu o položaju Slovenije v odnosu do Evrope zapisala: »Vse do pred treh let smo bili zunaj Evrope, zato ker smo živeli v komunistični državi. V Sloveniji tako kot na Čehoslovaškem, na Poljskem, na Madžarskem in v baltških državah je poudarjanje tega, da smo Evropejci, pomenilo kritiko komunizma in imperialističnih struktur, ki so nam bile vsiljene. Sprejeli smo igro z evropsko identiteto, in na koncu spoznali, da v njej lahko samo izgubimo. Ko je komunizem razpadel, smo bili še naprej izključeni iz Evrope, v kateri se sicer nahajamo kulturno, politično, ekonomsko, zgodovinsko. Evropa je potrebovala komunizem bolj, kot smo ga mi. Ko smo se komunizma znebili, nas je Evropa zadržala v položaju Drugega, samo razlogi za to so se spremenili: ideološke in politične je zamenjala za rasne« (Mastnak in Šumič Riha 1993, 7–8).

Dobro desetletje potem, ko so bile objavljene te vrstice, 1. maja 2004, je Slovenija kot prva (in še vedno edina) izmed držav, nastalih na prostoru bivše Jugoslavije, postala

¹ O zgodovini evropskih integracijskih projektov glej Šabec (2006, 203–217), Toplak (2003).

članica Evropske unije. S pridružitvijo *veliki evropski družini*² je dokončno *zbežala iz balkanskega prekletstva*, kot je zapisal novinar španskega dnevnika *El Pais* (citirano po Velikonja 2005, 8) in se je hkrati, po prevladujočih razlagah slovenskih in tujih politikov, *vrnila domov, v družbo zahodnoevropskih narodov, kamor je kulturno, zgodovinsko in civilizacijsko vedno sodila*.

Vendar je res, da nista bili ne odpoved balkanski in jugoslovanski dediščini ne *vrnitev domov* dokončni in nedvoumni. Tako kot nista ne konec komunizma ne pridružitve vzhodnoevropskih, balkanskih in bivših socialističnih držav Evropski uniji popolnoma izbrisala obstoječih obrazcev izključevanja, sta pa omogočila preoblikovanje odnosov moči in vlog in s tem ustvarjanje nove podlage za izključevanje. Danes, ko se je *Evropa* kot pojem ali ideja ideološko skoraj povsem izenačila z Evropsko unijo,³ je članstvo v Uniji glavno legitimizacijsko sredstvo v teh procesih: izključujejo ali vključujejo lahko tisti, ki so že v Uniji, medtem ko so tisti, ki si za članstvo prizadevajo – ki so *na poti v Evropo*, ali tisti, ki jim možnost priključitve sploh ni dana (sosede EU), izključeni. Diskurzivno prakso, v kateri se pojma *Evropa* in *evropsko* izenačujeta z Evropsko unijo, označuje Mitja Velikonja za »'izvirni greh' novega evrocentrizma (...) Pod pretvezo poenostavljanja, skrajševanja oz. elokventnosti ('eulokventnosti?') ju kratko malo enačijo: politično-ekonomska skupnost prevzame geografsko-historično ime cele celine« (Velikonja 2005: 15). Pri tem »sam proces stopanja v EU (...) kaže, kako se lahko neevropske države transformirajo v evropske. 'Euzurpiranje' izraza Evropa, evropskost, zlasti v času stopanja vanjo oziroma priključevanja njej (odvisno od pozicije govornika, ali pripada prihodnjim ali starim članicam), uvršča geografsko evropske države med tiste, ki v politično-ekonomskem smislu *so evropske* (torej ki so v EZ), in na one geografsko evropske, ki *niso evropske*« (Ibid., 16). Proces pridruževanja balkanskih držav Evropski uniji poteka tako, da se od njih zahtevajo korenite in večplastne spremembe na najrazličnejših področjih družbenega in političnega življenja

2 V poševnem tisku navajam izjave, pojme in citate, ki jih imam za izrazito ideološke in ki so predmet analize v pričujoči študiji. Tudi poimenovanja *zahodni Balkan* ne jemljem kot nevtralnega in ga bom zaradi njegove ideološkosti navajala na ta način.

3 Tovrstno enačenje gre tako daleč, da zadeva tudi čisto zemljepisne pojme, ki naj bi bili nevtralni: po vstopu Romunije in Bolgarije v EU, je avstrijski *Der Standard* zapisal, da je *dobila Evropa novo morje* (Das neue Meer Europas [Novo morje Evrope], *Der Standard*, 4. 1. 2007); spomladi 2009 je Slovenska turistična organizacija prebivalce Beograda na slovensko obalo vabila z velikanskimi plakati s fotografijo Portoroža in sloganom *Najbližje evropsko morje*.

in gospodarstva: »Priprave za istočasni vstop na enotni trg in v schengenski sistem so v državah centralne in vzhodne Evrope povzročile globoke spremembe v monetarni politiki, davčni ureditvi, pretoku kapitala, kontroli priseljevanja in v političnih in institucionalnih okvirih z izpolnjevanjem predvstopnih pogojev vred, ki jih niti članicam EU ni treba izpolnjevati« (Hammond 2006, 13-14; prim. Zielonka 2002, 8).⁴ Zaradi delitve evropskih držav na članice in nečlanice EU je po drugi strani nastal položaj, v katerem je za druge prizadevanje za članstvo v EU nujni pogoj za gospodarski razvoj in odpravljanje nižjega statusa v evropski hierarhiji.

Kakšna je narava diskurzov, ki nastajajo v pravkar opisanem kontekstu, in kakšen je pomen tega konteksta tako za tiste, ki te diskurze oblikujejo, kot za tiste, ki so njihov predmet? Kaj nam ti diskurzi lahko povejo o naravi današnje Evrope? To so nekatera izmed vprašanj, ki jih obravnavam v pričujoči razpravi.

V prizadevanju, da bi odgovorila na ta vprašanja, bom izhajala iz Foucaultovih pogledov na diskurz in njegovega pojmovanja analize diskurza kot »razumevanja pravil, s katerimi se objekti, subjekti, koncepti in strateška polja oblikujejo in širijo« (Melegh 2006, 21; Foucault 2001). Pri tem bi rada tako kot Velikonja (2005, 13) opozorila na dejstvo, da »diskurzivna struktura ni zgolj 'spoznavna' ali 'kontemplativna' entiteta, marveč je *artikulacijska praksa*, ki vzpostavlja in organizira družbena razmerja« (Laclau in Mouffe 1987, 81). Zato se bo včasih nujno ozreti proti nekaterim družbenim praksam, ki kažejo očitne paralele z diskurzi, ki jih bom obravnavala, kot so recimo ekonomski odnosi, kontrola priseljevanja, obravnava migrantov delavcev iz držav *zahodnega Balkana* itd.

Foucault nas uči, da ni diskurza, ki tako ali drugače ne bi bil povezan z drugimi, že artikuliranimi, v zgodovini oblikovanimi diskurzi. Samo v odnosu do njih lahko v celoti razumemo pomen nekega diskurza, oziroma diskurzivne formacije. Zato bom diskurz, ki ga analiziram, poskusila povezati z diskurzi, s katerimi »komunicira« tako na diahroni kot na sinhroni ravni.

Za Foucaulta ni ključno vprašanje analize diskurza to, kar zanima analizo jezika, in sicer, v skladu s katerimi pravili je bila konstituirana izjava in v skladu s katerimi pravili bi bile lahko konstituirane druge podobne izjave, temveč »kako

⁴ Angleški zgodovinar Timothy Garton Ash je duhovito pripomnil, da »Evropska unija zagotovo ne bi bila sprejeta v EU, saj ne izpolnjuje standardov demokratičnosti, ki jih sama zahteva od novih kandidat« (Horvat 2009, 55).

pride do tega, da se pojavi takšna izjava in da se na njenem mestu ne pojavi nobena druga« (Foucault 2001, 30–31). V pričujočem besedilu me bo zanimalo, kako je prišlo do tega, da so se lahko artikulirale izjave, kot so naslednje štiri (in njim podobne številne druge):

- I. *Srbija mora izbrati med nacionalistično preteklostjo in evropsko perspektivo* (evropski komisar za širitev Olli Rehn, *Delo*, 10. 2. 2006).
- II.
  - a. Portugalski veleposlanik pri EU Álvaro de Mendonça e Moura je ob predstavitvi prednostnih nalog portugalskega predsedstva EU dejal, da se bo *Portugalska zaradi svoje kolonialne zgodovine v zunanji politiki osredotočila na sodelovanje z Afriko, v ospredju bodo človekove pravice*. 'Držav, s katerimi sedimo skupaj za mizo in kršijo človekove pravice, ne moremo preprosto spoditi od mize' je opozoril. (*24ur.com*, 11. 6. 2007).
  - b. *The Financial Times* navaja misel predsednika slovenske vlade Janeza Janše, da *ima Slovenija v regiji [zahodnega Balkana] interese na podoben način, kot jih ima Portugalska v Afriki* (*Mladina*, 4. 8. 2007).
- III. *Avstrija v Sloveniji ravna podobno kot Slovenija na jugovzhodu Evrope* (slovenski politik in poslanec v Evropskem parlamentu Jelko Kacin, *Mladina*, 14. 3. 2004).

Prva izjava kaže na diskurz, ki vzpostavlja izrazit kontrast med »Neevropo« in Evropo na podlagi odnosa do nacionalizma, in se pri tem druga prikazuje kot prostor, ki se je otesel nacionalizma in drugih *ostankov preteklosti*. Pridruževanje držav *zahodnega Balkana* je v tem kontekstu prikazano kot izbira med preteklostjo in prihodnostjo. Tovrstni diskurz bom problematizirala tako z dekonstrukcijo pojmovanja nacionalizma kot neevropskega pojava, ki je po svoje prirojen balkanskim družbam, kot tudi v analizi dinamike odnosov med nacionalnim in evropskim – nadnacionalnim v diskurzu, v katerem se artikulira identiteta na ravni Evropske unije.

Izjavi, navedeni pod številko II., kažeta na aktiviranje že obstoječih (kolonialističnih) diskurzivnih vzorcev v kontekstu EU in na možnost, da zaradi novega konteksta, ki ga določa članstvo v EU (post)kolonialistični diskurz artikulirajo tudi tisti, katerih preteklost ni zaznamovana s kolonialno ekspanzijo. Odnos med sodobnimi diskurzi in zgodovinskimi

dediščinami bo ena izmed centralnih tem v tej analizi. Tudi v izjavi pod številko III. gre za prevzemanje nekaterih zgodovinsko utemeljenih vzorcev, tokrat v regionalnem kontekstu, kjer imajo družbe skupne zgodovinske dediščine in jih uporabljajo za zagovarjanje nacionalnih interesov v okviru Evropske unije.

Odgovore na zastavljena vprašanja bom iskala predvsem v političnem diskurzu, ki ga poznamo iz slovenskih množičnih medijev. Zanimale me bodo tiste vsebine, ki jih visoki politiki EU in držav članic namenjajo državljanom in jih sporočajo po medijih, zato moja analiza ne zajema uradnih dokumentov Evropske unije in njenih političnih teles. Občasno bom uporabila tudi medijske vire v sosednji Avstriji in državah *zahodnega Balkana*. Diskurz o Drugem, tj. o državah *zahodnega Balkana* razumem tako kot sodobne humanistične in družbene vede razumejo drugost nasploh, in sicer kot način samoopredeljevanja, oblikovanja podobe o sebi v nasprotju do drugega. Zato je pričujočo knjigo treba razumeti bolj kot (še eno) knjigo o Evropi in njenih sodobnih identitentnih zadregah, kot knjigo o nečem, kar se v političnem diskurzu danes označuje za *zahodni Balkan*. Največji del gradiva za analizo črпам iz slovenskih virov zato, ker se mi zdi, da je slovenski javni diskurz »zrcalo«, ki zelo dobro reflektira sodobne procese in identitetne strategije v združeni Evropi. Lahko rečemo, da je Slovenija prostor, kjer se prelamlja večina dejavnikov, ki imajo pomembno vlogo v procesih oblikovanja (samo)podobe Evrope vis-à-vis *zahodnega Balkana*: Slovenija je bivša jugoslovanska republika, edina med njimi, ki je danes članica EU; je bivša socialistična država, tako kot vse države *zahodnega Balkana*; je z *zahodnim Balkanom* v neposrednem geografskem stiku; prva med »novinkami« (in prva izmed nekdanjih socialističnih držav) je predsedovala Evropski uniji; Slovenija je prav tako mediteranska država in tudi to je pomemben aspekt v kontekstu ideološkega oblikovanja evropskega sosodstva in njegove vloge Drugega za identiteto Evrope. V slovenskih političnih izjavah lahko torej pričakujemo vso paleto ideoloških mehanizmov, značilnih za diskurze današnje Evrope v njenem iskanju identitete z ograjevanjem od Drugega. Pri tem, in to je posebno zanimivo, bo Slovenija hkrati akter in objekt izključevanja – akter kot članica EU, objekt v diskurzih, v katerih jo obravnavajo kot bivšo socialistično družbo, kot nekdanji del avstro-ogrske monarhije oz. habsburškega imperija ali pa kot del bivše Jugoslavije.

Večina gradiva, na katerem temelji analiza, je bila zbrana od novembra 2005 do julija 2008 (po koncu slovenskega predsedovanja EU); izjave iz obdobja po juliju 2008 sem citirala predvsem zato, da bi opozorila na izrazito kontinuiteto v prevladujočih diskurzih ne glede na politične spremembe.⁵ Izjave, ki jih citiram, so predvsem iz tiskanih in digitalnih medijev. Ob vsaki praviloma navajam njenega avtorja in datum, ko je bila objavljena v medijih. Najpogosteje so to izjave visokih politikov, ki so jih objavili številni množični mediji, zato je treba vire navedenih citatov razumeti zgolj kot ilustracijo, saj jih je mogoče najti tudi v drugih tiskanih in digitalnih medijih tako v Sloveniji ali drugih članicah EU kot v državah *zahodnega Balkana*.

5 V slovenskem kontekstu sta pomembna dva dogodka – prenehanje statusa predsedujoče države EU in sprememba oblasti na koncu 2008; ne prvi ne drugi nista bistveno vplivala na načine kako se v slovenskem političnem in medijskem prostoru piše in govori o *zahodnem Balkanu*. V širšem, evropskem kontekstu vpogled v izjave v času francoskega in češkega predsedovanja EU tudi potrjuje dejstvo, da ni bistvene spremembe v obravnavi *zahodnega Balkana* – razen, seveda, da ni več v ospredju (ni ga med prednostnimi nalogami predsedovanja); če se o njem govori, so diskurzivni obrazci enaki kot prej.

II. EVROPA SE IŠČE

EVROPSKA IDENTITETA?

Evropa se že dolgo nima zgolj za eno izmed celin na Zemlji, ki združuje v istem geografskem prostoru različne države in politične skupnosti. Nekaj več hoče biti in se ima za *zibelko civilizacije*, za kulturni prostor, kjer prevladujejo *evropske vrednote* in kjer si skupnosti in posamezniki delijo *občutek evropskosti*, oziroma *evropsko identiteto*. Kot poudarja zgodovinar in politolog Anthony Padgen, »v novejših časih, postkolonialnih časih, se je želja po kolektivni identiteti – vsaj v nasprotju do Drugega – porodila tudi na drugih celinah. Vendar bi pred 19. stoletjem kdo zelo redko rekel o sebi da je 'Azijec' ali 'Afričan' in celo 'Američan' (...) Tako so sebe sami vztrajno označevali samo Evropejci, še posebno, kadar so bili soočeni z drugimi, zelo drugačnimi kulturami« (Padgen 2002, 33). Hkrati pa Evropo zaznamujejo številne notranje delitve in zgodovinska nasprotja. Evropski Drugi niso bile samo tuje, oddaljene, zelo drugačne kulture, ki so jih Evropejci srečevali v svojih kolonialnih osvajanjih, temveč tudi številni »notranji drugi«, ki so jim v pojmovanju Evrope in evropskosti v zgodovini pripisovali lastnost neevropskih, manj evropskih ali samo periferno evropskih. Zato je sodobna zgodovina Evrope zaznamovana z nenehnim iskanjem lastne identitete. To iskanje je postalo zlasti intenzivno po koncu hladne vojne, ko je padla razločna meja med »Evropo« kot so je doživljali na zahodu celine, in bivšim vzhodnim blokom, »Drugo Evropo«. V naslednjem koraku, v procesu združevanja držav obeh Evrop v politični okvir Evropske unije, so vprašanja o naravi in vsebini evropske identitete, o tem, kaj so evropske vrednote, v kaj Evropejci verjamejo in kje so meje Evrope, postala neizogibna sestavina politične retorike in tudi akademskih razprav (Hammond 2006, 6).

Številni raziskovalci so se zadnja desetletja v svojih delih posvečali problemu narave in zgodovine evropske ideje in posledicam sodobnih političnih in ekonomskih procesov na »stari celini« ter poskušali utemeljiti tezo o evropski identiteti ali pa jo izpostavljali kot problematično. Naj omenim samo najbolj odmevne med »poskusi oblikovanja specifično evropskega načina obstoja in delovanja v svetu« v zadnjih nekaj letih (Ivffersen in Kølvræa 2007): Evropa kot normativna sila (Manners 2002), Evropa kot utelešenje kantovske sile (Kagan 2003), Evropa kot združni imperij (Cooper 2002), Evropa kot kozmopolitska družba (Habermas 2003, Beck

2003), Evropa kot izginjajoči posredovalec (Balibar 2003), Evropa kot nedokončana avantura, nekaj »kar je treba narediti, ustvariti, zgraditi (...) – delo, ki se nikoli ne konča, izziv, s katerim se je treba vedno znova spopadati, perspektiva, ki bo zmeraj izjemna« (Bauman 2004, 2).

Problem evropske identitete in vrednot je nerazdružljivo povezan z raznimi poskusi preseganja partikularnih nacionalnih identitet,⁶ ki so se kazali kot poskusi realizacije ideje o združitvi Evrope in oblikovanja Evrope kot avtonomnega političnega in kulturnega subjekta. Zgodovinarica Luisa Passerini poudarja, da je »tradicija združene Evrope stara že stoletja, vendar jo je prva svetovna vojna strla v prah. Številni poskusi, da se ponovno oživi med obema vojnama vključujejo Panevropo Richarda Coudenhove-Kalergija iz leta 1923 in predlog za združene države Evrope, ki ga je Aristide Briand poslal Ligi narodov«⁷ (Passerini 2002, 192). Raziskovalci zgodovine evropskih združitvev pa poudarjajo dejstvo, da so ideje o evropskem povezovanju zaznamovale najbolj sporna obdobja in politične režime v evropski preteklosti in da pri ideji Evrope lahko sledimo »nepretrgani kontinuiteti od križarskih genocidov srednjeveškega krščanstva do sistematičnega uničevanja drugih civilizacij, ki ga je zagrešil evropski imperializem, do nacističnih plinskih celic in etničnih čiščenj v okviru novih nacionalizmov po hladni vojni« (Delanty 1995, 157). Luisa Passerini (*op. cit.*, 191) navaja, da so si »idejo o zedinjeni Evropi prilastili tako nacisti kot fašisti v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno in tudi med drugo svetovno vojno«, britanski sociolog Gerard Delanty (*op. cit.*, 114) pa, da »ideje Evrope ne moremo ločiti od evropskega fašizma in njegovega mita o enotnosti Evrope; prav tako ne moremo ideje Evrope ločiti od nacističnega holokavsta, ki so ga izvajali v imenu kulturne homogenosti Evrope«. Mastnak (1998, 84–85) opozarja, da so načelo »enotnosti v raznolikosti«, ki je ena izmed ključnih fraz v retoriki sodobnih evropskih integracij, prvi artikulirali nacisti: leta 1932 so »italijanski fašisti v Rimu gostili ambiciozno in dobro obiskano mednarodno znanstveno srečanje o Evropi. Sklicali so ga, da bi ugledni strokovnjaki iz cele Evrope obravnavali globoko zgodovinsko krizo, ki je takrat zajela tako imenovano staro celino, ter, z upanjem na izhod iz nje, opredelili 'zgodovinsko in duhovno enotnost Evrope'. Nacisti so sami razumeli svoje početje

6 O odnosu (in napetosti) med evropsko (nadmacionalno) identiteto in nacionalnimi identitetami med drugimi pišeta Ksenija Šabec (2006) in Marco Antonsich (2008).

7 O zgodnejših idejah oblikovanja evropskih unij glej Mastnak (1998, 73–89).

kot prizadevanje za 'preporod Evrope', za njeno 'ponovno rojstvo'. Delali so za organsko enotnost Evrope, katere temeljno načelo je bilo, da mora vsak narod (seveda očiščen tistih tujih elementov, ki jih ne bi mogel asimilirati) živeti skladno s svojimi lastnimi 'živlenskimi zakoni'. Na tem temelju bi potem različni evropski narodi stopali v medsebojne odnose v duhu 'pristnega viteštva' in se približevali idealu Evrope, ki bi bila 'raznolika navznoter, enotna navzven'.« Isti avtor tudi poudarja, da, »ko gre za evropske dežele, sedanjí evropski povezovalni procesi, kar se kulture tiče, zvesto sledijo modelu, ki so ga prvi postavili nacisti: multikulturalna Evropa navznoter, enotni gospostveni blok navzven« (Mastnak 1998, 127; prim. Delanty 1995, 112).

Luisa Passerini je zato mnenja, da je nevarno povezovati evropsko identiteto z idejo (in realnostjo) združene Evrope in da mora »diskurz o evropski identiteti ohraniti distanco do političnih projektov in njihovega uresničevanja« (Passerini 2002, 195).

Sodobna evropska politična realnost je po drugi strani zaznamovana z nenehnimi poskusi povezovanja političnega in ekonomskega združevanja Evrope s kulturnim aspektom *evropskosti*. Pa čeprav je danes sklicevanje na evropsko kulturo in evropske vrednote skoraj nepogrešljiva »začimba« uradnih dokumentov in političnih govorov tako uradnikov EU kot politikov evropskih držav, naleti vsak poskus formulacije evropske identitete kot kulturne identitete v sodobni Evropi na nepremostljive težave, ki izhajajo iz dveh vzrokov. Prvi je še vedno močna prevlada nacionalnih identitet na evropski celini in koncepta nacije 19. stoletja, ki esencialistično povezuje kulturo z ozemljem (Ivfersen in Kølvræa 2007). V svojem prispevku na konferenci z naslovom »Nove paradigme, novi modeli – kultura v mednarodnih odnosih EU« maja 2008 v okviru slovenskega predsedovanja EU, je Gijs De Vries za problematično označil dejstvo, da nacionalni kulturni centri držav članic EU po svetu premalo poudarjajo tudi svojo evropsko dimenzijo. Kot izjemo je omenil Goethe Institut, ki se, čeprav je seveda nemški mednarodni kulturni inštitut, uradno predstavlja kot *evropska kulturna institucija* (De Vries 2008, 65). Drugi razlog je, da vsak poskus definiranja evropske specifičnosti na kulturni in civilizacijski ravni neizogibno pelje v evrocentrizen in reprodukcijo že znanih diskurzov o Evropi kot »izvoznici« vrednot in prinašalki civilizacije v druge dele sveta. *Evropske vrednote* in *kultura* praviloma zasedajo centralno mesto v političnem diskuzu prav takrat, ko gre za vlogo Evropske

unije na svetovnem prizorišču. Ne glede na nevarnost evrocentrizma je retorika, ki povezuje evropsko združitev z evropsko identiteto in kulturnimi vrednotami, preveč privlačna za današnje evropske politike, da bi se ji lahko uprli: že leta 1973 je tedanjih devet članic EU (ki se je takrat imenovala Evropska skupnost) v Kopenhavnu sprejelo Deklaracijo o evropski identiteti. V njej so poudarile *odgovornost, ki jo ima Evropska skupnost do ostalega sveta*, in naj bi le-ta zadovoljila osnovne potrebe za zagotovitev *preživetja civilizacije, ki je skupna devetim članicam skupnosti* (Declaration of European Identity 1973, 118–122, citirano po Passerini 2002, 194). Petindvajset let pozneje, v zelo razširjeni Evropski uniji, je na konferenci o vlogi kulture v zunanjih odnosih EU tedanji slovenski zunanji minister in predsedujoči Svetu EU za splošne zadeve in zunanje odnose dr. Dimitrij Rupel poudaril, da *EU skuša v svoji zunanji politiki posredovati lastne izkušnje, stranpoti in dosežke. V tem smislu spodbuja k medkulturnemu dialogu, kjerkoli je potreben in mogoč: na Zahodnem Balkanu, na Bližnjem vzhodu, na Kavkazu ... Tako kot so se med seboj pobotali evropski narodi, se bojo tudi neevropski oz. evropski in neevropski narodi* (http://www.eu2008.si/si/News_and_Documents/Speeches_Interviews/May/0513mzz_Rupel.html, dostop 8. 3. 2009). Rupel definira evropsko kulturo kot nadnacionalno in kot nasprotje *nazadnjaškim, nacionalnim vrednotam 'globoke države': Demokratične reforme prinašajo sproščenost, svobodo in demokracijo tudi na področju kulture. Uradne ustanove in formalne politike sprejemajo in razširjajo takšno pojmovanje kulturnega življenja. Vendar je še mnogo evropskih držav v prehajanju, v tranziciji. V ozadju še vedno ostajajo zakoreninjene nasprotne, avtoritarne, hierarhične, dogmatične ideje. V ozadju držav, ki se reformirajo, tudi v nekaterih starih članicah, deluje globoka država, sistem ustanov, skupin in pritiskov, ki vlečejo nazaj, ki pozivajo k obračunom z modernim svetom in mednarodno solidarnostjo; ki zbujejo arhaične vzorce; predvsem pa napadajo ljudi evropske usmeritve. (...) Pri tem se je treba zavedati, da v ozadju pritiskajo sile globoke države, in da pritiskajo v različne smeri. Opraviti imamo z močnimi nasprotniki evropejstva in moderne kulture* (Ibid.). Vendar lahko sklicevanje na te vrednote *evropskosti in evropske kulture* tako kot večina diskurzov, povezanih z EU, isti politični subjekti uporabijo za legitimizacijo nacionalnih interesov posameznih držav, praviloma pri medsosedskih ali notranjepolitičnih nesoglasjih: *Evropske vrednote so, kot vidimo, problem celo za uveljavljeno evropsko državo, kot je Avstrija, saj v eni njenih dežel javno in poudarjeno zaničujejo manjšinski jezik, čeprav*

gre za enega uradnih evropskih jezikov. Postavlja se na primer vprašanje, ali so v skladu s temeljnimi evropskimi vrednotami (če se za hip zadržimo pred slovenskim pragom) medijski monopoli in počasno pravosodje? Nato se postavlja vprašanje, ali sta skladna z evropskimi vrednotami hrvaško enostransko preimenovanje Piranskega zaliva v 'Savudrijsko valo' (...), je zapisal Rupel ob neki drugi priložnosti (Predsedovanje Slovenije 2008, 5). Zanj je sprejetje Slovenije v EU spričevalo o splošni privrženosti evropskim vrednotam (Ibid., 6) in tako neposredno povezuje politični projekt evropskega združevanja s kulturnim in identitetnim aspektom evropskosti: *Marsikateri dvomi glede skupnih evropskih vrednot obstajajo tudi na Zahodu, predvsem v radikalnih levičarskih krogih, pri različnih delavskih, priseljskih in manjšinskih organizacijah. Toda problem niso te organizacije ali polnopravne članice EU. Problem so države zunaj EU, ki še niso prestale evropskih preiskusov, vendar morajo čim prej – prav zaradi interesov in varnosti sedanjih članic – postati nove članice EU (Ibid.). Pri tem tedanji slovenski zunanji minister evropskost in evropske vrednote pripisuje izključno zahodnim (zahodnoevropskim) družbam ter njihovim kulturnim in političnim sistemom: Težave [s poistovetenjem z evropskimi vrednotami v Sloveniji] izvirajo iz protizahodnega in v temelju tudi protievropskega političnega razpoloženja, ki je na Slovenskem trajalo več desetletij in od katerega se poslavljamo od prvih demokratičnih volitev oz. od osamosvojitve Slovenije. Po njegovem mnenju so v Sloveniji te težave celo večje kot v drugih bivših socialističnih državah, zato ker smo Slovenci dolga desetletja živeli v zmoti, da je jugoslovanski socializem boljši od sovjetskega, uspeli pa smo se zaplesti tudi v druge laži in utvare: v zvezi z državljansko vojno, v zvezi z bratstvom in enotnostjo, nestrankarskim samoupravnim pluralizmom, družbeno lastnino, neuvrščenostjo itn. (Ibid., 5–6).*

Poleg poudarjanja kulture kot osnove za skupno evropsko identiteto sta na voljo še dve možnosti za njeno legitimizacijo: graditi evropsko identiteto na temelju skupne evropske zgodovine ali pa na močni podobi Drugega, ki postane za evropsko identiteto nekakšno ogledalo – Evropa je to, kar Drugi ni (prim. Ivfersen in Kølvræa 2007). Pri ustvarjanju evropske identitete na temelju skupne zgodovine imata ključno vlogo travmatični izkušnji druge svetovne vojne in holokavsta. »Evropski projekt lahko torej simbolizirajo pozitivne vrednote, do katerih se je prišlo z negacijo slabe, negativne preteklosti, kar je povzeto v percepciji evropske integracije kot mirovnega projekta« (Ibid.). V taki percepciji se leto 1945 doživlja kot prelomnica v evropski zgodovini.

»Kulturni drugi« pa so tako v zgodovini Evrope kot danes osnovno »sredstvo« za legitimizacijo evropske identitete, ki se je pravzaprav vedno artikulirala v odnosu in v nasprotju do Drugega. Danes se intenzivno posvečamo iskanju in osmišljanju evropske identitete, vendar je to zgodovinsko gledano sorazmerno nova ideja: kot poudarja Peter Burke, se je vse do 15. stoletja ime Evropa uporabljalo le sporadično, beseda ni imela posebne teže in »veliko ljudem ni pomenila veliko« (Burke 1980, 23, citirano po Mastnak 1997). Tomaž Mastnak (*op. cit.*, 15) to pojasnjuje z dejstvom, »da je Evropa ekskluzivistični pojem, da je vključevala vedno le tako, da je izključevala«, in da v omenjenem obdobju v mehanizmih vključevanja/izključevanja »Evropa« ni imela nobene vloge. Sredi 15. stoletja, po otomanski osvojitvi Konstantinopla 1453, je »'Evropa' začela pridobivati vse izrazitejša čustvene tone in mobilizacijsko moč, postala je pojem, ki je začel delovati kot 'nosilec skupne zavesti Zahoda'« (Ibid., 16). »Evropa kot politična skupnost se je oblikovala v sveti vojni proti 'Turku', ki je v renesansi postal simbolna podoba sovražnih muslimanov« (Ibid., 24; prim. Le Goff 2006, 21). V večjem delu 20. stoletja je centralni Drugi za Evropo postal komunistični drugi. Proti koncu stoletja, ko se »razviti Zahod« ni več mogel sklicevati na grožnjo komunizma, se je vrnil stvojem tradicionalnem »bavbavu« – islamu in muslimanom (Delanty 1995, 150). Pri tem pa so – in to je treba vedno znova poudarjati – ostali, že izoblikovani evropski Drugi – kolonialni Drugi, semitski Drugi, komunistični/vzhodnoevropski Drugi – od svoje drugosti izgubili zelo malo ali skoraj nič.

DISKURZ O ZAHODNEM BALKANU MED BALKANIZMOM IN ORIENTALIZMOM

Balkan je še en »kulturni Drugi«, v nasprotju s katerim se Evropa lahko predstavlja kot kulturna (»civilizacijska«) celota. Podoba Balkana kot nekakšnega »notranjega Drugega«, »napol Drugega« ima v tem procesu posebno mesto. Balkan je v imaginariju Zahodnih Evropejcev tradicionalno predstavljan kot evropska periferija (Luthar in Petrovič 2005) in kot »evropska Neevropa«, ki je v izrazitem nasprotju z »evropsko Evropo«. ⁸ Tovrstna predstava se je posebno utrdila v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja v pisanju najrazličnejših zahodnoevropskih potopiscev,

⁸ Termin »l'Europe européenne«, ki se – seveda – nanaša na zahodno Evropo, je uporabil G. de Reynold (1944–45, 55; citirano po Mastnak 1997, 9, op. 1).

administratorjev in znanstvenikov, ki so se neposredno srečali z balkanskimi državami in njihovim prebivalstvom, ponovno pa je postala aktualna v devetdesetih letih 20. stoletja, ko so vojne in nasilje po razpadu bivše Jugoslavije interpretirali kot manifestacijo tipično »balkanske narave« ljudstev v tem delu Evrope.

Na razumevanje načinov, kako se je ustvarjala in reproducirala podoba Balkana na Zahodu, je odločilno vplival koncept orientalizma Edwarda W. Saida (Said 1996). Orientalizem se nanaša »na prodorne vzorce reprezentiranja kultur in družb, pri čemer dajejo te reprezentacije prednost samozavestno 'napredni', 'modernej', 'racionalni' Evropi pred dozdevno 'nazadnjaškimi', 'zaostalimi', 'tradicionalnimi' in 'okultnimi' družbami Orienta« (Bakić-Hayden in Hayden 2007, 441–442; Said 1996). Said poudarja, da je Orient za Evropo »ena najglobljih in najpogostejše nastopajočih podob Drugega« in da je »pomagal opredeliti Evropo (oziroma Zahod) kot od njega očitno razločljivo podobo, idejo, osebnost, izkušnjo«. Podobo Orienta razume kot sestavni del evropske civilizacije in kulture, orientalizem pa kot nekaj, kar »izraža in reprezentira ta del kulturno in celo ideološko, kot obliko diskurza z ustanovami, besednjakom, učeno vednostjo, imažerijo, doktrinami, in celo s kolonialnimi birokracijami in kolonialnimi slogi« (Said 1996, 12). Kot poudarjata Milica Bakić-Hayden in Robert Hayden (2007, 442), »v postkolonialnem svetu jezik orientalizma še vedno ohranja svojo retorično moč kot zbirko kategorij, s katerimi stigmatizira družbe, ki niso 'demokracije zahodnega tipa'«.

Za humanistično in družboslovno raziskovanje Balkana je v zadnjih desetletjih značilna akumulacija znanstvenih del, ki poudarjajo mehanizme, s katerimi postaja Balkan oz. jugovzhodna Evropa »notranji Drugi« v evropski imaginaciji, in načine, kako so to drugost ponotranjile same balkanske družbe. Študije Larryja Wolffa (1994), Marije Todorove (2001) in Vesne Goldsworthy (2005) so med drugimi oblikovale osnovo za dekonstrukcijo zahodnih diskurzov, s katerimi so balkanske družbe orientalizirali ali, če uporabimo teoretski koncept Todorove, balkanizirali.

Številni raziskovalci umeščajo mehanizme diskurzivnega oblikovanja Drugega v balkanskem prostoru v orientalistični analitski okvir (Skopotea 1991, Bakić-Hayden 1995, Močnik 1998, Bakić-Hayden in Hayden 2007, Miškova 2006, Hamond 2004, 2006). Milica Bakić-Hayden (1995) obravnava diskurz, povezan z Balkanom, kot variacijo orientalizma, »ker gre za način, ki zagotavlja trajnost osnovne

logike (...) ob kateri različne oblike balkanstva in vzhodnjaštva postanejo sorodne«. Zgodovinarka Marija Todorova priznava v študiji *Imaginarij Balkana* Saidovemu konceptu pomembno mesto v akademski kritiki diskurzivnega oblikovanja Drugega in drugosti ter hkrati poudarja, da se retoriki o Orientu in o Balkanu »prekrivata in dopolnjujeta«, da sta na videz identična, a v resnici podobna pojava. Diskurz o razmerju med Balkanom in Zahodom poimenuje Marija Todorova z izrazom *balkanizem*, s katerim se »v jezikoslovju označujejo posebnosti, kakršne so fonetične, morfološke in sintaktične posebnosti, ki določajo Balkan kot jezikovno enoto; le tu in tam ima izraz slabšalni pomen« (2001, 291, op. 33).⁹ Todorova utemeljuje ločevanje med orientalizmom in balkanizmom s temi argumenti: medtem kot je Orient zgodovinsko in zemljepisno neoprijemljiv in nedefiniran, je Balkan zelo jasno določena entiteta; iz neotipljive narave Orienta izhajata tudi njegova percepcija kot »dežele sanj«, »simbola svobode in izobilja« in ideja o »pobegu iz civilizacije«, Balkan pa je »s svojo nedomiselno resničnostjo in s skoraj popolnim mankom izobilja sprožil odkrit in neposreden, navadno negativen odnos z redkimi odkloni v eno ali drugo smer« (Todorova 2001, 40). Odločilna razlika je po mnenju Todorove ta, da je Orient nedvomni drugi, medtem ko »je Balkan Evropa, del Evrope, čeprav moramo priznati, da je že nekaj stoletij njen provincialni del oziroma obrobje Evrope« (Ibid., 44) – »za razliko od orientalizma, ki je diskurz o vsiljenem nasprotju, je balkanizem diskurz o vsiljeni dvoumnosti« (Ibid., 45).

Po objavi *Imaginarija Balkana* je koncept balkanizma pridobil pomemben položaj v razpravah, ki obravnavajo odnos med Balkanom in Zahodom, in vplival na nastanek nove kritične akademske tradicije v balkanističnih študijah, vendar koncept *orientalizma* ni povsem izginil iz tovrstnega akademskega diskurza. Tako zgodovinarka Diana Miškova (2006) ugotavlja, da je za balkansko zgodovino pisje zelo produktiven dialog z orientalističnim prijemom Edwarda Saida. Antropologinja Elissa Helms (2008, 25) poudarja razliko med balkanizmom in orientalizmom v mehanizmih podrejanja: »Medtem ko je Saidov orientalizem povezan z

⁹ Balkanizmi so značilnosti balkanske jezikovne zveze (nem. Balkan Sprachbund, ang. Balkan linguistic league) – skupine jezikov na Balkanskem polotoku, ki so razvili vrsto skupnih lastnosti na nivoju jezikovne strukture. Čeprav izvorno ne vsebuje negativne konotacije, se danes vse bolj opozarja, da lahko jezikoslovni diskurz o balkanski jezikovni zvezi beremo kot obliko balkanizma: fokus je na balkanskem prostoru kot enotni, prototipski jezikovni zvezi, kar prispeva k eksotizaciji Balkana; prav tako se v odnosu do jezikovne situacije na Zahodu jezikovne zveze doživljajo kot nekaj daljnega, tujega in eksotičnega (glej Aronson 2001).

neposredno zahodno kolonizacijo (in njeno zgodovino), je balkanizem zgrajen na veliko bolj razpršenih in manj neposrednih odnosih dominacije in podrejenosti vis-à-vis 'Zahoda'. Avtorica hkrati poudarja, da se tudi v primeru Balkana »zahodna dominacija konstituira na podlagi jezika orientalizma« (prim. tudi Bakić-Hayden in Hayden 1992, 3, Fleming 2000). Andrew Hammond (2006) poudarja podobnosti med diskurzom britanskih potopiscev o Balkanu v 19. stoletju in diskurzom, s katerim je Britanija oblikovala podobo svojih kolonij, in dokazuje, da je izrazita kontinuiteta med tem diskurzom in diskurzom, ki spremlja širitev Evropske unije na vzhod – obema je »skupna ideja o Balkanu kot obmejnem področju, ki potrebuje nadzor Zahoda« (Hammond 2006, 8). Vesna Goldsworthy opozarja v svoji študiji o predstavah o Balkanu v britanski književnosti, da se proces »britanske narativne kolonizacije Balkana« v delih pisateljev ne razlikuje od resnične kolonizacije po fazah in posledicah (Goldsworthy 2005, 2) in da so predstave o Balkanu, oblikovane v angleško govorečih državah, pomembno prispevale k načinu percepcije tega dela Evrope drugod po svetu. »V današnjem večinoma desničarskem videnju je Balkan nalezljiva bolezen, okužena rana, ki jo je najbolje pustiti, da gnije v izolaciji. Nasproten, večinoma levičarski, vendar nezavedno kolonialistični pogled, vidi balkanske spopade kot gnusno odstopanje od ideala kozmopolitizma, ki ga morajo v korist vseh končati zrele in odgovorne sile, ki bodo mahale z veliko palico in nekaj malimi korenčki (Ibid., xv).«

Ena pomembnih značilnosti orientalističnega diskurza, ki se posebno kaže pri Balkanu zaradi njegove ambivalentne narave »notranjega Drugega«, je zmožnost tega diskurza, da se »loči od kolonialnih struktur« (Fleming 2000, 1224): zato ga lahko tudi družbe, ki so objekt orientalizacije, ponotranjijo, reinterpretirajo, preobrnejo in uporabijo za notranje razmejevanje in zagovarjanje lastne identitete. To zelo nazorno kaže Milica Bakić-Hayden (1995) na primeru »gnezdenja orientalizmov« v bivši Jugoslaviji – orientalističnega diskurzivnega mehanizma, s katerim so nekateri jugoslovanski narodi sebe predstavljali kot zahodnjaške/evropske/superiorne, druge pa kot vzhodnjaške/orientalske/inferiorne. Podobno Bakić-Hayden in Hayden poudarjata, da se je velik del politične retorike v bivši Jugoslaviji »do konca osemdesetih let oblikoval okoli konstruktoev, ki so pripisovali privilegiran 'evropski' status določenim skupinam v državi in pri tem druge skupine zaničevali kot 'balkanske' ali 'bizantinske', torej kot neevropske Druge« (2007, 446).

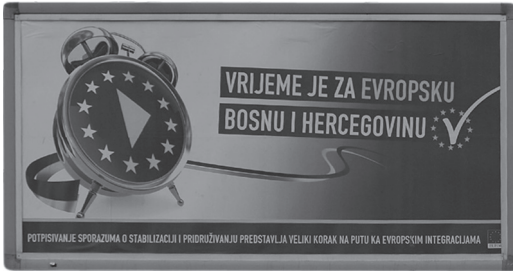
Raza in Lindstrom (2004) sta pokazala, da so se Hrvati v času Tuđmana z enakimi stereotipi o Balkanu, ki so jih govoreč o Hrvaški uporabljali zahodni politiki, distancirali od svojih sosedov na jugu in vzhodu.

Temeljna razlika med diskurzi balkanizma in orientalizma, in sicer to, da je orientalski Drugi *nedvomni Drugi*, med tem ko je balkanski Drugi *napol Drugi*, se pokaže kot bistvena tudi v kontekstu, ki sta ga ustvarila članstvo nekaterih držav v EU in proces pridruževanja drugih. *Zahodni Balkan* je idealno ustrezno nadaljevanje prejšnjih balkanskih Drugih (Balkana, jugovzhodne Evrope) za vzdrževanje tovrstne drugosti: balkanske države kandidatke so sicer geografsko gledano *seveda del Evrope* in vanjo *zgodovinsko in civilizacijsko sodijo* (ideološke konstante, ki jih poudarjajo tako evropski politiki kot lokalni politiki v balkanskih državah), vendar pa morajo še veliko narediti, da bodo postale *evropske oz. del Evrope*. Po drugi strani se v tem dvoumnem prostoru in v političnem, ideološkem in kulturnem kontekstu, »v katerem je evropskost nekaterih držav samoumevna, medtem ko morajo druge države svojo evropskost izpopolnjevati« (Hammond 2006, 8), kaže diskurz o pridružitvi držav *zahodnega Balkana* EU, tega prostora, ki je tradicionalno razumljen kot periferija Evrope, ki potrebuje kontrolo Zahoda, vodenje in poučevanje, kot idealna arena za oblikovanje novega evropskega orientalizma. V tem kontekstu se reaktualizirajo že utrjeni vzorci kolonialističnega diskurza (prim. Hammond 2004), prav tako pa ta novi kontekst omogoča, da si lahko tudi politične elite držav, ki jih ne zaznamuje kolonialistična preteklost, prilaščajo ali artikulirajo odkrito kolonialistični diskurz. Vendar je ta proces prilaščanja brez vsakršne refleksije in brez »filtriranja« skozi rešeto posebnosti zgodovinsko pogojenih odnosov, kot ilustrativno kaže že citirana izjava Janeza Janše o paralelah v odnosu Portugalske do Afrike in Slovenije do držav *zahodnega Balkana*: edino merilo, edino legitimizacijsko sredstvo, je članstvo v Evropski uniji.

Tovrstnih refleksije, filtriranja in preoblikovanja pa niti v diskurzih političnih elit samih držav kandidatk na Balkanu, ki prevzemajo vzorce novega evropskega orientalizma. To je mogoče povezati z naravo političnih odnosov v sodobni Evropi: nove članice EU, torej bivše socialistične države, ki so svojo *evropskost* morale »dokazovati« pred vstopom v EU, morajo s tem nadaljevati tudi po vključitvi v Unijo, ideje o pridobitvah zaradi članstva pa se bolj ali manj odkrito reducirajo na ekonomski interes (tako starih kakor

novih članic); tudi v balkanskih državah kandidatkah utemeljujejo politiki pomembnost »evropskih integracij« v predvolilnih kampanjah s tem, kar je pri volivcih tudi najbolj učinkovito: višjim standardom, hitrejšim ekonomskim razvojem, denarno pomočjo Evropske unije, možnostjo potovanja brez vizumov itd. Pri tem politično retoriko zaznamuje dobesedno prevzemanje retorike uradnikov EU in visokih politikov držav članic, kot kaže izjava na predvolilnem plakatu za volitve v Bosni in Hercegovini leta 2008:

Ilustracija 1: Predvolilni plakat iz Bosne in Hercegovine, Tuzla, september 2008.

Pod plakatom je napis: *Podpis sporazuma o stabilizaciji in približevanju je velik korak na poti v evropske integracije.*

Če vso stvar postavimo v kontekst citirane izjave Dimitrija Rupla o »problematičnih« in »neproblematičnih« subjektih, ki imajo težave z evropskimi vrednotami, politične elite držav *zahodnega Balkana* tako zgolj reproducirajo diskurz, ki prihaja »od zgoraj«, ne da bi ga kakor koli problematizirale ali prilagajale državljanom teh držav. Tisti, ki ga bodo problematizirali in opozarjali na njegovo spornost in spornost odnosov, ki jih ponazarja, bodo – tako kot »na Zahodu« – razni marginalizirani, družbenopolitično šibki subjekti – delavci, priseljenci, umetniki in njihove organizacije (prim. tudi ilustracijo 5), le da oni »niso problem«, kot je ugotovil Rupel.

Ugotovimo lahko, da problema pravzaprav ni – saj je diskurz o Evropi, o nujnosti članstva v EU v državah *zahodnega Balkana* v popolnem soglasju s tem, kar pravijo politiki EU (vplivnih antievropskih političnih strank in politikov na prostoru *zahodnega Balkana* dejansko ni: zaradi ekonomske odvisnosti od evropskih sredstev in investicij si te družbe česa takega niti ne morejo privoščiti)¹⁰ – soglasje je

¹⁰ V družbah *zahodnega Balkana* so seveda glasni antievropski politični subjekti, kot so recimo Rimskokatoliška cerkev na Hrvaškem ali radikalci v Srbiji, vendar tovrstni subjekti niso sposobni ponuditi nikakršne alternative pridruženju EU. Na področju konkretnega političnega delovanja, ki je nujno povezano z gospodarskimi zadevami,

tako popolno, da prevzemajo in preprosto ponavljajo njihove besede. Tako nastaja položaj, v katerem ni prostora za dialog o tem, kaj so evropske vrednote za (vse) evropske državljane ali ljudi, ki živijo na raznih koncih evropske celine, in razprava o *evropskosti* neizbežno ostaja ujeta v kolonialistični diskurz zahodne (zahodnoevropske, danes EU-jevske) premoči in jo artikulirajo izključno »pravi Evropejci« znotraj EU. Na ta problem opozarja novinar Ervin Hladnik Milharčič, ko pravi, da je zadnji dve leti v desetih postkomunističnih državah postavljaj vprašanje *Kaj bo vaš prispevek k razvoju evropske ideje* in da ni nikjer dobil pametnega odgovora (*Objektiv, Dnevnik*, 19. 7. 2008, str. 13). Pisatelj in kolumnist Boris Dežulović mu je na to vprašanje o prispevku Hrvaške kot bodoče članice odgovoril takole: »Absolutno nič. Predpostavljate, da se je vzhodna Evropa priključila zaradi izvorne ideje združene Evrope. Niti na vzhodu niti na zahodu ne govorimo več o ideji enotne in svobodne Evrope državljanov tega kontinenta. Priključili smo se, da bi EU disciplinirala nestabilne regije in da bi si zahod razširil življenjski prostor. Poceni delovna sila, tovarne avtomobilov in lego kock« (Ibid.).

je izbrisana vsaka delitev na levo in desno, ko gre za stališča do pridruženja EU. Ilustrativni primer za to je Stranka srbske enotnosti Dragana Markovića – Palme, ki je tudi župan srbskega mesta Jagodina. Ta stranka je ideološka naslednica stranke vojnega zločinca Željka Ražnatovića Arkana, ne glede na to pa je po parlamentarnih volitvah v letu 2008 zavrnila pogajanja z nacionalističnima strankama DSS Vojislava Koštunice in Nove Srbije Velimirja Ilića in omogočila sestavo proevropske vlade skupaj s koalicijo »Za evropsko Srbijo« in Srbsko socialistično stranko. Marković je to odločitev pojasnil takole: »Sem pragmatičen človek in podjetnik in zato vem, da patriotizma ni mogoče naliti v traktor. Za koalicijo z Demokrasko stranko sem se odločil zaradi njene odločnosti glede pristopa EU«. Tudi Srbska radikalna stranka je razpadla zaradi nasprotujočih si stališč glede ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji in pridruženju z EU. »Evropejci« (tako jih ironično in napol žaljivo označujejo v srbskem tisku) so postali tudi desni politiki izrazito obremenjene preteklosti, kot so bivši radikalec Tomislav Nikolić in eden najbližjih sodelavcev Slobodana Miloševića Ivica Dačić.

III. EVROPA IZNAJDE ZAHODNI BALKAN

KAJ JE ZA IMENOM?

Med srednjeveškimi učenjaki je bilo razširjeno mnenje, da je eksistenca neločljivo povezana z imenom (Le Goff 2006, 16). V tem poglavju se bomo posvetili vprašanju, o kakšni eksistenci lahko govorimo v zvezi z imenom *zahodni Balkan*, poimenovanjem, ki ga danes v političnem diskurzu in tudi že na drugih področjih uporabljamo vse bolj spontano in brez zadržkov.

Kot nevtralnemu zemljepisno poimenovanju najdemo *zahodni Balkan* v literaturi 19. in zgodnjega 20. stoletja in ga srečamo tudi danes (cf. Vedriš 2006). Angleški pisatelj H. Thomson je leta 1897 v Londonu objavil knjigo *The Outgoing Turk: Impressions of a journey through the Western Balkans* (Odhajajoči Turki: Vtisi s potovanja po zahodnem Balkanu); Londonski časopis *The Illustrated London News* je leta 1928 pisal o čarovništvu na zahodnem Balkanu itd. Vse do današnjih dni uporabljajo zemljepisni termin *zahodni Balkan* v znanstvenih delih biologi, geografi, arheologi itd., ki obravnavajo kakšen pojav v zahodnem delu Balkanskega polotoka. Nevtralni, zemljepisni pomen poimenovanja *zahodni Balkan* prepoznamo po tem, da se zraven njega (lahko) uporabljajo ustrezna poimenovanja za druge dele polotoka – centralni Balkan, vzhodni Balkan itd.

Nad omenjeno nevtralnemu – zemljepisno – rabo imena *zahodni Balkan* danes prevladuje njegova politična raba. To »novokomponirano« politično poimenovanje (Velikonja 2007, 6) označuje balkanske države, ki še vedno niso članice EU. Poleg Albanije so to vse bivše jugoslovanske republike z izjemo Slovenije, ki je že članica EU. Kot navaja Bojinović (2005, 15, op. 20), »gre za politični termin (v nasprotju z geografskim pojmom Balkan, ki označuje pogorje na Balkanskem polotoku), ki ga je leta 1998 oblikovala EU na sestanku Evropskega sveta na Dunaju«. Od takrat do danes je postal *zahodni Balkan* eden izmed ključnih izrazov v diskurzu o procesih, vezanih na pridruževanje držav jugovzhodne Evrope EU, o zunanji politiki EU in njenih članic, varnosti na evropskem območju itd.

V političnem diskurzu je pojem *zahodni Balkan* zamenjal *jugovzhodno Evropo*, ime, ki se je v devetdesetih letih 20. stoletja uporabljalo za države, v katerih so divjali etnični spopadi in ki je pravzaprav funkcioniralo kot evfemizem

za *Balkan*, poimenovanje, ki je že zgodovinsko negativno obremenjeno in s katerim se večina nastajajočih držav na prostoru bivše Jugoslavije ni hotela identificirati. Vendar zgodovina termina *jugovzhodna Evropa* kot nevtralne alternative za *Balkan* seže veliko dlje kot le v zadnje desetletje 20. stoletja. Todorova (2001, 60) navaja, da je »po letu 1918 izraz Balkanski polotok, ki je bil že nekaj časa tarča napadov zaradi geografske neustreznosti in nepomenskosti, začel bledeti, vendar ni izginil, zlasti ne iz književnosti v nemškem jeziku«. Po Mathiasu Bernathu (1973, 142), bi morala *jugovzhodna Evropa* postala »nevtralni, nepolitični in neideološki koncept, ki bi povrh tega izničil dihotomijo med donavsko monarhijo in otomanskim Balkanom, ki je postala irelevantna«. Vendar so v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja ta termin prevzeli nacisti in to ga je za dolgo negativno zaznamovalo: »*Südosteuropa* je postala pomemben pojem v geopolitičnih načrtih nacistov in je imela v njihovi ureditvi sveta natančno določen prostor kot *Wirtschaftsraum Grossdeutschland Südost*, 'naravno določena gospodarska in politična izpolnitev' nemškega rajha na jugovzhodu« (Todorova 2001, 61).¹¹

Ko je *zahodni Balkan* zamenjal poimenovanje *jugovzhodna Evropa*, je bilo med nekaterimi oblikovalci političnega diskurza slišati tudi nasprotovanje tej zamenjavi. Wim van Meurs (2000, 5) poudarja, da je *jugovzhodna Evropa* veliko ustrežnejši termin, zato ker je izraz priznanja, da je to regija, ki je že *del Evrope*, da so njene težave tudi *evropske* težave in da morajo biti tudi rešitve zanj *evropske*. Med rešitve je treba šteti tudi *poglobljanje in širjenje Unije*. Imena za območje na evropskem jugovzhodu so se v političnem diskurzu torej spreminjala tako, da je bilo vsako naslednje nekakšen evfemizem prejšnjega in je bilo izbrano zato, da bi odpravili negativne posledice stereotipizacije in ideološke obremenjenosti. Pri tem so jih menjali zahodnjaki, ki so bili tudi njihovi avtorji, ne da bi bili pri tem pomislili, da morda niso problem imena, temveč prakse in diskurzi – spet njihovi – ki ta imena negativno bremenijo in jih delajo »neustrezna«, »politično nekorektna« in za prebivalce balkanskih družb nezaželena.

Kaj je *zahodni Balkan* in kaj se skriva za tem poimenovanjem? Ali sploh lahko govorimo o regiji *zahodnega Balkana*,

¹¹ V tem smislu je potrebno obravnavati tudi interdisciplinarno akademsko tradicijo »*Südostforschung*«. Kot poudarja Promitzer (2003, 184), se je *Südostforschung* »od avstrijsko-nemškega nacionalnega revizionizma preoblikovala v orodje nacional-socialistične geopolitike«; več o tej tradiciji pri Nemcih in Avstrijcih glej Kaser 1990, Burleigh 1988, Promitzer 2003.

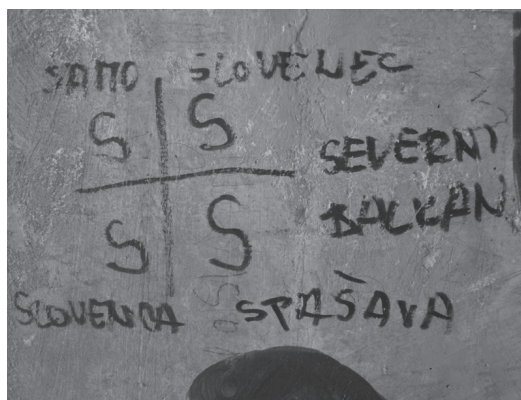
kakor to pogosto počno evropski politiki in kakor govorimo o drugih evropskih regijah?

V strokovni literaturi najdemo nešteto definicij regije, večini pa je skupno to, da je regija teritorij ali območje, ki je na neki način omejeno ali definirano (Johansson 1999, 4, cit. po Todorova 2005, 83). Nekateri znanstveniki poudarjajo, da mora imeti regija notranje značilnosti in se odlikovati s kohezijo, da bi se lahko ločila od okolice (Ibid.). Težko rečemo, da je *zahodni Balkan* regija v tradicionalnem pomenu te besede, in to ne zato, ker države *zahodnega Balkana* nimajo nič skupnega, temveč zato, ker ni ničesar, kar bi jih ločevalo od sosednjih držav – razen, seveda, tega, da niso članice Evropske unije. Če sledimo Mariji Todorovi in kot pomembni dejavnik, ki kulturno, zgodovinsko in politično določa neko območje, vzamemo zgodovinsko dediščino, je *zahodni Balkan* znova težko opredeliti kot celoto – saj so zgodovinske dediščine skupne državam, ki ga tvorijo – dediščina habsburškega in otomanskega imperija, jugoslovanska ali socialistična dediščina – značilne tudi za druge države v bližini. Na vprašanje, kaj je *zahodni Balkan*, dobimo odgovor samo, če ga preobrnemo z negacijo in vprašamo, kaj *zahodni Balkan* ni. Odgovor se ponuja sam – ni Evropska unija.

Prizadevanje držav *zahodnega Balkana*, da bi postale del EU, je še en razlog, zakaj je problematično *zahodni Balkan* obravnavati kot geografsko celoto: po pridružitvi vseh držav med Slovenijo na zahodu, Madžarsko na severu, Romunijo in Bolgarijo na vzhodu in Grčijo na jugu Evropski uniji naj bi politični pojem *zahodnega Balkana* izginil. S pridružitvijo vsake izmed držav naj bi prenehala njena pripadnost *zahodnemu Balkanu* in bi tudi ta politična celota na koncu prenehala obstajati.

Še ena zanimiva značilnost, ki vzpostavlja dvom o upravičenosti obravnavanja *zahodnega Balkana* kot geografsko definirane prostora oz. regije, je, da je to pojem, ki ni postavljen v referenčno shemo, ki bi jo pridevnik *zahodni* moral zahtevati: ni vzhodnega, južnega, severnega Balkana – sta samo *zahodni Balkan* in *Evropa* oz. EU. Na prostorih bivše Jugoslavije, kjer večina družb zavrača geografsko in kulturno pripadnost Balkanu, tovrstna kategorizacija nujno prehaja na področja zunaj strogo političnega in povzroča številne dvome in vprašanja, kar ponazarjajo tile komentarji slovenskih bralcev spletne izdaje dnevnika *Delo*, ki jih je sprožil članek »Rupel o rešitvi za Zahodni Balkan« (<http://delo.si/clanek/47835>, dostop: 8. 3. 2009): (1) *Ja, ja mi smo*

tudi Balkan. Se pravi zahodni obstaja, kje so pa še ostale tri strani? Saj nas zunaj v tujini, tako ali tako mešajo v isti lonec. Vsi smo bratje in sestre. (2) Rupel ne more biti kredibilni akter pri urejanju zadev na Balkanu. Prvič naj prvo razčisti kaj je zahodni Balkan. To smo lahko samo Slovenci. Potem pride srednji in nato vzhodni Balkan; (3) geografsko popolnoma narobe! Veš kje je meja balkana (ne zahodnega, južnega, vzhodnega ampak balkana???) Slovenija enostavno "geografsko" sploh ni na balkanu! Potemtakem je tudi Italija zahodni balkan??. Zahodni Balkan je tako zasidran v političnem in medijskem diskurzu na Slovenskem, da odmeva in je objekt reinterpretacije tudi v tako obrobni področjih komunikacije, kot so grafiti:

Ilustracija 2: grafit na enem izmed ljubljanskih vrtcev

Sicer pa *zahodni Balkan* ni edini pojem v evropski simbolni geografiji, ki nima prostorskih korelatov. Marija Todorova (2005, 94) navaja podatek, da je ameriški State Department leta 1997 poslal uradno direktivo svojim veleposlaništvom, naj ne omenjajo več vzhodne Evrope, temveč samo srednjo, ker bi utegnilo biti prvo ime žaljivo za nove demokratične države. Tako je, kot poudarja Todorova, nastala zelo zanimiva situacija: obstaja samo srednja Evropa, takoj za njo pa je Rusija. »Imamo celino, ki se ji reče Evropa, le-ta ima središče, ki ni popolnoma Evropa, in se mu zato reče srednja Evropa (če smo že pri imenu, bi lahko temu središču rekli tudi *Untereuropa*, spodnja Evropa), zahod celine je prava Evropa, medtem ko vzhoda sploh ni« (Ibid.). Tako zarisani zemljevid Evrope ponujajo tudi že tradicionalna srečanja predsednikov srednjeevropskih držav. Na njih lahko sledimo zanimivemu procesu »širitve« pojma srednja Evropa: četrto srečanje je bilo leta 1997 v Piranu,

in udeležili so se ga predsedniki Avstrije, Češke, Italije, Madžarske, Nemčije, Poljske, Slovaške in Slovenije. Ob tej priložnosti je Pošta Slovenije izdala znamko z grbi srednjeevropskih držav.

V prvem desetletju 21. stoletja se je pojem srednje Evrope precej razširil proti vzhodu in jugovzhodu. Devetega srečanja, ki je bilo leta 2002 znova v Sloveniji, in sicer na Bledu, so se udeležili predsedniki kar 16 »srednjeevropskih« držav: Avstrije, Bolgarije, Bosne in Hercegovine, Češke, Hrvaške, Italije, Jugoslavije, Madžarske, Makedonije, Moldavije, Nemčije, Poljske, Romunije, Slovaške, Slovenije in Ukrajine. Tudi takratno srečanje so počastili s priložnostno znamko in priložnostnim poštним žigom, na katerih je upodobljen zemljevid »razširjene« srednje Evrope.

Enajsto srečanje srednjeevropskih predsednikov je bilo leta 2004 v Romuniji, v kraju Mamaia pri Constanti ob Črnem morju; 12. srečanje je bilo v Zagrebu, 13. pa v bolgarski Varni. Na njem je slovenski predsednik dr. Janez Drnovšek poudaril, da *bo pojem Srednja Evropa ostal geografski pojem, ne pa tudi politični. Tu bo namreč Evropska unija, Srednjeevropejci pa znotraj nje ne bodo oblikovali posebne politične entitete, saj za to ne bo potrebe* (Delo, 19. 5. 2006).

Pojem *zahodnega Balkana* torej paralelno funkcionira kot zemljepisni in politični termin, in če uporabimo jezikoslovni terminološki aparat, med njima ni sinonimije, temveč je homonimija – ne pokrivata istega pomenskega polja in funkcionirata na podlagi različnih ideoloških mehanizmov. Tako kot pri poimenovanju Balkan so družbene in kulturne rabe imena *zahodni Balkan* njegov označenec »razširile daleč onstran meja njegovega neposrednega in stvarnega [torej geografskega] pomena« (Todorova 2001, 51). Politični termin *zahodni Balkan*, ki je izrazito ideološko obremenjen,¹² je danes veliko bolj prisoten v javnem diskurzu in ima njegova raba pomembne razsežnosti, ki že presegajo področje izključno politične ali administrativne komunikacije. Lahko rečemo, da se pojem *zahodni Balkan* ne glede na odkrito politično konotacijo in ideološkost (ali prav zaradi njiju), počasi seli tudi na druga diskurzivna področja in mentalne zemljevide.¹³ Leta 2006 je Lonely Planet izdal turistični

Ilustracija 3:
Priložnostna
znamka ob
četrtm srečanju
srednjeevropskih
predsednikov v
Piranu l. 1997

Ilustracija 4:
Priložnostna
znamka in po-
štni žig ob deve-
tem srečanju
srednjeevropskih
predsednikov na
Bledu l. 2002

¹² Obremenjen je toliko, da imajo včasih tudi sami politiki z njim težave: Karel Schwarzenberg, minister za zunanje zadeve Češke republike, ki predseduje Svetu EU v prvi polovici leta 2009, je za srbski dnevnik *Večernje novosti* izjavil, da je Srbija izjemna država, in dodal: *Če sem odkrit, ne vem, zakaj države v tej regiji imenujejo države zahodnega Balkana* (b92.net, 19. 12. 2008).

¹³ Marija Todorova definira mentalne zemljevide kot »navodila, matrice in sheme, ki nam pomagajo organizirati izkušnje, ki jih pridobivamo skozi življenje, ter dati smisel in vnesti red v svet« (Todorova 2005, 84–85).

vodnik z naslovom *Zahodni Balkan (Western Balkans)*, kar je bil eden izmed prvih resnih pokazateljev prodora tega poimenovanja iz politične sfere v druge sfere življenja. V vodniku zajema *zahodni Balkan* Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Srbijo, Črno Goro, Makedonijo in Albanijo – avtorji vanj vključujejo tudi Slovenijo in se ne obremenjujejo s političnim ozadjem pojma *zahodni Balkan*.¹⁴ Čeprav sami priznavajo, da bi bil ustrežnejši naslov *Bivša Jugoslavija in Albanija*, so se odločili za vsem znani in zelo prisotni politični termin. Pri tem diskurz omenjenega vodnika ne ignorira popolnoma že utrjene semantike, vezane na ta termin: avtorji poudarjajo, da je to *kompaktna regija*, ki je *po bučnih devetdesetih znova pripravljena zaželeti dobrodošlico obiskovalcem*. Izpostavljajo tudi *etnično kompleksnost regije*, *po kateri slovi*, dodajajo pa, da *ne glede na novejšo zgodovino, ni to nič slabega* (*Western Balkans 2006, 4*).

¹⁴ Že v naslednji izdaji (2009), Slovenije v vodniku ni bilo več.

IV. NA POTI V EVROPO: METAFORE PRIDRUŽEVANJA IN POLITIČNA IMAGINACIJA ZAHODNEGA BALKANA

V tem poglavju imam namen pokazati, kako se v političnem diskurzu evropska celina deli na »Evropo« in »Neevropo« in kako nastajata podobi Evropske unije in držav *zahodnega Balkana*, ki si za članstvo v EU prizadevajo. Metafore so prevladujoče jezikovno sredstvo, ki vpliva na oblikovanje teh podob.

Metafora je najprodornejše jezikovno sredstvo v političnem diskurzu. Thompson (1996, 186) pravi, da »metafora pomaga narediti centralne politične koncepte, kot so ideologija, vpliv, moč itd., bolj konkretne za ljudi, ki se ukvarjajo s politiko, in tudi za ljudi, ki neposredno čutijo posledice politike«. Ko se metafore uporabljajo v političnem diskurzu, lahko ustvarjajo nove pomene in vzpostavljajo dvom o dotedanjih načinih razumevanja. Metafore prav tako lahko delujejo kot »rutinski izrazi v političnem diskurzu tako, da otopijo politično zavest« (Billig in Macmillan 2005, 459; glej tudi Lakoff 2002, 2003, Lakoff in Johnson 1980). Razkrivajo ideologijo, ki se skriva za besedilom (Kyratzis 2001, 65). Miller in Fredericks (1990, 68) navedata, da »kaže uporaba metaforičnih izrazov v političnih izjavah na nezavedni proces, v katerem postanejo eksplicitni implicitna verovanja, stališča in ideološke predpostavke«.

Politični diskurz Evropske unije je izrazito metaforičen. Germanist Andreas Musolff je na podlagi obsežnega korpusa političnih javnih diskurzov v Veliki Britaniji in Nemčiji preučeval prevladujoče metafore v debatah o Evropski uniji. Metafore oz. koncepte, ki jih je avtor izločal iz omenjenih diskurzov, najdemo tudi v diskurzih o pridruževanju držav *zahodnega Balkana* EU. To so predvsem metafore *družine*, zatem metafore iz konceptualne domene *potovanja/poti* in *zgradbe/stavbe* (Musolff 2004). Vendar imajo te metafore v diskurzih, ki se nanašajo na samo EU, drugačno vlogo v politični kategorizaciji in argumentaciji in ustvarjajo popolnoma drugačne odnose kakor iste metafore, uporabljene v diskurzih o *zahodnem Balkanu*.

EVROPA JE ZGRADBA

Metafora o Evropi kot hiši je postala zelo popularna sredi osemdesetih let, ko jo je uporabljal vodja Sovjetske zveze Mihael Gorbačov, ki je govoril o *skupni evropski hiši* da bi

poudaril »politično vizijo skupnega življenja in sodelovanja evropskih narodov« (Musolff 2004, 127). Njegovo rabo metafore lahko razumemo kot poskus vključevanja vzhodne Evrope (oz. Rusije) v *skupno evropsko hišo* (prim. Todorova 2005a, 157). Metafora (*skupne*) *evropske hiše*, ki poudarja enotnost Evrope v geopolitičnem smislu, ima tudi sicer že dolgo zgodovino.¹⁵ Ne glede na vse to pa pomeni v sodobnem evropskem političnem diskurzu *evropska hiša* skoraj izključno Evropsko unijo.

Evropska unija je v diskurzih o pridružitvi držav *zahodnega Balkana* predstavljena kot zgradba, ki je lahko *hiša* ali *trdnjava* – odvisno od avtorja diskurza. Politiki in uradniki iz EU jo progosto predstavljajo kot hišo – po besedah Ollija Rehna, *države kandidatke niso na našem pragu. Pred njimi je še dolga pot, preden bodo lahko stopile v našo skupno hišo* (Delo, 7. 6. 2006). Predsednik Evropskega parlamenta Borell je izjavil, da je *EU hiša, ki smo jo zgradili brez načrtov. Zato se moramo zdaj vrniti k temeljem* (24ur.com, 20. 2. 2006). Z metaforo *graditi hišo* je neposredno povezan izraz *graditi Evropo*, ki ga je uporabil Nicolas Sarkozy, predsednik Francije in predsedujoči Svetu EU, v drugi polovici leta 2008: *Potrebno je iz temelja spremeniti način, kako gradimo Evropo, ki skrbi evropske državljane* (B92.net, 1. 7. 2008).

Metafora trdnjave ni nova v diskurzih o Evropi: uporabil jo je celo filozof Jan Komensky v prvi polovici 17. stoletja, v časih, ko se je evropska zavest šele izoblikovala (Mastnak 2001, 16). Danes se ta metafora praviloma uporablja v diskurzu teh, ki so »zunaj trdnjave«, ali tistih, ki zagovarjajo njihove pravice. Pogosta je v kritiki migracijske politike EU – gl. spletni portal *No Fortress Europe*, <http://www.no-fortress-europe.eu>, dostop: 8. 3. 2009; novinarka Lada Stipanić-Niseteo piše, da ko gre za EU, *trdnjava v praksi obstaja, čeprav se nad njo zgražajo v deklaracijah. Le-ta bo vedno odprla svoja vrata tistim, ki imajo veliko znanja ali veliko denarja* (Vjesnik, 23. 5. 2002); srbski dnevnik *Danas* je ob vrhu EU v Solunu, ki je bil posvečen migracijam, zapisal, da se *v kuloarjih vrha postavlja vprašanje, ali ne bo s svojo migracijsko politiko Evropa postala trdnjava* (članek z naslovom »Evropa kao tvrđava« [Evropa kot trdnjava], *Danas*, 20. 7. 2003). Isto metaforo uporabljajo tudi umetniki v EU in v svetu, ki tematizirajo migracijsko politiko EU: fotograf Jure Eržen je del svoje razstave poimenoval *Afriški emigranti pred trdnjavo EU* (Delo, 8.

¹⁵ Kot navaja Young (1998, citirano po Musolff 2004, 122), jo je uporabil leta 1950 Churchill v govoru, v katerem je zagovarjal idejo o ustanovitvi skupne evropske vojske, ki naj bi bila sporočilo svetu iz »skupne evropske hiše«.

11. 2006); spomnimo se tudi ostre kritike v besedilu *Fortress Europe* skupine Asian Dub Fondation iz leta 2003. Najdemo jo tudi v umetniških delih na območju, ki »še naprej tolče po obzidju trdnjave Evrope«: Želimir Žilnik je leta 2001 posnel film *Trdnjava Evropa*, na Beograjskem poletnem festivalu pa so leta 2008 odigrali predstavo *Trdnjava Evropa (Tvrđava Evropa)* Igorja Marojevića. Z migracijsko politiko je povezana politika varstva mej EU, zato se tudi na tem področju uporablja metafora trdnjave: srbski politik Goran Svilanović je poudaril, da je *schengenski zid danes trdnjši kot je včasih bil berlinski* in da *le-ta iz Evrope naredi trdnjavo* (članek »Šengenska tvrđava EU« [Schengenska trdnjava EU], *Danas*, 19. 5. 2006). Evropski poslanec Mihael Brejc se je na primerjavo mej EU z berlinskim zidom skliceval v zvezi z uredbo o obmejnem prometu na zunanjih mejah EU, ko je opozoril, da *če bi EU uveljavila uredbo o pravilih za obmejni promet na zunanjih kopenskih mejah (...) bi to lahko pomenilo nov berlinski zid* (*24ur.com*, 16. 9. 2005). Jelko Kacin (tedaj vodja parlamentarnega odbora za zunanjo politiko in opazovalec v Evropskem parlamentu) je na seminarju o sprostitvi vizumskega režima izjavil, da *danes t. i. schengenski zid preprečuje vrstnikom mojih otrok v tej regiji, da bi lahko iz prve roke izkusili evropsko demokracijo v državi, ki je le lučaj kamna oddaljena, v Sloveniji* (Evropski parlament, 30. 12. 2006). Metafora trdnjave se za EU uporablja tudi, ko se govori o njeni monetarni politiki: prim. članek »Euro i tvrđava Evropa« [Euro in trdnjava Evropa], *Vjesnik*, 27. 6. 2002).

Metafore trdnjave, razumljivo, ne najdemo v diskurzu uradnikov EU in politikov njenih članic, razen kot odgovor na pravkar omenjene kritične diskurze oz. kot njihovo negacijo. Tako je Bertin Martens iz Evropske komisije v oddaji *Radia Glas Amerike* dejal, da *hočemo preprečiti nastajanje novih meja. Nočemo, da bi EU postala trdnjava, ki izključuje ostali svet. Želimo osmozo s svojimi sosedi* (25. 1. 2006). Implicitna je takrat, ko evropski politiki govorijo o varstvu, ki bi ga morala Evropa zagotoviti svojim državljanom: Nicolas Sarkozy je na začetku predsedovanja Francije Svetu EU poudaril, da *od Evrope pričakuje, da bo Evropejce varovala pred tveganji, ki prihajajo z mondializacijo*, in da *moramo zdaj premisliti o tem, kaj je treba storiti, da bo Evropa varovala svoje državljanje v vsakdanjem življenju* (*B92.net*, 14. 7. 2008).

A tovrstne eksplicitne artikulacije metafore o Evropski uniji kot zgradbi so v političnem diskurzu sorazmerno redke. Predstavo o EU kot zgradbi utrjujeta dve veliko bolj pogosti metafori, ki se nanašata na dele zgradbe, in to tiste dele, ki

njeno notranjost ločijo od zunanosti in kjer je mogoče od zunaj priti noter: to so vrata in prag. Z metaforama *biti pred vrati Evrope/EU* in *biti na pragu Evrope/EU* se določa položaj teh, ki so zunaj zgradbe in si prizadevajo, da bi stopili vanjo – torej držav, ki so v procesu približevanja in pridruženja EU. Tudi pri teh metaforah pomen ni enoznačen in je odvisen od tega, katera država je *pred vrati oz. na pragu EU*. V nekaterih primerih ima *biti na pragu EU/pred vrati EU* pozitivno konotacijo in pomeni, da je država tik pred vstopom v EU. V Sloveniji je tako Območna gospodarska zbornica za severno Primorsko leta 1999 v Novi Gorici organizirala okroglo mizo *Na pragu Evrope* in objavila bilten z istim naslovom. Oboje je bilo namenjeno seznanjanju širše javnosti, predvsem pa lokalnim skupnostim, institucijam in gospodarstvu o trenutnem stanju procesa vključevanja Slovenije v EU in o možnostih tega okolja pri koriščenju virov EU. V pozitivnem kontekstu uporablja metaforo *pred vrati EU* tudi novinar Igor Mekina v članku o uspešni ekonomski tranziciji Slovenije (AIM, 2001). Pozitivno se tudi vrednoti dosežek Turčije, o kateri so novinarji *Dela* pisali, da je že na pragu EU (Delo, 29. 6. 2005). Iz že citirane izjave Ollija Rehna beremo, da je *biti na pragu EU* pozitiven položaj: dejal je, da države kandidatke niso na našem pragu. Pred njimi je še dolga pot, preden bodo stopile v našo skupno hišo (Delo, 7. 6. 2006). Jelko Kacin pa isto metaforo razume povsem drugače in poudarja, da *Balkan ni na pragu Evrope, niti ni njeno dvorišče. Balkan je del Evrope in zasluži svoje mesto v razširjeni Evropski uniji* (Evropski parlament, 30. 12. 2006). Skladno z dvoumnim pomenom metafor so za nekatere vrata EU odprta, za druge pa so zaprta. Drugim tudi grozi, da bodo za zmeraj ostali pred vrati: že leta 2000, ko je tudi Slovenija še vedno bila pred vrati, je takratni slovenski zunanji minister Dimitrij Rupel dejal: *Vsekakor pa nas v tem trenutku najbolj skrbi odprtje vrat za nove članice. Po podatkih, ki jih imamo, kaže, da bo EU sklenila odpreti vrata konec leta 2002* (Mladina, 11. 12. 2000). *Vrata Evrope morajo ostati odprta*, je poudaril slovenski premier Janez Janša pet let pozneje, ko je Slovenija že prestopila prag Evrope (Delo, 5. 6. 2005). Med obiskom v Makedoniji je izrazil podporo politiki odprtih vrat Evropske unije in širitev na Zahodni Balkan (24ur.com, 27. 2. 2007). Ko gre za Hrvaško, v slovenskih in avstrijskih časopisih omenjajo možnost, da bo ta država ostala pred vrati EU: *Bo Hrvaška ostala pred vrati Unije?* (Delo, 26. 9. 2006), *Si bo Hrvaška pred nosom zaprla vrata EU?* (Der Standard, 10. 4. 2006). Podobna skrb se izraža tudi za druge države zahodnega Balkana in Turčijo: *Vrat torej ne bi zaprli le*

balkanskim partnericam ali Makedoniji, ki si je izbojevala status kandidatke, temveč celo Hrvaški in Turčiji, čeprav sta že začeli pristopna pogajanja (Delo, 26. 9. 2006). Srbski novinar Slobodan Reljić je v časopisu NIN zapisal, da je *ruinirana pozicija vlade na Kosovu, da je verbalna podpora spremembam vse bolj redka, in da so začela prihajati sporočila o načrtu, da se pusti Srbija pred vrati Evrope* (NIN 2724, 13. 3. 2003); predsednica stranke GSS (Građanski savez Srbije) Nataša Mičić je na shodu opozicije v Beogradu 26. 5. 2006 poudarila, da je *naša Srbija običala v preteklosti in je bila ustavljena pred vrati Evrope*.

Koncept *skupne evropske hiše*, s katerim se balkanske družbe izključujejo tako, da se metaforično postavljajo *pred vrata* ali *na dvorišče Evrope*, ima v zahodnih diskurzih o Balkanu precej dolgo zgodovino. Vesna Goldsworthy ponuja nekaj ilustrativnih primerov takih diskurzov: Harold Spender je v delu *Kotel Evrope* (1925) zapisal, da *ostane Balkan odprto vprašanje pri zadnjih vratih Evrope*; enaka metafora je bila pogosto ponovljena v devetdesetih letih 20. stoletja, v člankih zahodnih novinarjev, ki so o vojnah na območju bivše Jugoslavije pisali kot o vojnah *na našem dvorišču*. *New York Times* je leta 1992 pisal, da *kri Balkana curlja izpod evropskih vrat* (Goldsworthy 2005, 10). Diahroni vpogled v konceptualizacijo Evrope kot hiše v nasprotju do balkanskih držav tako pokaže, da ta metafora ni novost v političnem diskurzu in da se že dolgo in kontinuirano uporablja kot »orodje« za izključevanje tega dela Evrope veliko bolj kakor kot sredstvo za to, da se ta del na simbolni ravni vključi v skupni evropski prostor.

EVROPA JE DRUŽINA

V sodobnih zahodnoevropskih političnih diskurzih se odnosi med državami članicami EU najbolj pogosto prikazuje z metaforo družine (Musolff 2004, 14). Priključitev novih članic v letih 2004 in 2007 je v tej luči predstavljena kot *vrnitev izgubljenih otrok domov, pod okrilje družine* (Ibid., 17).

Metafora družine omogoča med drugim hierarhizacijo in paternalizem enih držav odnosu do drugih, in sicer na več ravneh. Med priključevanjem novih članic v letih 2004 in 2007, kot je pokazal Velikonja v študiji o novem evrocentризmu, se je paternalizem *Evrope* do *novink* kazal na samih simboličnih upodobitvah *priključitve/vstopa*, recimo »na naslovnici brošurice *EU je tu!*: Vodič za nove državljane Unije. Na njej stoji predsednik *evropske komisije*, sodobno klasično oblečen, nosi kravato z *evropskim* motivom in z raširjenimi

rokami pričakuje dekle in fanta v tradicionalni, slovenski narodni noši, s slovensko zastavo v roki, ki se mu bližata; okoli njih so razporejeni kamere in občinstvo, ki naklonjeno spremlja ta dogodek. Nasploh je ta dvojnost – stereotipno, kmečko ali narodno oblečeni 'Ruritanci', 'skorajdaže-Evropejci' stopajo h klasično oblečenemu 'staremu Evropejcu' – pogosta v vsej deseterici (Velikonja 2005, 69–70). « Takšna reprezentacija novih članic ob njihovem stopanju v EU je povezana tudi z ustvarjanjem podobe Drugega, prek njihove »folklorizacije«, predstavljanja kot »avtentičnih« (o tem gl. Bucholtz 2003) – in prav s tovrstno reprezentacijo se vzpostavlja hierarhija znotraj *evropske družine* med »starimi«, modernimi Evropejci in »novimi«, ki so prikazani kot »v tradicionalna oblačila odeti pritepenci, ki se še morajo 'povzpeti' v klub odličnih« (Velikonja 2005, 71).

Države, ki jih uvrščajo v *zahodni Balkan*, so od *vstopa v evropsko družino* še daleč; tudi v njihovem primeru je izrazit paternalistični odnos, ker se morajo za članstvo v *evropski družini* šele »kvalificirati« oz. *dokazati svojo zrelost*. Avstrijska zunanja ministrica Ursula Plassnik se je zavzela za nadaljnje širjenje Evropske unije in poudarila, da *balkanske države politično in geografsko spadajo v Evropo, zato jim je treba dati priložnost, da se vključijo v evropsko družino* (Delo, 4. 7. 2005). *Srbija in vsi njeni državljani so dobrodošli v družino Evrope*, je dejal podpredsednik Evropske komisije Jacques Barrot, ko je v Beogradu izročil podroben načrt za postopno odpravljanje vizumov za srbske državljane (B92.net, 7. 5. 2008). *Ljudje v Srbiji imajo evropsko perspektivo in Srbija sodi k evropski družini*, je poudaril Javier Solana v pogovoru za nemški časopis *Die Welt* (B92.net, 25. 2. 2008).

Tovrstna reprezentacija je povezana s samo naravo pristopnega procesa, s *potjo v Evropo/EU* na kateri naj bi se države *zahodnega Balkana* iz neevropskih spremenile v evropske (o metafori poti gl. spodaj). Na tej poti morajo te države *dozoriti*, torej iz neodgovornih, nezrelih otrok postati odgovorne, odrasle osebe – kot je o *zahodnobalkanskih* narodih in možnosti skorajšnjega vstopa v EU izjavil Miroslav Lajčak, slovaški zunanji minister in bivši visoki predstavnik mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini: *Oni niso zreli za to, morajo pa vedeti, da mislimo resno in da se bo perspektiva za njih odprla takoj, ko postanejo zreli za vstop v EU* (B92.net, 10. 2. 2009). Refleksijo te prevladujoče percepcije ponazarja ilustracija 5 – fotografija izdelka odpuščene delavke iz Zemunna v Srbiji, ki spominja na izvezene krpe, kakršne so v preteklosti krasile stene kuhinj v srbskih domovih: na njem

je upodobljen mlad, moderno oblečen par staršev z zastavo EU v rokah, ki predstavlja Evropo in dojenček v zibelki, ki simbolizira Srbijo (in Črno goro). Zraven je še napis, ki ironično prikazuje prevladujoči odnos EU do držav zahodnega Balkana: V Evropo mi bi radi, pa 'nas' noče, nismo zrelí.

Ilustracija 5: Ročno delo Lenke Zelenović, matere samohranilke iz Zemuna (Srbija), ki je ostala brez službe; podoba je objavila umetniška skupina Škart (Decision Maker 2008, 34)

Metaforo o državi zahodnega Balkana kot otroku je uporabil Dimitrij Rupel, ko je govoril o odgovornosti Slovenije in Evropske unije do najmlajše balkanske države, Kosova: *Priznali smo Kosovo kot državo in imamo sedaj neke dolžnosti. Ko smo otroka poslali v šolo, moramo kupiti tudi šolske potrebščine*, je izjavil (24ur.com, 14. 2. 2008). Diskurz o državah, ki so v procesu pridruževanja EU, si tudi sicer pogosto »sposoja« iz področja šolstva in izobraževanja. Države zahodnega Balkana so predstavljene kot učenci, ki morajo narediti svoje naloge, ki za opravljene naloge dobivajo ocene itn. *Srbija bo gotovo postala članica EU, datum sprejetja pa je odvisen od nje same*, je izjavila avstrijska zunanja ministrica Ursula Plassnik in dodala, da *mora Srbija narediti svojo domačo nalogo, da bo postala članica EU* (B92.net, 16. 7. 2008); po poročilu Evropske komisije o napredku držav kandidatk je postalo jasno, da je *Srbija težaven učenec* (Vreme, 6. 11. 2008, str. 16).

Predstava o državah zahodnega Balkana kot otrocih reproducira in legitimizira paternalistični odnos EU: otroci niso popolnoma odgovorni za svoja dejanja, zato so iracionalni in posledično nujno potrebujejo pomoč, kontrolo, vzgojo in izobraževanje. To je nasploh značilnost tako kolonialističnega diskurza kot raznih metaforičnih oblik

avtoritarnege paternalizma, ki je značilen tudi za medsebojne odnose med družbami na Balkanu in na periferiji EU: med tem kot je bila Slovenija do leta 2004 tudi sama »otrok«, je s članstvom prevzela vlogo starša, ki *pomaga otrokom na zahodnem Balkanu*, Srbija pa Kosovo vidi kot otroka, nezmožnega *dozoreti* (postati civilizirana, *evropska družba*) če ni pod njenim okriljem, itd.

PRIDRUŽEVANJE EU JE POT

Metafora poti oz. potovanja je ena temeljnih konceptualnih metafor, definiranih v teoretskem okviru kognitivnega jezikoslovja v shemi začetek–pot–cilj (prim. Lakoff in Johnson 1980, 44–45, Zinken 2003, 508, Klikovac 2004). Temelji na izkušnji, ki jo pridobimo zelo zgodaj, da »moramo dobesedno nekam iti [se premakniti s točke A na točko B], da bi metaforično dosegli neki cilj« (Zinken 2003, 508).

Realizacije konceptualne metafore »dejanje, ki ima namen, predstavlja potovanje do cilja« najdemo v političnih in javnih diskurzih članic EU – v katerih te z raznimi prevoznimi sredstvi in tudi z različno hitrostjo skupaj potujejo proti zastavljenim ciljem – ali pa se nekatere med njimi odločijo, da ne bodo šle na pot (*Evropski vlak zapušča postajo brez Britanije* je bila popularna metafora leta 1992, ko so nastale težave s podpisom Maastrichtske pogodbe – prim. Musolff 2004, 30).

Politični proces pridruževanja držav *zahodnega Balkana* EU je prav tako zelo pogosto predstavljen z metaforo poti. V tem kontekstu je metafora poti nasprotje statične podobe EU kot zgradbe, ki implicira varnost in varstvo. Do cilja – pridružitve Evropski uniji – lahko pridejo države kandidatke z različnimi prometnimi sredstvi, na primer z vlakom ali z ladjo. Novinar *Mladine* je v intervjuju s slovenskim zunanjim ministrom Dimitrijem Ruplom zapisal, da je na vrhovnem srečanju EU v Zagrebu *Hrvaška skočila v dobesedno zadnji priklopni vagon za približevanje EU* (*Mladina*, 11. 12. 2000). V romunskem časniku *Evenimentul Zilei* so ob priporočilu predsednika Evropske komisije in evropskega komisarja za širitev, naj Romunija in Bolgarija v EU stopita 1. januarja 2007, poudarili, da je Romunija *ujela zadnji vlak v EU, saj se bodo za njo vrata zaprla* (*Delo*, 27. 9. 2006). Madžarski premier Ferenc Gyurcsány je takole opisal vstop Madžarske v EU: *Mnogi naši intelektualci so sanjali o tem petsto let. Zdaj naša ladja pristaja* (*Evropska mesta* 2008, *Dnevnik*, 3. 5. 2008). Vlak kot prevozno sredstvo na poti pridruževanja

lahko implicira hierarhično razporeditev držav vagonov – na začetku kompozicije so najbolj uspešne kandidatke, na koncu pa tiste, ki so od EU najdlje: *Na čelu vlaka je Hrvaška. Interesa Unije po njenem hitrem približevanju ni težko razbrati, saj služi za zgled vsem drugim v regiji*, je zapisal novinar *Dnevnik* v prilogi »Evropska mesta 2008«, izdani ob slovenskem predsedovanju Evropski uniji in obisku županov evropskih prestolnic v Ljubljani.

Pri uporabi metafore poti za proces pridruževanja držav *zahodnega Balkana* EU moramo poleg metafore poti, ki pripelje cilju, upoštevati še en aspekt: na tej poti se morajo države, ki si prizadevajo, da bi postale članice EU, transformirati, izobraziti, dozoreti, da se bodo, ko pridejo na cilj, iz neevropskih spremenile v evropske. Vsako prilagajanje vzorcu *evropskosti*, ki se ponavadi udejanja z izpolnjevanjem pogojev, ki jih določa EU, pripelje državo kandidatko en korak naprej na njeni poti v EU: *Sporazum pomeni novi korak na poti te države Zahodnega Balkana [Makedonije] proti članstvu v EU* (24 ur.com, 1. 4. 2004). Pot do EU je za države kandidatke dolga, težka, polna ovir: *Hrvaško, ki je danes dobila status pridružene članice Evropske unije, čaka težka pot (...)* *Precej težja ovira Račanovi vladi na poti v Evropsko unijo bodo odnosi z Italijo* (24ur.com, 29. 10. 2001). Za metaforo poti/potovanja v političnih diskurzih o pridružitvi držav *zahodnega Balkana* je specifično to, da ta realizacija metafore ne vsebuje nujno aspekta cilja, ki bo dosežen na koncu potovanja: vstop v *skupno evropsko hišo* na koncu te poti oz. procesa pridruževanja ni zagotovljeno, države kandidatke bi pa vseeno morale biti zadovoljne z *evropskostjo*, ki so je v procesu pridruževanja pridobile. Olli Rehn je tako komentiral strategijo pogojevanja, ki pristopnicam v zameno za evropsko perspektivo nalaga izvajanje reform: *Pot je vsaj tako pomembna kot cilj* (*Delo*, 10. 2. 2006). Pokaže se torej lahko, da pot ni zelo dolga, temveč neskončna.

Vstop v *evropsko hišo* tako za države kandidatke, zlasti tiste, ki sodijo k »drugi«, postsocialistični Evropi, ni konec potovanja oz. ni nedvomno potrdilo njihove *evropskosti*, kar dokazuje, da stari obrazci drugosti na evropskih tleh, reproducirani z orientalističnimi in balkanističnimi diskurzi, niso izginili z nastankom novih obrazcev, ki jih je prinesla ideologija EU-ropskosti. To pogosto odmeva v diskurzu političnih predstavnikov balkanskih in vzhodnoevropskih držav: ko je Evropska komisija priporočila vstop Bolgarije in Romunije v EU s 1. januarjem 2007, je bolgarski zunanji minister Ivajlo Kalfin dejal, da je *Bolgariji uspelo, za kar si*

je prizadevala sedemnajst let in dodal, da bo morala Sofija zdaj druge evropske države prepričati, da je vredna članstva v Uniji (Delo, 26. 9. 2006). Ob tej priložnosti je romunski predsednik Traian Basescu izjavil, da bo Romunija morala prehoditi še dolgo pot od vstopa v Unijo do resnične integracije v veliko družino (Delo, 26. 9. 2006). Veliko bolj neposredno izraža dejstvo, da se imajo nekatere evropske države za bolj evropske od drugih in da se taka percepcija ne spremeni niti z njihovo vključitvijo v EU, naslov v enem izmed bolgarskih časnikov, objavljen po objavi pozitivnega poročila o vstopu te države v EU: *Evropa nas je sprejela, jo pa skrbi, da je ne bomo okradli* (Delo, 27. 9. 2006).

NA OBZIDJU EVROPE

Po besedah Marije Todorove »preden je Amerika postala novi *antemurale christianitatis* po terorističnih napadih 11. septembra 2001, je bila misija obrambe krščanstva eden najbolj pomembnih elementov mentalnega zemljevida Evrope in se je v raznih obdobjih selila z enega konca celine na drugi: Evropo so reševale Španija, Francija, Italija, Madžarska, Avstrija, Nemčija, Poljska, Romunija, Hrvaška, Grčija, Srbija, Bolgarija, Rusija, Balkan, slovanstvo nasploh, srednja Evropa itn. Ta pojav ni bil omejen izključno na novinarsko ali politično retoriko – najdemo ga celo v znanstvenem diskurzu« (Todorova 2005, 95–96).

Na Balkanu ima diskurz o *antemurale christianitatis* dolgo tradicijo in je sredstvo, ki družbam na evropski periferiji omogoča poudarjanje dejstva, da so evropske, in še več – da Evropo in njeno kulturo *varujejo pred* »Turki« oziroma islamom. Predstava o *braniku*, ki varuje Evropo, kot ugotavlja Ivo Žanić na primeru Hrvaške, je komplementarna in prepletena z dvema sorodnima predstavama: balkanske družbe sebe pogosto predstavljajo kot *križišče* in kot *most med civilizacijami* (Žanić 2005, 36). *Branik* naj bi varoval *kulturno Evropo pred divjimi Turki* in bil hkrati meja med civilizacijo in divjino, med Evropo in Neevropo. Tako postaja diskurz o *antemurale christianitatis* v balkanskem kontekstu sredstvo za *gnezdenje orientalizmov*, ki ga opisuje Milica Bakić-Hayden (1995): vsaka družba vidi sebe kot del Evrope in njeno zaščitnico, onstran njenih (praviloma jugovzhodnih) meja pa so tisti, ki so divji, necivilizirani, orientalski – torej tisti, ki ne sodijo v Evropo. Slavoj Žižek (1993, 21) poudarja, da so v bivši Jugoslaviji »vsi udeleženci (...) poskušali legitimizirati svoje mesto 'znotraj' [Evrope] s tem, da so

se predstavljali kot zadnji branik evropske civilizacije (...) pred orientalskim barbarstvom«. Takšen diskurz srečamo v tako rekoč vseh nekdanjih jugoslovanskih družbah. Novi kontekst, v katerem postajajo meje na območju jugovzhodne Evrope meje Evropske unije, omogoča reaktualizacijo diskurza o *antemurale christianitatis*, za katero je značilno povezovanje diskurza o »divjih, neciviliziranih muslimanih« z diskurzi o organiziranem kriminalu, terorizmu, tihotapljenju mamil, trgovini z ljudmi in nedovoljenimi migracijami.

Slovenska različica diskurza o *antemurale* je povezana z mitologijo *obrambe pred »turškimi« vpadi* na območje današnjega slovenskega ozemlja v srednjem veku in se je oblikovala v delih »različnih intelektualcev, predvsem zgodovinarjev in literatov« (Kalčič 2007, 82). V osemdesetih letih 20. stoletja, torej v času *evropeizacije* Slovenije, pa je bila aktualna podoba branika Evrope pred nedefiniranim, barbarkim Balkanom in veliko bolj definiranim, neevropskim komunizmom. Kot poudarja antropologinja Špela Kalčič (*op. cit.*, 85), je postalo »sklicevanje na krščanske korenine, torej na herojski vidik mita *antemurale christianitatis*, v Sloveniji ponovno priročno politično sredstvo (...) na začetku devetdesetih let in s pripravami na vstop v Evropsko unijo, ko je bil reaktiviran spomin na to, kako so se slovenske dežele herojsko 'obranile pritiska z jugovzhoda in ohranile nadaljnji stik s civilizacijo in kulturo zahodne Evrope' (Simoniti 1990, 196)«. *Z obrambo Evrope pred »Turki«* je Slovenija (tako kot vse novonastale nacionalne države na prostoru bivše Jugoslavije) legitimizirala svojo pravico do članstva v EU: ne samo da si je zaradi srednjeveških zaslug to članstvo zaslužila, temveč je zaradi *tisočletne pripadnosti Evropi* (ki je bila na kratko pretrgana v 20. stoletju) do tega članstva naravno upravičena (Lindstrom 2003). Zato se je s priključitvijo EU Slovenija *vrnila tja, kamor je od zmeraj sodila* (o diskurzu *vrnitve domov* bo več besede v nadaljevanju).

Mit *antemurale* je ena izmed stalnic v oblikovanju nacionalne identitete na Hrvaškem, kjer ima po osamosvojitvi podobno ideološko vlogo kot v Sloveniji (prim. Žanič 2005, Lindstrom 2003). Antropologinja Duška Knežević Hočevar je v svoji terenski raziskavi pokazala, da se je mit *antemurale* udomačil tudi med prebivalstvom na današnji meji med Slovenijo in Hrvaško: predsednik kulturno-umetniškega društva Žumberak iz Novega mesta je avtorici povedal, »da so skoraj vsi člani združenja, njih približno 150, potomci Uskokov in da so njihovi predniki že takrat branili celotno Evropo pred Turki'. Oni pa bodo tradicijo prednikov

nadaljevali, ko bodo 'branili' Evropsko unijo na prihodnji zunanji meji EU« (Knežević Hočevar 2007, 215).

Srbsko različico diskurza o *antemurale* je močno reaktualiziral Slobodan Milošević, ki je v znanem govoru na Gazimestanu 28. junija 1989 poudaril: *Predi šestimi stoletji se je Srbija tukaj, na Kosovem polju, junaško branila. Vendar je istočasno branila tudi Evropo. Srbija je bila tedaj branik Evrope in je varovala njeno kulturo, religijo, evropsko družbo v celoti. Zato se danes zdi ne samo nepravilno, temveč tudi nezgodovinsko in popolnoma absurdno dvomiti o pripadnosti Srbije Evropi. Srbija je nepretrgoma v Evropi, tako zdaj kot nekoč. Seveda, na svoj način. Medtem ko je Milošević na šeststoti obletnici bitke na Kosovem polju govoril o obrambi Evrope pred Otomani v 14. stoletju, so isto metaforo in enako vlogo Srbov poudarjali v devetdesetih letih, le sovražniki, ki so pred ozidjem, so bili drugi. Revija Duga je objavila zapis, da se resnica o Kosovu in Metohiji ni bistveno spremenila skozi čas, tako da dandanes muslimanski fundamentalizem poskuša priti do Evrope, nenehno trkajoč na vrata Kosova in Metohije. Težko je verjeti, da se Evropa tega ne zaveda. Celo tisti v Evropi, ki jim Srbija ni pri srcu, zelo dobro vedo, da je ta stara balkanska država zadnji branik pred napadom in agresijo islama (citirano po Bakić Hayden 1995, 926). Dragoš Kalajić, srbski pesnik in slikar, je leta 1994 zapisal: *Dejstvo, da islam napada zahodno Evropo z miroljubnimi sredstvi, s sredstvi množičnega priseljavanja, grozeč, da bo evropske narode spemnil v manjšine v lastnih državah, samo poudarja pomen srbskega boja za obrambo celotne Evrope, evropske kulture in civilizacije* (citirano v Bakić-Hayden 1995, 925).*

Ta izjava izrecno spominja na danes pogosto slišani diskurz skrajno desnih politikov v zahodnoevropskih državah, kar kaže na to, da je diskurz o *antemurale*, čeprav se vedno legitimizira s širšimi interesi oziroma z obrambo celotne Evrope, pravzaprav globoko nacionalističen in povezan s partikularnimi nacionalnimi interesi. Enako sliko kaže tovrstni diskurz, ki je nastal v kontekstu širitve EU na *zahodni Balkan*, vendar gre v tem kontekstu namesto *obrambe Evrope pred »Turki«/»muslimani* (tudi) za varnost, kriminal, tihotapljenje mamil, trgovino z ljudmi, nedovoljene migracije, terorizem itn. V diskurzih, ki nastajajo v kontekstu pridruževanja EU, je *zahodni Balkan* premaknjen v prostor južno od evropske celine, torej v »tretji svet«. Tako imamo območje, ki se mu reče *zahodni Balkan*, ki je geografsko na jugovzhodu Evrope, ideološko pa ga avtorji »evropskih« diskurzov vse bolj umeščajo na jug, zunaj simbolnih meja Evrope. Zelo ilustrativen pri-

mer za ustvarjanje tovrstne podobe z integracijo diskurzov o evropski drugosti, islamu, terorizmu, kriminalu in nedovoljenih migracijah je tale citat Lucia Caracciola, urednika *Limesa*, italijanske revije za geopolitiko: *Na italijansko mejo še naprej pritiskajo, in ta pritisk prihaja z vzhoda na suhem in z daljnega jugovzhoda na morju. Razne kriminalne mreže destabilizirajo območje tudi tako, da sodelujejo z celicami islamskega terorizma, predvsem s panbalkanskim in bosanskim. Tako nastajajo tokovi balkanizacije. Z vzhoda prihaja pritisk iz Rusije in držav, ki na njo mejijo (Ukrajina, Transnistrija, Moldavija, Črno morje, Kavkaz) in se nadaljuje proti srcu Balkana (Bolgariji, Romuniji, notranjosti Makedonije, Srbiji in Bosni) in prihaja na našo jadransko obalo preko bivše Jugoslavije in Albanije. Jugovzhodni tokovi prihajajo iz severne Afrike in Srednjega vzhoda in se zlivajo s tokovi turškega kriminala (...) Migracije ljudi afriškega rodu so usmerjene predvsem na naše otoke, od tam pa lažje pridejo na evropsko celino. Ko migracijski tokovi potujejo skozi črne luknje Balkana, se širijo in postajajo faktor destabilizacije, ki vključuje tudi terorizem. (...) Spoj migracijskih tokov in terorizma še večja nevarnost infiltriranja Al Kaide in njenih bosanskih in albanskih zarodkov u Italijo. Islamski teroristi prav tako nonšalantno uporabljajo banke na Balkanu za kritje svojih finančnih operacij. Zaradi omenjenih dejavnikov in bližine zahodne Evrope je Balkan idealna logistična baza za Osamo in njegove brate (Caracciolo 2004, 24). Občutek ogroženosti Evrope (praviloma je to občutek ogroženosti posameznih držav članic EU) je postal zlasti močan v devetdesetih letih 20. stoletja, ko se je (zahodna) Evropa ustrašila »lačnih množic« na svojih južnih in vzhodnih vratih (Goldsworthy 2005, 16). Če bi Italija pristopila k schengenskemu sporazumu, bi bila Albancem, ki so se v prejšnjih tednih izkrcali v Brindisiju, pot do Münchena ali Hamburga odprta, je tedaj izjavil neki nemški politik (*Independent*, 19. 4. 1997, str. 16, citirano po Goldsworthy 2005).*

V političnem diskurzu, ki se neposredno nanaša na proces pridruževanja držav zahodnega Balkana EU, so te države hkrati *na poti in pred zgradbo*, oz. *pred vrati ali na pragu* EU. Ta njihov položaj je lahko za tiste, ki so v zgradbi, potencialna nevarnost, grožnja, pred katero se mora skupna evropska zgradba zavarovati. *Biti na pragu* EU lahko torej poleg že obravnavanih pomenov pomeni tudi »biti nevarno blizu«. Na spletni strani Urada za droge Ministrstva za zdravje Republike Slovenije je bilo zapisano, da je (*jugovzhodna Evropa*) regija »na pragu Evrope«, ki se razširja, ki je še vedno udeležena v pretoku ogromnih količin prepovedanih drog na

donosne zahodnoevropske trge, kot posledica tega narašča tudi organizirani kriminal (<http://www.uradzadroge.gov.si>, dostop 10. 1. 2007).

Kot smo že poudarili in kot kaže tudi citat iz članka Lucia Caracciola, je diskurz varstva Evrope pred tistimi, ki so pred njenimi vrati, čeprav se sklicuje na skupne evropske interese in vrednote, bistveno podrejen nacionalnim interesom. To postane očitno pri »premikanju« meja EU z njeno širitvijo ali s širitvijo schengenskega območja. Avstrija je 1. maja 2004, ko je v EU stopilo 10 novih članic, uvedla novi mejni režim na mejnih prehodih z novimi članicami. Avstrijski notranji minister pa je pri tem zagotovil, da Avstrija s tem ne odpira vrat »uvoženemu kriminalu«, ampak, nasprotno, izboljšuje varnost svojih meja (*Dnevna Mladina*, 20. 1. 2004).¹⁶ Čeprav so številni Slovenci to izjavo doživeli kot še eno potrditev avstrijskega kolonialističnega odnosa in žalitev severne sosedice,¹⁷ najdemo skoraj enak diskurz tudi v Sloveniji, in to dobro desetletje prej, ko je bila definirana narava nove državne meje med Slovenijo in Hrvaško. Na začetku devetdesetih je namreč prevladalo stališče, da mora biti ta meja strogo nadzorovana, argumentacija za takšno odločitev pa je temeljila na potrebi po preprečevanju nedovoljenega priseljevanja, tihotapljenja in podobnih kaznivih dejanj, vse to v kontekstu Evropske unije in njenih pričakovanj: tedanji državni sekretar na Ministrstvu za notranje zadeve je poudaril, da je strog nadzor na na mejah s Hrvaško in Madžarsko stvar pričakovanj Evrope. Slovenija naj bi postala nova evropska država, ki je sposobna nadzorovati ilegalne migracijske valove proti zahodu (Šimunič 1995, 2, citirano po Knežević Hočevar 2004, 120).

16 Zagotavljanje »boljše varnosti meja« je ob širitvi schengenske meje pri Avstrijcih postalo še bolj pomembno in se ni ustavilo samo pri besedah: kot poroča *Mladina* (24. 12. 2008, str. 17), je konec 2007 v avstrijski obmejni vasi Deutschkreuz zavladal preplah, saj so pričakovali »kriminal z Vzhoda«: »Vaščani so najeli zasebne varnostnike, da so patrolirali po vaških ulicah med deseto zvečer in četrto jutraj, saj se niso več počutili varne. Avstrijska vlada je hkrati na mejna območja poslala 1500 vojakov, čeprav je ista obmejna območja varovalo še 2000 avstrijskih policistov.« Že pol leta po širitvi schengenskega območja se je pokazalo, da je strah pretiran, saj sta se število nedokumentiranih pribežnikov in stopnja kriminalitete zmanjšala.

17 To potrjujejo tudi komentari bralcev *Dnevne Mladine* na spletni strani www.mladina.si: (1) *Jodlarji nas Slovence nikdar ne bodo smatrali za enakopravne člane eu in si bodo vedno izmišljevali kakšno novo finto, da nas bodo lahko še naprej burazerirali.* (2) *Avstrijcem se še kar naprej blede o avstro-ogrskem cesarstvu – »Tempi pasati, meine Bauern, tempi pasati. Fuer immer!«* (3) *Radi bi bili »nekaj več«, vendar so zmeraj bili, še vedno so in večino bodo le slabo nemško govoreči hribovci. Nemci jih »živih« ne prenesejo (večkrat potrjeno), resnici na ljubo, ne samo oni. Oni pa še kar sanjajo, sanjajo, sanjajo... pri belem dnevu. Te routarje bo res treba z oblakov pometati na tla, brez padal* (dostop 23. 12. 2006).

EVROPA JE PRIHODNOST

V nasprotju z obravnavanimi metaforami, ki večinoma omogočajo prostorsko konceptualizacijo predstav, nanašajočih se na pridružitve držav *zahodnega Balkana* EU, temelji ena od pomembnih predstav na časovnem konceptu – konceptu, ki v odnosu na sedanjí trenutek časa deli na preteklost in prihodnost. Predstava o linearnem toku časa od preteklosti k prihodnosti se z metaforičnimi procesi povezuje z idejo napredka: to, kar je vezano na preteklost, je nazadnjaško, zaostalo in nerazvito, medtem ko se s prihodnostjo povezujejo pojmi razvoja in napredka. Zato je bilo mogoče v političnem in medijskem diskurzu izoblikovati izjave, ki prikazujejo pridruževanje držav *zahodnega Balkana* EU kot njihovo *odločitev za prihodnost* (in *dokončno opustitev nazadnjaške preteklosti*); tovrstni diskurz je podprt tudi s prostorsko metaforo *napredovanja na poti v Evropo*. Uradniki EU in slovenski politiki vztrajno ponavljajo, da je treba državam *zahodnega Balkana* omogočiti *evropsko perspektivo* ali *evropsko prihodnost* ter da stopajo te države *na evropsko pot, izbirajo evropsko pot* itd. Pri tem je pridružitve EU predstavljena kot edini način, da se države *zahodnega Balkana* *znebijo bremena preteklosti in uničujočih nacionalizmov* ter se *obrnejo k prihodnosti*. Urednik izredne priloge časopisa *Dnevnik* z naslovom »Evropska unija in države jugovzhodne Evrope« je tako v uvodniku poudaril, da *države jugovzhodne Evrope zamujajo izjemno priložnost, da se hitreje znebijo bremena preteklosti in veliko bolje izkoristijo strateško in geopolitično pomembno umeščenost v Evropi* (EU in države JV Evrope, *Dnevnik*, 17. 1. 2009, str. 5). Z Evropsko unijo se v tovrstnem diskurzu povezujejo pojmi *prihodnost, napredek, stabilnost, zdravje*, zato je nepripadnost EU povezana s *preteklostjo, nestabilnostjo, kaosom, nacionalizmom, boleznijo* – značilnostmi, ki se v diskurzu balkanizma že tradicionalno povezujejo z družbami na Balkanskem polotoku.¹⁸ EU je tako pogoj za normalnost in hkrati tisti, ki normativno določa, kako postati normalen. Olli Rehn je 28. januarja 2008, na dan, ko je svet ministrov EU odločal o nadaljnjem sodelovanju s Srbijo, v britanskem *Guardianu* objavil članek z naslovom *Balkan*

18 O odnosu med nacionalizmom in modernostjo in vlogi nacionalizma v ideološki delitvi Evrope na zahodno in vzhodno (vključno z Balkanom) govori Todorova v članku *The Trap of Backwardness* [Past zaostalosti] (Todorova 2005a); za kritiko esencialističnih razlag nacionalizma v vzhodni Evropi glej tudi Balibar (2007), Has-sner (1991), Hobsbawm (1991).

na poti k ozdravljenju (Rehn 2008).¹⁹ V članku je zapisal, da so balkanski narodi v tem letu pred odločilno izbiro: njihova regija lahko končno reši velikanske težave, ki izhajajo iz vojn v devetdesetih letih, ali se vrne k nestabilnosti in skrajnostim nacionalizma. Prva možnost jih bo pripeljala k stabilnosti, blaginji in evropski integraciji, vendar številni komentatorji menijo, da je druga možnost neizogibna. Pridevnik *balkanski* se v citiranem besedilu pravzaprav nanaša zgolj na države zahodnega Balkana, opazimo pa prav tako tipično uporabo pridevnika *balkanski*, ko gre za vojne na prostoru bivše Jugoslavije: tako se »posebna jugoslovanska situacija eksternalizira in popolnoma neupravičeno 'prodaja' kot balkanska tako politikom kot širši javnosti« (Todorova 2005a, 153).²⁰

Balkan se, torej, lahko *pozdravi, normalizira, izogne rastočemu nacionalizmu*, samo če postane del Evropske unije, samo če postane *Evropa*. Pri ustvarjanju ostrega nasprotja med dvema celotama je zamolčana realnost današnje Evropske unije, v kateri se številne države članice spopadajo z rastočim nacionalizmom, krepitvijo skrajno desnih političnih sil, rasizmom, ksenofobijo in podobnimi »grozotami«, ki se pripisujejo izključno tistim družbam, ki morajo *evropskost* še pridobiti, preden se bodo pridružile *veliki evropski družini*. Podobne vzorce pogosto najdemo v diskurzu evropskih političnih uradnikov in slovenskih politikov: Rehn je ob neki drugi priložnosti izjavil, da *mora Srbija izbrati med nacionalistično preteklostjo in evropsko perspektivo* (Delo, 10. 2. 2006), in tudi da je *pomembno, da Srbija materializira svojo evropsko perspektivo in da je današnji korak znak premikov iz nacionalistične preteklosti v evropsko prihodnost* (24ur.com, 13. 6. 2007). Janez Janša je med obiskom v Makedoniji poudaril, da je *Slovenija prepričana, da države Zahodnega Balkana sodijo v skupno evropsko družino; evropska perspektiva je edina realna perspektiva za napredek držav regije* (24ur.com, 27. 2. 2007, članek s podnaslovom *Evropa je edina realna perspektiva za Makedonijo*).

Tovrstni diskurz nam ponuja takšen »časovni zemljevid« Evrope: to, kar je za Evropsko unijo sedanost, je za države

19 Isto metaforo *ozdravljenja* je uporabil kolumnist brezplačnika *Žurnal Dejan Steinbuch* v članku z naslovom *Kako Srbe ozdraviti nacionalizma, kjer je zapisal: Zato mislim, da je že skrajni čas, da srbske prijatelje ozdravimo nacionalizma in jim pomagamo v prihodnost* (*Žurnal*, 23. 2. 2008, str. 18).

20 Tržno strategijo (neupravičenega) »prodajanja« nečesa kot *balkanskega* najdemo tudi tam, kjer tega ne bi smelo biti: v strokovni akademski literaturi. Leta 2004 je ameriški jezikoslovec Robert Greenberg pri založbi Oxford University Press objavil knjigo z naslovom *Language and Identity in the Balkans* [Jezik in identiteta na Balkanu]. V pogled v študijo vendar pokaže, da (sicer kakovostno in poglobljeno) obravnava zgolj zgodovino in razpad srbohrvaščine, in ne kakršnih koli širših balkanskih jezikovnih pojavov ali značilnosti.

zahodnega Balkana prihodnost; zdaj ne živijo v sedanjosti, temveč v preteklosti, ki je podrejena nacionalističnim mitom. Realnosti zahodnega Balkana se ne pripisuje status sedanjosti, temveč preteklosti, zato je transformacija družb v tem delu Evrope nujna in razlika med Evropo (EU) in zahodnim Balkanom je izrazita, s tem pa se onemogoči opazovanje podobnosti med dvema deloma celine. Takšen diskurz ni značilen samo za politiko in medije, najdemo ga tudi v akademski in drugih sferah; pojav, da iz perspektive zahodnjakov »živijo nezahodnjaki vedno v drugem času, celo takrat, ko so naši sodobniki«, poimenuje Marija Todorova (2005a, 155) kronični alohronizem.

Opisani politični diskurz je utelešenje razširjene predstave o Balkanu kot posebnem območju z inherentnimi karakteristikami, za katerega sta značilni izrazita nagnjenost k mitom in obsesija s preteklostjo. Po mnenju nemškega zgodovinarja Holma Sundhaussna (1999) vključujejo tovrstni miti mit o »zlati predotomanski dobi«, mit o »turškem jarmu«, mit o čistem, organskem narodu, mit o narodnem preporodu, mit o Kosovu, mit o hajdukih in mite o viktimizaciji. Todorova v svoji kritiki tovrstnega pogleda na Balkan poudarja, da lahko v primeru zahodne Evrope enako obravnavamo »'zlati' mit antike, mit o srednjem veku, mit (in prakso) nürnberških zakonov iz tridesetih let 20. stoletja in *ius sanguis*, mit o Rimu (kot italijansko nacionalno ideologijo, skupaj z mitom o Rimski republiki, Rimskem cesarstvu in papeštvu), mit o bitki pri Poitiersu (tako tisti v 8., kot tisti v 14. stoletju), mit o valkirah in mit o trdnjavi, ki jo oblegajo sovražniki« (Todorova 2005a, 153).

V. »GNEZDENJE KOLONIALIZMOV« : AVSTRIJA, SLOVENIJA IN DISKURZ O ZAHODNEM BALKANU

V zgodovini utemeljeno predstavo o Balkanu kot o periferiji, ki jo je treba nadzorovati, upravljati in ki nenehno potrebuje pomoč evropskih centrov moči, je zelo reaktualiziral proces širitve Evropske unije na vzhod in jugovzhod evropske celine. Pridruževanje držav *zahodnega Balkana* se v političnem diskurzu ne predstavlja samo kot pot, ki jo morajo te države prehoditi in se na njej zelo spremeniti: za to spremembo potrebujejo pomoč in na poti potrebujejo vodenje. Jelko Kacin je poudaril, da *mora EU uporabiti vse svoje nakopičeno znanje, strokovno znanje ljudi in finančno podporo, da bi krmilila Balkan na odločni poti proti Bruslju* (Evropski parlament, 30. 12. 2006).

S »tutorstvom« držav EU v procesu pridruževanja držav Balkana se ustvarja podoba te regije kot »nižje na evlucijski lestvici«, ki »ne more napredovati sama, temveč potrebuje vodenje od zunaj, da bi se izognila napakam iz preteklosti« (Hammond 2006, 19). Ideja, da je nekakšna kolonialna uprava na Balkanu nujna, da bi se ohranil mir in omogočil razvoj vse evropske celine, je pogosto odmevala v psevdoakademskem, publicističnem in novinarskem diskurzu devetdesetih let 20. stoletja. Andrew Hammond (2006, 20) navaja številne primere takega diskurza: Robert Carver (1998) vidi edino rešitev za neskončne nemire v Albaniji v *vsiljevanju evropskega reda in industrije in vrnitvi centrov moči, ki so obstajali v starih kolonialnih časih*. Robert Kaplan v svoji knjigi *Balkan Ghosts* (1993), ki se danes navaja kot primer *par excellence* balkanizma, poudarja, da *samo zahodni imperializem – čeprav večini tako poimenovanje ne bo všeč – lahko zedini evropsko celino in obvaruje Balkan pred kaosom*. Kanadčan Michael Ignatieff je na začetku devetdesetih let videl razloge za konflikte na Balkanu v odsotnosti velikih sil; zapisal je, da so se *na Balkanu, ki ga je nekoč močno nadzoroval imperij, narodi znašli v situaciji, v kateri ni imperialnega arbitra, na katerega bi se lahko obrnili. Zato ni presenetljivo, da so se, ker jih močnejši niso omejevali, znesli drug na drugega, da bi poravnali račune, ki jih je prisotnost imperija dolgo odlagala*. Julian Borger je na straneh *Guardiana* zapisal, da je *bil blagi kolonialni režim nujen za demokratičen razvoj Bosne*.

Rajko Muršič (2007, 91) poudarja, da je ideja o nujnosti kontrole nad Balkanom povezana z imaginacijo tega prostora kot »križišča ali kontaktne cone; ta nejasno

definirana predstava omogoča ustvarjanje jasno definiranege hegemoničnega diskurza. Če je nekje kraj, kjer zadeve še vedno niso urejene, je tam treba zagotoviti 'naš' način organizacije in razviti in krepiti Naš red (ali preprosto Naš način). To ni težko, ker je obmejna cona nestabilnosti vedno veljala za most ali križišče« (prim. Todorova 2001).

Načini upravljanja »mednarodne skupnosti« najprej v Bosni in Hercegovini in zatem na Kosovu, ki so posledica vojn na prostoru nekdanje Jugoslavije, kažejo številne kolonialistične značilnosti, na katere opozarjajo raziskovalci diskurzov glavnih političnih subjektov te mednarodne uprave (prim. Majstorović 2007, Tatlič 2007/2008). Ti diskurzi, v katerih se »misija mednarodne skupnosti« eksplicitno predstavlja kot *mission civilisatrice* – njeni predstavniki morajo z vrsto ukrepov balkanske narode naučiti demokracije in spoštovanja zakonov – delujejo v sinergiji tako z že utrjenimi predstavami o Balkanu kot območju, ki nujno potrebuje kolonialno kontrolo, kakor z novimi mehanizmi izključevanja, ki jih prinaša proces pridruževanja EU – proces demokratizacije, za katerega nujno potrebujejo nekakšno kolonialno upravo, je nujen pogoj za *evropeizacijo* balkanskih družb (Majstorović 2007, 630).

»Mentorstvo«, »tutorstvo«, *kazanje poti v EU oz. pomoč* državam *zahodnega Balkana* v procesu priključevanja je naloga Evropske unije kot celote, še bolj pa področje za redefiniranje vlog držav znotraj EU. V tem procesu redefiniranja njihovi politični predstavniki posegajo po raznih – mogočih in nemogočih – diskurzivnih sredstvih. V juniju 2007, tik preden je Portugalska prevzela vlogo predsedujoče države Svetu Evropske unije, je portugalski veleposlanik pri EU Álvaro de Mendonça e Moura med predstavitvijo prednostnih nalog portugalskega predsedstva dejal, da se bo *Portugalska zaradi svoje kolonialne zgodovine v zunanji politiki osredotočila na sodelovanje z Afriko, v ospredju bodo človekove pravice. Držav, s katerimi sedimo skupaj za mizo in kršijo človekove pravice, ne moremo preprosto spoditi od mize*, je opozoril. (24ur.com, 11. 6. 2007). Nekaj mesecev pozneje je *The Financial Times* objavil izjavo Janeza Janše, tedanjega premiera Slovenije, ki se je pripravljala konec leta prevzeti vlogo predsedujoče od Portugalske. V njej je Janša poudaril, da *ima Slovenija v regiji [zahodnega Balkana] interese na podoben način, kot jih ima Portugalska v Afriki* (Mladina, 4. 8. 2007).

Navedeni izjavi ponazarjata ideološki in diskurzivni mehanizem, ki ga imenujem »gnezdenje kolonializmov«, opirajoč se na koncept gnezdenja orientalizmov, ki sta ga

razvila Milica Bakić-Hayden in Robert Hayden in za katerega je značilno, »da je v vsaki regiji tendenca, da se na kulture in regije, ki so bolj vzhodno ali južno od lastne, gleda kot na bolj konservativne oziroma primitivne« (Bakić-Hayden in Hayden 2007, 445; prim. Bakić-Hayden 1995). Čeprav sta orientalizem in kolonializem precej prepletena in med seboj prekrivajoča se pojma, se mi zdi v kontekstu, ki ga določa Evropska unija, ustrezneje govoriti o gnezdenju kolonializmov, predvsem zato, ker je kolonialna ali kakšna druga ekspanzionistična preteklost pogoj za uporabo tega mehanizma. Pri oblikovanju in reprodukciji orientalističnega diskurza ni nujen aspekt nekdanje vključenosti tega, ki orientalizira, v zadeve tega, ki je orientaliziran. Poleg tega želim opozoriti na kolonialistične procese v diskurzu in zunaj njega, s katerimi se *zahodni Balkan* odmika od Evrope in umešča na območje »tretjega sveta«. To pa seveda ne pomeni, da »gnezdenje kolonializmov« ne posega po tipičnih sredstvih, s katerimi se ustvarja orientalski Drugi: predvsem je treba poudariti orientalistično idejo o nujnosti kontroliranja, vodenja in izobraževanja tega Drugega ter odnos med znanjem o Drugem in ustvarjanjem odnosov subordinacije, ki ga je Said (1996) postavil v središče svojega koncepta orientalizma.

Na ravni diskurza je »signal« »gnezdenja kolonializmov« analogija, vzporejanje med interesi in političnim vedenjem države, ki jih legitimizira s svojo kolonialistično preteklostjo, in interesi in političnim vedenjem države, ki takšne preteklosti nima (v našem primeru je to Slovenija). Ta analogija ni samo »signal«, oznaka diskurza ugnezenih kolonializmov, temveč tudi njegova bistvena značilnost in celo njegov nujni pogoj: analogija je v številnih primerih edina podlaga za to, da se odnos do regije zunaj EU označi kot kolonialističen; tako je tudi pri navedeni izjavi slovenskega predsednika vlade. Ta primer kaže, da lahko tudi politični predstavniki držav, ki jih ne zaznamuje kolonialna preteklost, oblikujejo kolonialistični diskurz. To je mogoče zaradi konteksta, ki ga v sodobni Evropi določa članstvo v Evropski uniji, ki je osnova za vključevanje oz. izključevanje: ta kontekst ustvarja skupno »skladišče« diskurzni obrazcev, ki so članicam Unije na voljo za ustvarjanje diskurza drugosti o tistih, ki niso del združene Evrope. Po teh obrazcih pa posegajo praviloma predstavniki držav, katerih *evropskost* ni nedvoumna, ne glede na članstvo v Uniji.

»GNEZDENJE KOLONIALIZMOV« IN VLOGA
ZGODOVINSKIH DEDIŠČIN

Avstrija je v Sloveniji tradicionalno prisotna s svojimi investicijami iz preprostih zgodovinskih dejstev. Prvi razlog je v tem, da je bila del Avstro-Ogrske, kjer je sodila pod Dunaj in ne pod Budimpešto. Drugi razlog pa je v tem, da Avstrijci vedo, da je Slovenija v času Jugoslavije prispevala četrtno njenega BDP in več kot tretjino izvoza. Gre tudi za to, kako širši krog Avstrijcev dojema ta prostor. Avstro-Ogrska je razpadla leta 1919 [sic!]. Od takrat še ni minilo sto let in v Avstriji se je skozi generacije ohranjeval občutek, da gre za njihovo nekdanje ozemlje. Zato tu in tam pride tudi do pokroviteljskega oziroma vzvišenega pristopa do Slovencev. Avstrija v Sloveniji ravna podobno kot Slovenija na jugovzhodu Evrope, je dejal Jelko Kacin o gospodarski prisotnosti Avstrije na Slovenskem (*Mladina*, 14. 3. 2004).

Iz vsebine Kacinove izjave je razvidno, da je »gnezdenje kolonializmov« v primeru Avstrije, Slovenije in zahodnega Balkana večplastno in veliko bolj kompleksno kot pri analogiji med Potrugalsko in Slovenijo. Razlog za to je zgodovinska dediščina, ki je skupna obema državam in hkrati državam zahodnega Balkana. Nekatere med njimi so omejnene v citirani izjavi: avstro-ogrsko/habsburška dediščina, ki si jo delijo Avstrija, Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina in del Srbije, in jugoslovanska dediščina, ki je skupna Sloveniji in drugim bivšim jugoslovanskim republikam. Sloveniji in vsem državam zahodnega Balkana pa je skupna tudi socialistična dediščina.

Zgodovinske dediščine pomembno vplivajo na sodobne identitete, odnose in vloge v današnji Evropi. Marija Todorova poudarja, da je zgodovinska dediščina tudi koristna analitska kategorija, ker ne izključuje prednosti prostorske analize, dodaja pa jim časovno dimenzijo (Todorova 2005, 86–87). V nasprotju s tradicijo, ki je selektivna, zgodovinska dediščina ni rezultat aktivnega procesa zavestne izbire elementov iz preteklosti: vključuje »vse, kar je bilo shranjeno, ne glede na to, ali nam je to všeč ali ne« (Ibid., 88). Zgodovinskih dediščin torej ne moremo spremeniti, lahko pa se na njih sklicujemo ali jih zamolčimo, jih glorificiramo ali tabuiziramo – odvisno od tega, kakšen položaj si v sedanjosti zase želimo. Zgodovinske dediščine se v družbah, ki so jim skupne, vedno znova interpretirajo in uporabljajo pri zagovarjanju sodobnih kolektivnih identitet, političnih in družbenih strategij. Teh procesov so deležni tako »navadni ljudje« kot pripadniki političnih elit in družbene institucije.

Primer redefiniranja odnosa do zgodovinskih dediščin med »navadnimi ljudmi« ponuja antropolog Bojan Baskar, ki je v interpretaciji jugonostalgije med Slovenci in Hrvati zajel širši zgodovinski okvir in se odločil za njeno obravnavo v kontekstu nostalgije po imperiju, pojava, ki je že znan na območju nekdanje avstro-ogrske države. Skupne značilnosti, kot so etnična raznolikost, nadvladavna identiteta in kult osebnosti, omogočajo razumevanje jugonostalgije kot alternative »avstronostalgiji« na območjih, ki jim je skupna avstro-ogrska imperialna dediščina; jugonostalgija pa se v takem kontekstu kaže kot identitetna strategija razmejevanja in posledica strahu med Slovenci (in Hrvati), da bodo po državni osamosvojitvi postali »enaki kot Avstrijci« (Baskar 2007).

Čeprav Avstrija ni bila kolonialna sila v klasičnem smislu, je njena imperialna preteklost vzrok, da se odnos do drugih delov habsburške monarhije pogosto obravnava kot (post)kolonialističen.²¹ Tradicije *Südostforschung* v nemškem jezikovnem prostoru gre prav tako razumeti kot različico orientalističnega odnosa med znanjem in produkcijo moči. V sodobni Sloveniji se je avstrijska politika do južne sosedice pogosto interpretirala kot (post)kolonialistična, in sicer preden je Slovenija postala članica EU pa tudi potem. Publicistka in strokovnjakinja za Bližnji vzhod Karin Kneissl poudarja, da se tovrstni neokolonialistični odnos pogosto omenja, odkar je Avstrija leta 1988 postala članica EU. Slovenski politiki in novinarji so Avstrijo vedno bolj kritizirali kot zaviralno širitve EU (Kneissl 2002, 167). V slovenskem tisku je bilo mogoče brati naslove *Ali je Slovenija že avstrijska kolonija?* (Delo, 10. 9. 1999), *Še vedno avstrijska kolonija* (Večer, 13. 9. 1999), itd. »Pojmi, kot *jerobstvo*, *hegemonistična stremljenja*, *svetohlinstvo* in *nadutost*, so postali sestavni del pisanja slovenskega tiska o odnosu Avstrije do Slovenije« (Kneissl 2002, 167–68).

Zaradi prekrivanja zgodovinskih dediščin »gnezdenja kolonializmov« med Avstrijo, Slovenijo in *zahodnim Balkanom* ni mogoče reducirati samo na linearno prenašanje diskurzivnih vzorcev, v katerih je kolonialna dediščina argument za legitimizacijo položaja in vlog znotraj EU, iz avstrijskega v slovenski politični in medijski diskurz. Tukaj gre kvečjemu za nekakšno »tekmovanje« med dvema državama za vlogo *eksperta za zahodni Balkan*.²² Obe sta navedli *zahodni Balkan*

²¹ Prim. Feichtinger, Prutsch, Csáky ur. (2003), Ruthner (2003), Uhl (2002).

²² V politoloških študijah in študijah mednarodnih odnosov se geografska bližina in skupna zgodovina jemljeta kot osnova za strategijo »aktivne zunanje politike«, ki naj bi bila posebno ustrezna za male evropske države. Bojinović (2005) analizira

kot eno izmed prednostnih nalog svojega predsedovanja (Avstrija je bila predsedujoča svetu EU v prvi polovici leta 2006, Slovenija pa v prvi polovici leta 2008). Skupna zgodovinska dediščina, ki jo imata Avstrija in Slovenija kot članici EU z državami *zahodnega Balkana*, je podlaga za sklicevanje na posebno znanje o regiji in prilaščanje posebne vloge *eksperta za zahodni Balkan* znotraj EU. Vendar se vir tega posebnega znanja v avstrijskem in slovenskem diskurzu različno obravnava: medtem ko avstrijski politiki in novinarji skupne izkušnje iz preteklosti, ki so nastale zaradi avstrijske ekspanzije na jugovzhod, eksplicitno omenjajo, slovenski oblikovalci javnega diskurza rajše zamolčijo, od kod Sloveniji posebno znanje o *zahodnem Balkanu*. Jugoslovanska in socialistična dediščina se torej v tem diskurzu ne omenjata.

Na uradni spletni strani avstrijskega ministrstva za zunanje zadeve (<http://www.bmeia.gv.at/en/foreign-ministry/foreign-policy/europe/western-balkans.html>, dostop 8. 3. 2009) najdemo trditev, da je *zahodni Balkan* prednostna naloga avstrijske zunanje politike. Ta trditev je podpta z dvema argumentoma, ki se med seboj dopolnjujeta:

- a. argument skupne zgodovinske dediščine: *Zaradi večstoletne politične, kulturne in ekonomske povezanosti je avstrijska zunanja politika Balkanu vedno pripisovala poseben pomen.*
- b. argument posebnega znanja: *Avstrija je imela tradicionalno zelo aktivno vlogo pri sprejemanju zunanjepolitičnih ukrepov, s katerimi se je EU prizadevala pomagati Balkanu pri premagovanju njegovih težav. Zaradi temeljitega znanja Avstrije o procesih v tej regiji lahko ta država učinkovito prispeva k umiritvi krize na Balkanu.*

V avstrijskih političnih in medijskih diskurzih oba argumenta pogosto poudarjajo. Mogoče je celo vzpostaviti kontinuiteto med diskurzi 19. stoletja in sodobnimi diskurzi. Leta 1887 je statistik Hugo Bach zapisal, *da je promoviranje izobraževanja (v Srbiji) vsekakor povezano z vplivom habsburške monarhije. Po podatkih iz popisa prebivalstva 1874 so bili številni prebivalci Srbije rojeni v Avstro-Ogrski. Ta podatek kaže, da je bila zgodovinska misija prenašanja kulture na vzhod uspešno izpolnjena na srbskem ozemlju* (Promitzer 2003, 192); v časopisu *Der Standard* najdemo leta 2006 tole izjavo: *V Bosni uživajo Avstrijci zelo velik ugled, kar je povezano z reformo izobraževanja, ki jo je po aneksiji 1887 [sic!] izvedla habsburška monarhija* (16. 6. 2006).

možnosti takšne strategije prav na primeru Slovenije in Avstrije ter njune politike do *zahodnega Balkana*.

Antropolog Andre Gingrich pojasnjuje to, da je Avstrija v letih 1993 in 1994 ponudila zatočišče več kot 80.000 beguncem iz Bosne in Hercegovine (večinoma muslimanom), takrat ko je veliki del avstrijskega prebivalstva podprl ksenofobno politiko Jörga Haiderja, ki je med drugim temeljila na zaničevanju muslimanskega Drugega, prav z naravo diskurza, ki je mobiliziral Avstrijce, naj pomagajo bosanskim muslimanom. Kampanjo z naslovom *Nachbar in Not* (Sosed v stiski) je spremljala tale izjava, ki so jo pogosto uporabljali avstrijski politiki in družbeni aktivisti: *Ti ljudje so naši sosedi, ki so z Avstrijo tesno zgodovinsko povezani* (Gingrich 1998, 106). Gingrich ugotavlja, da se ta izjava nanaša na avstrijsko *de facto* kolonialno prisotnost v Bosni, in ne samo nanjo: to izjavo »lahko razumemo v luči odkrite in včasih tvegane antisrbske politike Avstrije po letu 1991. *Naši bosanski sosede* so tudi tisti muslimani v Bosni, ki so se uprli srbskemu nacionalizmu pred letom 1914, ko so srbski nacionalisti ubili avstrijskega prestolonaslednika in s tem povzročili izbruh prve svetovne vojne. To so potomci tistih bosanskih muslimanov, ki so se zatem pogumno bojevali v armadi avstro-ogrskega imperija proti Srbom in Italijanom na jugovzhodnih frontah do konca prve svetovne vojne. To so tisti dobri muslimani, ki imajo stalno mesto v avstrijskem imaginariju (Ibid., 106–107).«

V slovenskih diskurzih, po drugi strani, najdemo izjave o posebnem znanju o regiji, vendar brez poudarjanja zgodovinskih vezi in skupne preteklosti, ki so omogočile pridobitev tega znanja. Janez Janša je marca 2007 izjavil, da bo ena izmed prednostnih nalog slovenskega predsedovanja EU angažiranje pri širjenju integracije na *zahodni Balkan*, Rupel pa je ob isti priložnosti dejal, da je *Slovenija dobra poznavalka okoliščin v regiji* (B92.net, 31. 3. 2007).

Argumenta skupne preteklosti ne najdemo niti v izjavah slovenskih politikov pri *ponujanju pomoči* bivšim jugoslovanskim republikam v procesu njihovega pridruženja EU: minister Rupel je med obiskom v Srbiji leta 2003 poudaril, da je *Slovenija s svojimi povezavami, izkušnjami in možnostmi pripravljena pomagati Srbiji in Črni gori, tudi zato, da bi ji čim prej celotna regija sledila na poti evroatlanskih povezav* (24ur.com, 28. 8. 2003). Tri leta pozneje je na slovesnosti ob odprtju slovenskega veleposlaništva v tedaj že neodvisni Črni gori poudaril, da je *Slovenija pripravljena svoje izkušnje na poti vključevanja v Evropsko unijo deliti s Črno goro* (B92.net, 23. 6. 2006).

Razlike v slovenskih in avstrijskih diskurzih, ki se nanašajo na *zahodni Balkan*, je mogoče pojasniti z različnima zgodovinskima vlogama dveh nacionalnih družb. Vloga Slovenije v regiji nikoli ni bila zaznamovana z ekspanzionističnimi težnjami. Rečemo lahko celo, da jo je tako kakor države *zahodnega Balkana* »koloniziral« eden od obeh imperijev, ki sta na tem prostoru obstajala do začetka 20. stoletja. Socialistična dediščina še dodatno prispeva k dvoumnemu položaju Slovenije na simbolnem zemljevidu sodobne Evrope. Zaradi takšnega položaja so slovenski politiki pridružitve Slovenije Evropski uniji predstavljali kot *vrnitev domov*. Mitja Velikonja navaja zelo zgovorne primere tovrstnega diskurza: »Eden izmed podpornikov liste SLS je v njihovem volilnem glasilu zagotavljal: *Postali smo člani tiste družbe držav, kamor smo po svoji kulturi in zgodovinski tradiciji vedno sodili, drugi pa, da ne samo na zemljevidu, zdaj smo tudi zares v družini evropskih narodov*. Slovenija in Slovenci naj bi bili od dneva širitve v prostoru in skupnosti narodov, kamor sodimo po svoji zgodovini in kulturi oziroma gre za povratak, za normalizacijo slovenskega naroda in države v širši družbi evropskih narodov (...) Slovenija se po dolgih desetletjih politično vrača tja, kjer je kulturno in duhovno vedno bila. Vzpostavlja se naravno stanje, ki je bilo za pol stoletja pretrgano (Družina, 2. 5. 2004). Torej, vračamo se domov (Žurnal, 30. 4. 2004, oziroma Sedaj se vračamo – predsednik SAZU, v Družini, 2. 5. 2004)« (Velikonja 2005, 19–20). To vračanje domov pa za Slovenijo 1. maja 2004 ni bilo dokončano – kakor je pokazal Velikonja (2007, 11), evropskost je treba vedno znova dokazovati z doseganjem zastavljenih ciljev: prvi takšen cilj je bil vstop v EU, potem so bili na vrsti prevzem evropske valute, vstop v schengensko območje, in končno predsedovanje Svetu Evropske unije. »In tako naprej v neskončni teleološki spirali, kjer en končni cilj po izpolnitvi takoj nadomesti drugi: nikoli nismo dovolj dobri, vedno je še nekaj, kar nam preprečuje, da bi bili 'popolni Evropejci' (Ibid.)«

Tovrstna retorika, ki nastaja v slovenski družbi, prav tako rabi notranjepolitičnim namenom. Vzdrževanje »društva« Slovenije v simbolni geografiji Evrope pa prihaja tudi od zunaj in je povezano z njeno socialistično preteklostjo. Čeprav je Jugoslavija nastala leta 1918 (dejansko na principih, ki jih najdemo tudi v retoriki današnje Evropske unije – enovitost v različnosti, pluralnost itd.), se jugoslovanska dediščina Slovenije danes v glavnem izenačuje s socialistično dediščino; ta pa se, po drugi strani, v evropskem političnem diskurzu razume izključno v kategorijah

moralnega in institucionalnega, kot totalitarni režim in ne kot še ena izmed zgodovinskih dediščin, ki so zaznamovale evropske družbe. Socializem, tako kot vsako zgodovinsko dediščino, piše Todorova, lahko opazujemo z dveh vidikov: na ravni kontinuitete in na ravni percepcije. »Socialistična dediščina kot kontinuiteta kaže na to, da so se v družbi na raznih stopnjah, na raznih področjih in v raznih državah ohranili sledovi socializma. Ta aspekt socialistične dediščine je obsojen na izginotje. Na ravni percepcije pa govorimo o konkretnih izkušnjah dveh ali treh generacij (Todorova 2004, 14–15).« Slovenski politiki socialistične preteklosti lastne države sploh ne omenjajo. Če govorijo o socializmu, ga vidijo zgolj kot totalitarni režim in o njem govorijo z nevtralne, distancirane pozicije, torej dajejo izjave, katerih avtorstvo bi lahko pripisali kateremu koli evropskemu politiku. Tako je Janša dejal, da *nihče nima pravice zanikati evropske perspektive državam vzhodne in jugovzhodne Evrope, ki so predolgo trpele pod totalitarnimi režimi (Delo, 5. 6. 2005)*. Evropski politiki omenjajo socialistično preteklost Slovenije predvsem takrat, kadar hočejo poudariti uspeh Slovenije v evropskih integracijah. Tudi v tem diskurzu je socializem reduciran na totalitarni režim: Javier Solana je leta 2004 dejal: *Rad pa bi rekel, da bi vi morali čutiti željo po vodenju in željo po kazanju poti v EU. V tem smislu imate odgovornost do drugih držav, ki poskušajo narediti isto, kot ste naredili vi (24ur.com, 28. 9. 2004)*. Predsednik Evropskega parlamenta je na konferenci v Ljubljani 13. maja 2008 poudaril, da je *slovensko predsedovanje Uniji najboljša oporoka temeljitih sprememb, ki so se v tej regiji odvile v zadnjih dvajsetih letih. Gre za izjemen dosežek, če pomislimo, da je bila Slovenija pred manj kot dvajsetimi leti del komunistične Jugoslavije*.

V političnem diskurzu se torej socializem obravnava izključno kot eden izmed totalitarnih režimov v Evropi in se tako ohranja ena najstabilnejših podob Drugega, v odnosu do katerega se oblikuje evropska identiteta. V takšnem konceptualnem aparatu so primerjani pojmi socializem (komunizem) in fašizem ali komunizem in nacizem, in ne kapitalizem in komunizem, ali liberalizem (z neoliberalizmom vred) in komunizem (Todorova 2006). Ker prevladuje takšen pogled na socializem, je razumevanje socializma kot ene izmed zgodovinskih dediščin v Evropi, kot »izkušnje, ki je oblikovala življenje treh ali štirih generacij v vzhodni Evropi (...) še vedno stisnjeno v ideološki prisilni jopič« (Todorova 2002, 15). Zato ni presenetljivo, da se slovenski politiki izogibajo temu, da bi omenjali socialistično dediščino.

Vzhodni Evropejci, ki so v socializmu živeli, so bili tudi pred obdobjem socializma v simbolni geografiji Evrope pogosto umeščeni zunaj njenih meja, bolj na vzhod, v Azijo. Mastnak (1998, 86) poudarja, da je »vprašanje vzhodne meje Evrope od nekdanj povzročalo zadrego, ker ni bilo nikdar zadovoljivo rešeno, in še danes vznemirja tako 'evropske Evropejce' kot tiste, ki se sicer tudi imajo za Evropejce, si pa želijo, da bi jih kot take prepoznali tisti, za katere velja, da so Evropejci tudi 'objektivno', ne le po svojem subjektivnem prepričanju ali občutju«. Že v 17. stoletju je vojvoda Sully zapisal, da so *ljudstva, ki živijo v tistih deželah, deloma malikovalska in deloma shizmatična ter 'sodijo' v Azijo vsaj toliko kot v Evropo* (citirano po Mastnak, loc.cit.). Socializem so sami vzhodni Evropejci pogosto obravnavali kot nekaj bistveno neevropskega, kar je prišlo iz Azije in jim bilo vsiljeno in tako ogrozilo njihovo sicer *globoko evropsko* identiteto (in je zato pridružitve EU *vrnitev domov*). Tak diskurz je mogoče najti že v povojnem času na strani nasprotnikov socialističnih režimov – recimo v časopisih slovenske politične emigracije v Argentini: *Mi, ki smo na lastne oči videli, kakšna je azijska »svoboda«, kar verjeti nismo mogli več, da je kje na svetu dežela, kjer človek lahko v miru živi. Pa smo prišli v Argentino, kjer je svobode toliko, da se nam, vajenim evropskih razmer, zdi da je preveč. Argentina nima ne koncentracijskih taborišč, ne mučilnic, ki jih zmore le azijska bestijalnost, ne policijskih ur, ne tajnih policij, ki te sredi noči dvignejo s postelje, pa se ne vrneš nikdar več, ne plačanih vohunov, ki ti slede na vsak korak in so pripravljene pred »ljudskim sodiščem« pričati proti tebi točno tako, kot jim je bilo naročeno; tu ni izkaznic raznih barv za bolj ali manj zanesljive, tu lahko tudi opozicionalci sedi v državnem uradu in voli proti svojim delodajalcem* (Svobodna Slovenija, 15. 1. 1948); *Vsi ti desetisoči borcev za svobodo in krščansko civilizacijo pred navalom azijskega komunističnega barbarizma, so po prvih dneh svoje begunske poti, doživeli tudi prva razočaranja. Namesto priznanja za vztrajno borbo v prvih linijah proti največjemu sovražniku vsake svobode in človeškega dostojanstva, so nanje leteli od raznih strani očitki »izdajstva«* (Svobodna Slovenija, 5. 5. 1949); *Slovenski narod, ki je bil bolj kot katerikoli drugi evropski narod prepojen z zahodno kulturo in civilizacijo in s krščanskimi idejami, je bil obenem s svojimi sosedi hladnokrvno prepuščen v izrabljanje tuji, odvrtni azijski sili, proti kateri je vsak pravi Slovenec vedno čutil odpor* (Svobodna Slovenija, 27. 4. 1950).²³ Primer iz postsocialistične Romunije, ki ga navaja antropologinja Katherine Verdery, kaže,

23 Za te citate iz slovenskega izseljenskega tiska v Argentini se zahvaljujem Tanji Nadu.

kako funkcionira tovrstni diskurz v kontekstu pridruževanja držav evropskega vzhoda EU: leta 1991 so na ustanovnem shodu Stranke državljanske zveze poudarili, da *ima Romunija danes pred seboj dve smeri: boljševiško azijatstvo ali zahodnjaške, evropske standarde. Za nas je sprejemljiva samo ena izbira: Evropa, h kateri sodimo z vsemi svojimi tradicijami že od leta 1848* (Verdery 1996, 104).

Čeprav so v brošuri o slovenskem predsedovanju EU na uradni spletni strani predsedovanja poudarili, da prvo predsedovanje kakšne od novih članic razumejo *tudi kot potrditev, da je bila odločitev s širitvijo Evropske unije preseči nenaravno delitev celine, zgodovinsko pravilna in potrđitev, da so tako v demokraciji živeči narodi Zahodne Evrope kot totalitarnega komunizma osvobojeni narodi iz sredine in vzhoda celine pogumno in pravočasno izkoristili zgodovinski trenutek konca hladne vojne* (<http://evropa.gov.si/predsedovanje-slovenije/prednostne-naloge/si-nergija.pdf>, dostop 8. 3. 2009), se je hitro pokazalo, da takšnega mnenja niso v vseh državah EU, zlasti ne v tistih, ki sodijo med *v demokraciji živeče narode Zahodne Evrope*. Že naslednji dan po koncu slovenskega predsedovanja so včlanitev vzhodnoevropskih držav direktno povezali z institucionalno krizo, nastalo po irski zavrnitvi Lizbonske pogodbe. Nicolas Sarkozy, predsednik nove predsedujoče Francije, je namreč izjavil, da *nadaljnja širitev Unije ne pride v poštev, dokler nam ne bo uspelo vzpostaviti ustreznih institucij. To, kar smo naredili z vključitvijo držav vzhodnega bloka, je bila velika napaka* (B92.net, 1. 7. 2008).

Reduciranje socialistične (in vsake druge) dediščine izključno na raven političnega režima in ignoriranje dediščine kot percepcije omogočata reaktualizacijo paternalističnega odnosa: spet je mogoče vzpostaviti kontinuiteto med avstrijskim diskurzom v 19. stoletju in sodobnimi političnimi diskurzi. Zgodovinar Christian Promitzer (2003, 191) navaja, da je bil odnos Avstrije do Srbije, ki se je poskušala osamosvojiti od otomanskega imperija, paternalističen: »Bil je to odnos 'civiliziranega' naroda, ki opazuje, kako zelo si drugi narod prizadeva, da bi opustil svoje tradicionalno 'barbarsko' vedenje, da bi zadovoljil evropske standarde«. Leta 1811 je anonimni avtor o Srbih pisal kot o *postavnih, duhovitih in pogumnih ljudeh, ki so tako kot drugi evropski narodi naravno zainteresirani za znanosti in umetnosti, vendar so zaradi predolgega prenašanja otomanskega jarma postali neizobraženi in površni, ter so zato videti zaostali za drugimi, srečnejšimi evropskimi narodi* (Ibid.). O manj in bolj srečnih evropskih narodih je govoril tudi avstrijski

zvezni kancler Wolfgang Schäussel leta 2002: *Geografsko in zgodovinsko sta Avstrija in Slovenija tesno povezani, te povezave pa v nekaj desetletjih ni bilo mogoče zares živeti. Navdušenje zaradi lastne samostojnosti v Sloveniji in avstrijska navdušena podpora sosedi pri njenem boju proti komunističnemu jugoslovanskem vodstvu nista mogli dolgo prikrivati, da je ta umetna ločitev ovirala postopno preseganje zgodovinskih razlik, kakršno je bilo mogoče v bolj srečni Zahodni Evropi* (Schäussel 2002, 7).

Kolonializem in socializem sta evropska zgodovinska dediščina, ki sta bila oba predmet kritike in distanciranja. Vendar je v političnih in medijskih diskurzih sodobne Evrope samo socializem stigmatiziran in reduciran na zatarski politični sistem, pri tem pa se ignorirajo izkušnje milijonov Evropejcev, ki so desetletja živeli v socialističnih družbah. Ne glede na ideološko obremenjenost in že zaznано problematičnost se imperializem in kolonializem danes odkrito uporabljata kot argument v procesu legitimizacije znova definiranih odnosov moči na evropski celini. Pri tem se poudarja celo način, kako so ju doživljali »navadni ljudje«, torej se ta zgodovinska dediščina obravnava na ravni percepcije: govori se, recimo, o tem, kako se ljudje južno od današnje avstrijske meje spominjajo avstrijske vladavine do leta 1918 (prim. citirano izjavo iz časopisa *Der Standard* in izjavo Jelka Kacina), čeprav je danes Evropejcev, ki so jo doživeli in ki bi se je mogli spominjati, izredno malo.

To, da so nekatere zgodovinske dediščine primerne in ustrezne za omembo, medtem ko se druge morajo zamolčati, je pogojeno z različno stopnjo *evropskosti* evropskih družb in potrjuje tisto, kar sta zagrenjeno poudarila Šumič Riha in Mastnak: nove delitve v Evropi nikakor ne pomenijo brisanja starih. Vstop v *veliko evropsko družino* za bivše socialistične in balkanske države ni konec dokazovanja *evropskosti*, *vrnitev domov* prav tako ni dokončna. Zaradi te dvoumnosti je mogoče položaj Slovenije v Evropski uniji razumeti v kontekstu postkolonialne kritike: raziskovalci slovenskih diskurzov o pridružitvi EU so opazili, da je prikazana na paradoksalen način, kot *vrnitev tja, kamor so Slovenija in Slovenci vedno sodili*. Slovenija je zmeraj bila v Evropi in se je 1. maja 2004 vrnila v Evropo. Tomaž Mastnak je leta 1998 zapisal: »Narod, ki zdaj trdi, da je del 'Evrope' in da je to vedno bil, se je z vsemi silami in vsem prepričanjem, ki ga ima, napotil v 'Evropo'. Kam vodi ta pot – nepotrebna, kot je videti – pa nikomur ni posebno jasno« (Mastnak 1998, 11). Mitja Velikonja se sprašuje: »Kako je mogoče, da smo 'že ves čas notri', 'zdaj pa nenadoma gremo noter'?«

(Velikonja 2005, 23). Ta paradoks pojasnjuje z »diskurzom kolonialne mimikrije, kakor ga razvija – v ne tako različni situaciji, kot bi najprej pomislili – Homi Bhabha« (prim. Bhabha 1994). Bhabha vidi »kolonizirane domorodce *kot skorajda iste, toda ne povsem*, z njihovimi kolonizatorji, pripadniki 'vladajoče' in zato seveda 'višje' kulture (...) Položaj, v katerem smo se znašli Slovenci (in drugi novi prišleki v *Evropo*) v tem novem evrocentričnem metadiskurzu, je, da smo 'skorajda Evropejci, toda ne popolnoma evropejski': torej, 'zelo kmalu evropeizirani Neevropejci, ki pa se moramo še marsičesa evropskega naučiti'« (Velikonja, *loc. cit.*). Nikolai Jeffs ugotavlja, da »prav stalna repeticija in poudarjanje srednjeevropske ali evroatlantske identitete Slovenije razkrivata njeno dvomljivost, češ da niti subjekt, ki o tem govori, niti naslovnik nista povsem prepričana o njej, je pa dejansko ambiguitetna, saj jo je treba vedno znova tudi potrjevati« (Jeffs 2003, 98, citirano po Velikonja 2005, 23).

Tudi narava diskurza, ki z uporabo zgodovinskih dediščin legitimizira položaj in vlogo držav v okviru Evropske unije, postavlja Slovenijo v položaj koloniziranega subjekta. Ker ni zmožna artikulirati lastnega diskurza, ki bi ga utemeljila z zgodovinskimi izkušnjami, ji po eni strani preostane spojojanje tujih diskurzov, ki jih ne more utemeljiti, po drugi pa zamolčevanje lastnih zgodovinskih izkušenj kot neustreznih in *neevropskih*.

» GNEZDENJE KOLONIALIZMOV «
ZUNAJ JEZIKOVNIH PRAKS

V svojem blogu je britanski minister David Miliband po obisku v Sloveniji jeseni 2008, ko je spremljal kraljico Elizabeto II, citiral izjavo »nekega slovenskega vodilnega politika«, da je *za Slovenijo Evropska unija raj in da so v Avstro-Ogrski in v Jugoslaviji identiteto Slovencev ogrožali »imperialni narodi«, ki so prevladovali v teh zgodovinskih integracijah* (http://blogs.fc.gov.uk/roller/miliband/entry/for_a_small_country_europe dostop 8. 3. 2009; *B92.net*, 26. 10. 2008). Za slovenske politike so nekatera obdobja v zgodovini Slovencev zaznamovana s podrejenostjo imperialističnim silam in jih zato negativno vrednotijo, ko pa govorijo o *zahodnem Balkanu*, sami uporabljajo diskurz, ki se neposredno sklicuje na kolonialistične odnose. Rekli smo že, da je treba za takšen dvoumen odnos do kolonializma iskati razlago v dvoumnem položaju same Slovenije v simbolni geografiji današnje Evrope in da je ta diskurz treba razumeti kot

zagovarjanje lastne *evropskosti* in poudarjanje pomembne vloge Slovenije v Evropski uniji.²⁴ Vendar je treba odkrito sklicevanje na kolonialne vzorce v odnosu do držav *zahodnega Balkana* nujno postaviti tudi v širši, ekonomski kontekst, ki neizogibno sledi (ali predhodi?) tovrstnim diskurzom in se z njimi medsebojno podpira: medtem ko je Avstrija največji tuji vlagatelj v Sloveniji in eden najpomembnejših vlagateljev v državah *zahodnega Balkana*, gre največji del slovenskih investicij v tujino v Srbijo, leta 2007 pa je ena šestina celotnega slovenskega izvoza odšla na območje jugovzhodne Evrope (*EU in države JV Evrope*, *Dnevnik*, 17. 1. 2009, str. 6). Današnja prisotnost Avstrije na slovenskem trgu razlaga ekonomist Jože Mencinger prav z njeno zgodovinsko (torej imperialistično) prisotnostjo v Sloveniji in na vzhodu Evrope: *To ne velja samo za Slovenijo, ampak za vse vzhodne države, ki so jih Avstrijci najbolj poznali zaradi skupne preteklosti, pa tudi bližina je bila pomembna* (*Mladina*, 14. 3. 2004). Tudi za Slovenijo je *zahodni Balkan* poleg tega, da je »področje ekspertize«, najpomembnejši trg in »interesna sfera«: Baskar poudarja, da so se »Slovenci navadili jemati druge dele Jugoslavije kot 'svoje trge'. Slovenski povratek na bosanski, hrvaški in sedaj tudi na srbski trg je bil hiter in zelo ambiciozen in so ga v teh državah kritizirali kot slovenski 'gospodarski imperializem' (Baskar 2003, 199)«. Velikonja (2005, 45–46) navaja izjavo predsednika Slovenskega panevropskega gibanja, da je *Balkan za nas prostor, kamor lahko interesno posegamo in imamo pri tem glede na druge velike prednosti*, ter mnenje predstavnikov stranke Slovenija je naša, da *mora Slovenija v okviru EU prevzeti vodilno vlogo v jugovzhodni Evropi in svojo diplomatsko mrežo organizirati kot servis slovenskemu gospodarstvu in znanosti v tujini*. Diplomata in koordinator za Balkan na slovenskem zunanjem ministrstvu Vojko Volk zagotavlja, da Slovenija po vstopu Hrvaške v EU s to državo *ne bo tekmovala, kdo bo bolje urejal Balkan*, temveč ji bo *z veseljem prepustila nalogo*. Že v naslednjem stavku Volk vlogo eksperta za *zahodni Balkan* poveže z ekonomsko navzočnostjo in vplivom na tem območju: *Hrvaška sledi Sloveniji glede gospodarske prisotnosti na Kosovu (...)* *Slovenija je prvi investitor na Kosovu (...)* *Hrvaška prihaja za nami in je to le dobrodošlo (...)* *Enako velja za Črno goro. Hrvaška je dobrodošel tekmeč* (*Dnevnik, Objektiv*, 21. 2. 2009). Vloga eksperta za *zahodni Balkan* je torej nerazdružljiva z gospodarskim vplivom na tem območju in ekonomskimi interesi, ki

24 Podobno je razumeti poljsko politiko do Ukrajine in Belorusije – več o tem v Hunin ur. (2006).

jih ima članica EU. Jezikovni vzorci in odnosi moči, ki stojijo za njimi, se med seboj podpirajo in legitimizirajo ter tvorijo logično, čeprav pogosto zgodovinsko neutemeljeno zvezo (spomnimo se še enkrat izjav Janše in Kacina o interesih Slovenije na *zahodnem Balkanu* in paralel med Slovenijo in Portugalsko oz. Avstrijo).

V drugih delih bivše Jugoslavije je bil tudi v jugoslovanskih časih razširjen pogled na Slovenijo kot republiko, ki znotraj federacije v ekonomski sferi deluje kot kolonialistična sila, ki izkorišča poceni delovno silo in surovine »z juga« ter potem po visokih cenah nazaj prodaja drage izdelke – to kaže, da so percepcije imperialističnega in kolonialističnega na prostoru bivše Jugoslavije mnogosmerne in večplastne. V kontekstu, ki ga je prineslo članstvo Slovenije v Evropski uniji in to, da druge bivše jugoslovanske republike niso njene članice, kažejo kolonialistične predstave in odnosi na teh prostorih še en, precej grd obraz. Začasni delavci v Sloveniji, ki večinoma prihajajo iz Bosne in Hercegovine, Makedonije in drugih delov bivše Jugoslavije in najbolj pogosto delajo po pogodbi za slovenska gradbena podjetja, živijo v Sloveniji v nepredstavljivo slabih razmerah, delajo več ur na dan, kot je zakonom predpisano, zaradi vizumske politike in politike dodeljevanja delovnih dovoljenj pa so povsem odvisni od delodajalcev. Njihov položaj po brutalnosti zelo spominja na mehanizme izkoriščanja poceni delovne sile v kolonialnem obdobju zahodne Evrope. Uporaba teh mehanizmov ne bi bila mogoča brez omenjenega konteksta, v katerem je Slovenija članica EU, države, iz katerihčasni delavci prihajajo, pa niso. To, da je Slovenija članica EU, ima centralno mesto tudi v odkrito rasističnih diskurzih, kot je sporočilo podjetja Vegrad delavcem iz Bosne in Hercegovine, ki je bilo marca 2008 postavljeno na zabojnike, v katerih stanujejo v ljubljanskem naselju Bežigrad. V sporočilu delavce opozarjajo, *da svoje kulture in obnašanja, ki je pri nekaterih skrajno neprimerne, ne poskušate uveljaviti tudi tukaj. Zavedajte se, da trenutno stanujete v Ljubljani, ki je glavno mesto Republike Slovenije, ki je članica Evropske unije. Tukaj veljajo zakoni in pravila, ki so na višjem nivoju. Boris Dežulović takšen diskurz razume kot »tipičen srednjeevropski kliše: urejeno 'urbano okolje' je po definiciji 'družbeno okolje na višjem kulturnem nivoju', v katerem živijo 'visoko situirani ljudje', torej državljani z visokimi plačami in visoko kulturo, ki 'ne bodo več dolgo odobraval', da kakršnikoli prišleki in gastarbajterji, umazani južnjaki, Afričani, Arabci, Turki, Romi, Hrvati, Srbi ali v*

tem primeru Bosanci, motijo njihovo urbano pastoralo. V teh 'družbenih okoljih na višjem kulturnem nivoju' veljajo drugačna pravila obnašanja, naloga prišlekov pa je samo to, da s svojo poceni delovno silo zanje zgradijo 'urbano okolje' (*Dnevnik, Objektiv*, 22. 11. 2008).« »Umazani južnjaki« so dejansko v tem primeru ljudje iz »tretjega sveta« – brez politične moči in temeljnih pravic; to niso več »južnjaki« iz drugih republik iz časov Jugoslavije – kljub getoizaciji in razširjenim stereotipom je bil njihov položaj veliko boljši. V to skupino ne sodijo niti drugi sezonski delavci, ki v Slovenijo prihajajo iz Slovaške in drugih vzhodnoevropskih držav EU – že po zakonodaji so obravnavani povsem drugače, vendar pa jih je v Sloveniji zaradi majhnih plač in slabih življenjskih in delovnih razmer zanemarljivo malo (veliko manj, kot se je po vstopu Slovenije v EU pričakovalo).

VI. ZAHODNI BALKAN V SOSEDSTVU: BIVŠI BRATJE, BODOČI DRUŽINSKI ČLANI, SOSEDJE IN OSTALI

Sosedstvo je koncept, ki je v evropski zgodovini neločljiv od pojma meja. Problematika diskurzivnega oblikovanja predstav o sosedu/sosedstvu in vpliva diskurzivnih obrazcev na oblikovanje mnenj, političnih potez in družbenih stališč je s procesi, kot so širitev Evropske unije in vključevanje/izključevanje, ki ga je Evropska unija kot politična, institucionalna in družbena celota povzročila v evropskih družbah, postala ena osrednjih tem. Osemnajsta konferenca evropskih kulturnih časopisov v Istanbulu novembra 2005 je bila posvečena sosedstvu. Organizatorji so poudarili pomen sosedstva za današnje evropske družbe in to, da se meje in sosedstva vedno znova definirajo, da so torej to dinamični procesi. Avstrijski zgodovinar in diplomat Emil Brix je v svojem prispevku poudaril, da je nujno treba znanstveno obravnavati sosedstvo kot potencial tako za solidarnost ljudi z obeh strani mej kot za konflikte med njimi. Brix je mnenja, da se bo o prihodnosti Evrope odločalo bolj na njeni periferiji kot v centrih moči, ki so v evropskih prestolnicah (Brix 2006).

Jan Iversen in Christopher Kølvræa v analizi semantike koncepta sosedstva poudarjata njegovo dvoumnost: »Sosedstvo je prostor med varno notranjostjo prijateljev in grozečo zunanostjo sovražnikov« (Iversen in Kølvræa 2007). Zygmunt Bauman prav tako opozarja na dvoumni položaj sosedov med prijatelji in sovražniki in sosede – opirajoč se na razpravo Georga Simmla – izenačuje s tujci (Bauman 1991: 53–61, cit. po Iversen in Kølvræa 2007). Iversen in Kølvræa (*op. cit.*) poudarjata, da so »prijatelji in sovražniki nasprotja v okviru istega sistema, medtem ko tujci v sistem vpeljejo dvoumnost, ker so neznani in ne morejo biti ustrezno identificirani kot prijatelji ali sovražniki. A čeprav se tako sosedje kot tujci izogibajo komplementarnim kategorijam prijatelj/sovražnik,²⁵ je očitno, da to nista istovrstni kategoriji. Pomanjkanje znanja, zaradi česar je nekdo tujec, nezmožnost njegove umestitve in identifikacije se ne skladajo najbolje z nedvomno bližino sosedu. Če je kdo svojemu sosedu tujec, se to doživlja kot nenormalno. Po drugi strani pa sosed le ni čisto nasprotje do tujca, ker se od nas ne pričakuje, da svoje sosede poznamo do intimnih podrobnosti, kakor poznamo člane svoje družine. Kaže, da je sosed

²⁵ O položaju tujcev na osi med prijatelji in sovražniki in njihovi vlogi v oblikovanju (post)modernih evropskih družb piše Bielefeld (1998).

poimenovanje, katerega pomen se lahko z okoliščinami spreminja (z izjemo pomenske konstante prostorske bližine). Sosedje so lahko 'amortizer', kadar nam grozijo sovražniki. Lahko so tudi oddaljeni znanci, ko smo v družbi prijateljev, ki smo jih izbrali. Sosede z lahkoto ločimo/prepoznamo v svetu tujcev, so pa nedvomno 'outsiderji', če jih primerjamo z intimnostjo družine.«

Tej analizi je treba dodati še eno pomembno značilnost semantike sosedstva, in sicer vzajemnost: sosed je sosedu vedno sosed, kar naj bi impliciralo njuno enakovrednost.

OD SOSED DO KANDIDATK IN NAZAJ

V nadaljevanju si nameravam poglobljeje ogledati diskurz, ki ga ustvarjajo politiki držav Evropske unije, ko gre za države, na katere Unija meji, in pokazati, kakšne so funkcije teh diskurzov tako na splošni, evropski ravni kakor na nivoju posameznih članic EU. Države, ki mejijo na EU, deli njena administracija na dve skupini: na države kandidatke (to so države *zahodnega Balkana*) in evropsko sosedstvo, to pa deli na vzhodno (Ukrajina, Belorusija, Moldavija, države kavkaškega območja; Rusija je odklonila sodelovanje v tako definirani evropski sosedski politiki in si je zagotovila poseben status) in južno (države južnega Sredozemlja). Temeljna razlika med kandidatkami in sosedami je to, čemur se v političnem diskurzu reče *jasna evropska perspektiva*: ta da je za države kandidatke zagotovljena in neizpodbitna, države sosedje pa niso v procesu pridruževanja in vsaj trenutno nimajo *evropske perspektive*. Tu nastane problem, ki ga povzroča ideološko enačenje *evropskosti* in članstva v Evropski uniji: vzhodna meja Evrope ni in ne more biti enoznačno definirana, zato tudi možnost *evropske perspektive* za vzhodne sosedje ni popolnoma izključena, saj bi se s tem podvomilo o evropskosti teh držav; v primeru južnega Sredozemlja geografska nepripadnost Evropi izključuje tudi *evropsko perspektivo*.²⁶

Ivffersen in Kølvræa (2007) ugotavljata, da si politika in odnosi do sosed v glavnem izposojajo iz strategij EU, definiranih do kandidatke: akcijske načrte, ki definirajo vsebino in prednostne naloge v odnosih med EU in sosedami, so izdelali na podlagi sporazumov o priključitvi z državami kandidatkami; ocenjevalna dimenzija evropske sosedске politike v obliki »poročil o državah«, je nastala po modelu »poročil o napredku« v procesu pridruževanja; od držav sosed

²⁶ Maroko je edina država, katere prošnja za članstvo v EU je bila do sedaj zavržena z utemeljitvijo, da ni evropska (Ivffersen in Kølvræa 2007, Hunin 2006, 65).

se tako kot od držav kandidatk zahteva sprejemanje *evropskih standardov*, včasih tudi v ekstremni, odkrito rasistični in kolonialistični maniri, kot na primer, ko je Nicolas Sarkozy v svojem govoru v senegalski prestolnici Dakar mladim Afričanom povedal, *naj prepoznajo del Evrope v sebi*, ki *poziva k razumu in univerzalni zavesti* (Tatlić 2007/2008). V tem procesu se ignorira vzajemnost kot inherentna značilnost koncepta sosedstva. Ni ekvivalenta diskurzu EU, ki bi govoril, recimo, o sosedski politiki Ukrajine do EU, ali sosedski politiki držav severne Afrike. Sam koncept sosedske politike je izrecno enosmeren in nastaja izključno v centru moči (EU); tako tudi konceptualizacija območij sosedstva – zahodnega, mediteranskega – nastaja zunaj, v EU, in ni posledica vzajemnosti in interakcije.

A to ni edina smer ideološkega izenačevanja med sosedami in kandidatkami v političnih diskurzih EU, izenačevanja, ki temelji na pogojevanju in predstavljanju Drugega kot neevropskega. Za nas je še zanimivejša nasprotna smer, v kateri se podoba držav *zahodnega Balkana* oblikuje z istimi diskurzivnimi sredstvi kot predstave o neevropskih državah, o državah t. i. »tretjega sveta«. Tej smeri bomo posvetili več prostora v naslednjem, sklepnem poglavju, tukaj pa se bomo osredotočili na še en pomemben aspekt sosedstva, ko gre za EU in njene članice – in sicer na odnos med posameznimi članicami EU in njihovimi sosedami, ki si za članstvo prizadevajo. Sklicevanje na *Evropo*, *evropske vrednote* in *članstvo v EU* postane tudi v tem kontekstu sredstvo legitimizacije interesov držav in način, kako zagovarjajo lastni status in vlogo v EU. Članstvo v EU postaja hkrati nujen in zadosten pogoj za demonstracijo premoči, nekaj, kar omogoča oblikovanje izjav, ki sicer ne bi bile mogoče.

KLJUČ EVROPSKIH VRAT V ROKAH SOSEDA

Tako slovenski politiki izkoriščajo celo splošne pobude EU, kot je recimo ustanovitev Unije za Sredozemlje, za poudarjanje interesov Slovenije v procesu definiranja njenih odnosov s sosedami. *Prišel je čas, da Slovenija začne izkoriščati svojo lego in se obnašati bolj iniciativno do soseščine*, je poudaril Dimitrij Rupel ob ustanovitvi Unije za Sredozemlje in to povezal tudi z *zahodnim Balkanom*, spet v kontekstu slovenskih interesov: *Ustanovitev Unije za Sredozemlje je eden od korakov približevanja Zahodnega Balkana EU. Ob ustanovitvi Unije so se barcelonskemu procesu poleg Monaka pridružile še Hrvaška, BiH in Črna gora. Po besedah Dimitrija Rupla bo*

zato lažje tudi reševanje težav, povezanih z Jadranom (Žurnal 24, 14.7.2008).

Odnos držav članic do držav kandidatke je ambivalenten in odvisen od konkretnih interesov sosede, ki je članica EU. Na splošno pa lahko rečemo, da se giblje med paternalistično podporo in pritiskom, pogojevanjem in kontrolo – to tudi izraža izjava Hannesa Swobode, podpredsednika delegacije Evropskega parlamenta za odnose z jugovzhodno Evropo: *Državam v regiji je potrebna podpora, ampak tudi močan pritisk, da zaradi svojih malih interesov ne bi zašle z evropske poti. Po njegovem mnenju, ima Slovenija (kot njihova soseda) v tem pomembno vlogo in se mora usklajevati s sosednjimi državami, ki so članice EU, torej Avstrijo, Madžarsko in Bolgarijo* (B92.net, 29. 7. 2008). Medtem ko politiki na splošno poudarjajo pripravljenost pomagati sosedam na njihovi poti v evropske integracije (z argumenti, ki izhajajo iz skupnih zgodovinskih dediščin, o čemer smo govorili v prejšnjem poglavju), pa se pri vsakem nerešenem medsosedskem vprašanju ponujanje pomoči sprevrže v grožnjo, da bo ta pot blokirana oziroma onemogočena. Takšno ambivalenco je bilo mogoče zaznati v odnosih med Italijo in Slovenijo in tudi Avstrijo in Slovenijo do leta 2004, o čemer priča tudi izjava tedanjega avstrijskega kanclerja Wolfganga Schüssla: *Sam sem kot predsedujoči Sveta ministrov – navkljub marsikaterim odporom – novembra 1998 odprl pristopna pogajanja s Slovenijo. Nekateri menijo, da ima sedaj Avstrija v roki ključ za slovenski pristop k Evropski uniji. Odvisno od stališča naj bi Avstrija le-tega uporabljala preveč ali premalo. Preveč s stališča kandidatke, ki se vidi soočena z drobnimi partikularnimi interesi, premalo v očeh številnih Avstrijcev, ki menijo, da se po pristopu Slovenije določenih vprašanj ne bo dalo več uspešno obravnavati* (Schüssel 2002, 8).

Tovrstna dialektika danes izrazito zaznamuje tudi slovensko-hrvaške medsosedske odnose. Slovenski politiki prav ob vsaki priložnosti poudarjajo, da bo *Slovenija Hrvaški pomagala na njeni poti v EU*, na kar se je kritično odzval slovenski kolumnist Jurij Gustinčič: »Ne vem, iz kakšnih razlogov smo si nekoč vtepli v glavo, da moramo Hrvatom pokazati pot k civilizaciji. Neposredno to pomeni, dandanes, da jih moramo spraviti v 'Evropo', in ve se, kaj birokratsko to pomeni (...) Hrvati imajo z vstopom v organizirano Evropo nekaj težav, vendar jim ne dovolimo, da bi o tem razmišljali, marveč jim, če smo vprašani ali ne, vedno govorimo, kako jim bomo navdušeno pomagali na poti v Unijo« (Mladina 1. 2. 2008, str. 47). Vendar se, kot poudarja

Velikonja (2005, 45) takšno »evrogostiteljsko« in s tem pokroviteljsko stališče spreobrne v gatekeeperski odnos takoj, ko se zaostrijo medsosedski odnosi. To se je pokazalo že leta 2004, ko je po incidentu ob Dragonji septembra »slovenska politika – nenadoma, burno in zgolj za kratek čas – družno odpovedala podporo hrvaškemu približevanju EZ« (Velikonja 2005, 45, op. 155), na koncu 2008 pa je Slovenija zaradi odprtih mejnih vprašanj s tako rekoč popolnim konsenzom v državi blokirala nadaljnja pristopna pogajanja Hrvaške.

Odnos, ki ga zaznamuje ambivalentnost med paternalizmom in izsiljevanjem, se tako kot drugi vzorci diskurzov, nastalih zaradi novega konteksta, temelječega na članstvu v EU, po principih gnezdenja prenaša naprej, tudi na samo območje *zahodnega Balkana*. Tamkajšnji nosilci moči, ki si lahko jemljejo pravico do oblikovanja enakih diskurzov, katerih objekti so v širšem kontekstu tudi sami, postajajo tisti, ki so bliže članstvu v Evropski uniji. Predsednik hrvaške vlade Ivo Sanader je maja 2008 vladi Srbije sporočil, *da bi bilo dobro, da se čim prej sestavi in Srbijo iz preteklosti pripelje v prihodnost* in dodal, *da želi Hrvaška Srbiji vse dobro in da ji bo na tej poti v prihodnost pomagala* (b92.net, 29. 5. 2008). Nekaj mesecev pozneje, po aretaciji Radovana Karadžića v Srbiji, je Sanader poudaril, da bo Hrvaška ne glede na ta pomemben korak Srbije v EU vstopila prej kot njena sosed: *Pričakujemo, da bosta nova srbska vlada in srbski predsednik nadaljevala po tej poti, in jim za to držimo pesti*, je dejal Sanader in dodal skoraj obvezni »paternalistični« stavek o ponujanju pomoči – *da bo Hrvaška podprla Srbijo na tej poti* (b92.net, 28. 7. 2008). Ko pa je Slovenija blokirala hrvaška pristopna pogajanja, je Sanader tudi to situacijo izkoristil, da bi poudaril hierarhijo med balkanskimi državami kandidatkami, ki temelji na tem, katera med njimi bo prej za evropsko mizo: poudaril je, da *Slovenija blokira Hrvaško na njeni poti v EU, Hrvaška pa se ne bo maščevala na isti način svojim sosedam*, in dodal, da *ko bo Hrvaška sedela za evropsko mizo, se do Srbije ne bo obnašala tako, kot se zdaj Slovenija obnaša do Hrvaške* (b92.net, 19. 12. 2008). Srbski predsednik Boris Tadić si je »izposodil« enako logiko, ki jo narekujejo odnosi moči v sodobni Evropi, da bi izrazil stališče Srbije do neodvisnosti Kosova: izjavil je, da je *prepričan, da Kosovo nima prihodnosti v Evropski uniji kot samostojna država, temveč samo kot del Srbije, kot del naše države, za katerega je Srbija odgovorna*. Tadić verjame, da *ima Srbija zdaj morda celo večjo odgovornost kot kdaj prej za to, da Kosovo kot regija postane evropski prostor* (b92.net, 3. 1. 2009). Poudarjanje odgovornosti Srbije

do Kosova je v lokalnem kontekstu uporabljena različica že opisanega diskurza o nujnosti pomoči, kontrole in *vodenja držav zahodnega Balkana na njihovi poti v EU* ter odgovornosti *EU in njenih članic* do teh držav, ki jih postavlja v položaj nezrelih, neracionalnih, kontrole potrebnih otrok.

VII. SKLEP: ZAHODNI BALKAN JE JUŽNO

Izrazito hegemonistična narava političnih diskurzov v sodobni Evropi, v katerih se Evropa enači z Evropsko unijo, ta pa velja za model in predpisovalca *evropskosti*, ustvarja novo simbolno geografijo evropske celine, v kateri postajajo nepomembne tradicionalne in globoko ukoreninjene delitve na »prvo« in »drugo«, »evropsko« in »neevropsko« Evropo; Evropa postaja samo ena in je to Europa (seveda s svojimi notranjimi nasprotji, delitvami in *različnimi hitrostmi*), evropski notranji drugi pa se v tej simbolni geografiji selijo iz Evrope, na jug, tako da v politični imaginaciji postajajo del »tretjega sveta«, del območij, ki so na mejah današnje Evrope. Tudi politični filozof Étienne Balibar opozarja prav na to, da se »zadnja leta veliko govori o premiku osi spopadov med Vzhodom in Zahodom na račun spopadov med Severom in Jugom, se pravi o umikanju ideoloških determinacij svetovne politike zaradi čedalje večje teže ekonomskih neenakosti«, in pri tem poudarja, da »če rečemo, da se je Vzhod premaknil na Jug, rečemo, da vsa Vzhodna Evropa 'postaja tretji svet', da je izgnana na periferijo« (Balibar 2007, 120). Podobno kakor Balibar je Hassner že na začetku devetdesetih let poudaril, da so imeli »zaradi hladne vojne prednost problemi med Vzhodom in Zahodom. Ko se je končala, so ti problemi hkrati izgubili prednost in specifičnost, in sicer v prid odnosom med Severom in Jugom. (...) Odnosi med Vzhodom in Zahodom pa so tudi sami čedalje bolj podobni odnosom med Severom in Jugom« (Hassner 1991, 20-21).

V diskurzih, s katerimi se oblikuje in legitimizira identiteta sodobne Evrope (torej Evropske unije), postaja tudi Balkan vse bolj del »tretjega sveta« – številni raziskovalci se strinjajo, da je »predstava o Balkanu kot 'evropski coni tretjega sveta' pomagala ustvariti občutek tako potrebne skupne identitete in smisla Evropske unije« (Erjavec in Volčič 2007: 124, prim. tudi Mastnak 1998).

Poglobljena analiza pokaže, da na prvi pogled praktično ni pomembne razlike v statusu med državami kandidatkami (državami *zahodnega Balkana*) in sosedami (zlasti tistimi v južnem Sredozemlju), ki se kaže v zagotavljeni/nezagotavljeni *evropski perspektivi* in ki naj bi v kontekstu evropskih integracij države *zahodnega Balkana* postavila v boljši položaj kakor »evropsko sosedstvo«.

Diskurz pridruževanja – v njem naj bi bili kandidatkam zagotavljeni *evropska pot* in *evropska perspektiva* – označuje

»paradoks postmoderne nejasnosti« (Busch in Krzyżanowski 2007): to je diskurz, v katerem je vrsta pogojev za vstop v EU zelo arbitrarna, proces pridruževanja in tranzicije pa je predstavljen kot *pot* z jasno definiranim začetkom in ciljem (Fairclough 2005, 4, Majstorović 2007). Vsak *korak* na tej *poti* evropski politiki pohvalijo, po tej pohvali pa nujno pride izjava o tem, da je *cilj še vedno daleč*, ne da bi se razlogi za to jasno opredelili; dobra ilustracija takšnega diskurza sta izjavi nemškega zunanjega ministra Steinmeierja o Srbiji: (1) *Vlada Srbije se je jasno opredelila za smer proti Evropi (...) Vsi vidimo veliko prizadevanje za spremembe v vaši državi. Seveda je treba še veliko narediti, ne samo v Srbiji, temveč v vsej regiji;* (2) *Ko se pogovarjam s srbskimi politiki, v vsakem stavku čutim odločenost, da se Srbija približa EU. Seveda, treba je premagati še veliko ovir, to oblast v Beogradu ve prav tako kot jaz* (B92.net, 27. 1. 2009). Tovrstni nejasnost in ambivalentnost odpirata neskončen prostor za politično imaginacijo, v kateri dobiva balkanski Drugi, poleg svoje tradicionalne podobe napol divje, napol civilizirane periferije Evrope, tudi značilnosti kolonialnega Drugega. Ta proces, ki ga je omogočilo ideološko enačenje med današnjo Evropo in Evropsko unijo, izdatno podpira tudi logika neoliberalnega kapitalizma: balkanski Drugi postaja drugi, ki ga je treba ekonomsko obvladati in pri tem vzgojiti za poceni delovno silo.

Zahodni Balkan se torej zaradi ekonomskih razlogov v današnji politični imaginaciji v veliki meri umešča na jug, v »tretji svet«. Poleg tega je pomemben tudi varnostni vidik: za Evropo so države, ki na vzhodu, jugovzhodu in jugu mejijo nanjo, prostor, ki ji je *nevarno blizu* in od koder nanjo prežijo vse mogoče nevarnosti – orgnizirani kriminal, ki ga podpirajo korumpirane politične elite, tihotapljenje mamil, nedovoljeni priseljenci, terorizem (zaradi muslimanskega prebivalstva, ki je »avtohtono« tako na Balkanu kot v severni Afriki, se ta prostor lahko povezuje z Al Kaido in »svetovnim terorizmom«) itn.

Državam *zahodnega Balkana* tudi v novi politični realnosti ni mogoče zanikati njihove geografske pripadnosti Evropi že zato, ker so na današnjem evropskem političnem zemljevidu nekakšna »črna luknja«, obkrožena s teritorijem EU. Če jih je zato treba »spustiti v Evropo«, se to utemeljuje s potrebo po varnosti same Evrope: preden je Francija prevzela vlogo predsedujoče države Svetu EU, je njen predsednik Nicolas Sarkozy poudaril, da Pariz podpira priključitev balkanskih držav EU, saj je to *način, da zavlada mir v regiji, kjer se je začela ena svetovna vojna in v kateri še vedno vla-*

da napetost (B92.net, 1. 7. 2008); ali, kot je bilo zapisano v programu slovenskega predsedovanja svetu EU, *stabilnost Zahodnega Balkana, obdanega z državami članicami EU, je izjemnega pomena za varnost in blaginjo celotne Unije* (<http://evropa.gov.si/predsedovanje-slovenije/prednostne-naloge/si-nergija.pdf>, dostop 8. 3. 2009). V tem primeru se novi vzorci izključevanja spet lepo ujemajo s starimi – diskurz o »problematičnosti« balkanskih družb in njihovi odgovornosti za nasilje in vojne na evropski celini se danes nadaljuje z označevanjem balkanskih družb za »leglo terorizma«, podobe divjaštva, primitivizma in surovosti pa se v sodobni različici udeležujejo z diskurzom o kriminalu, korupciji, terorizmu in nedovoljenem priseljevanju. Nujnost kontrole je stalnica tako v starih kot v novih diskurzih – države zahodnega Balkana je treba sprejeti v Unijo, da jih bo mogoče nadzorovati in tako preprečiti nove težave za Evropo.

Odnos do zgodovine, spomina, preteklosti in prihodnosti je še eno področje, na katerem se v sodobnem evropskem političnem diskurzu dela jasna ločnica med »Evropo« in »Nevropo« in pri tem Balkan enači s »tretjim svetom«. Rečeno je že bilo, da je za orientalizacijo značilna percepcija, v kateri Drugi živijo v drugem času. Tudi sodobni evropski orientalizem postavlja balkanske družbe v preteklost in jim pri tem članstvo v EU predstavlja kot edino možno prihodnost. Pri tem Balkan že tradicionalno velja za območje, kjer so ljudje obsedeni z zgodovino, kjer svojo identiteto gradijo na mitih iz preteklosti in se niso zmožni soočiti s sedanostjo in se obrniti k prihodnosti. Iste značilnosti pripisuje Evropa državam »tretjega sveta«: *Drama Afrike je to, da afriški človek ni zadovoljivo stopil v Zgodovino... V tem imaginarnem, kjer se vse vselej začneja znova, ni prostora ne za človeško pustolovščino ne za idejo o napredku. Človek se nikoli ne zazre v prihodnost. Nikoli se ne preneha ponavljati... To je problem Afrike, je dejal Sarkozy mladim Afričanom v Dakarju* (Tatlić 2007/2008).

Evropa, po drugi strani, doživlja sebe kot nekoga, ki mu je prirojena ideja napredka, kot prostor, v katerem v nasprotju z neevropskim cikličnim pojmovanjem časa in nenehnim ponavljanjem teče čas linearno. Poleg tega se ima Evropa za skupnost narodov, ki jih združuje prav to, da so se z lastno travmatično preteklostjo znali soočiti, jo premagati in v procesu katarze zgraditi boljšo in bolj moralno družbo.²⁷ Balkan, ki živi v preteklosti in je z njo obseden, a se z njo

²⁷ Mark Mazower v študiji o zgodovini Evrope v 20. stoletju prepričljivo dekonstruira ta evropski narativ o katarzičnem soočanju s preteklostjo in hkrati opozarja, da je bil nacizem »morečje razkritje uničevalnega potenciala evropske civilizacije, ki je imperializem postavilo na glavo in Evropejce obravnavalo kot Afričane« (Mazower 1998, xiii).

ne more in noče soočiti, takšno samopodobo Evrope resno ogroža, zato ga je prikladno postaviti zunaj evropskih meja. Balibar je leta 1999 na predavanju v Solunu opozoril, »da je v Jugoslaviji in, splošneje, na Balkanu, na kocki usoda vse evropske identitete (ni pa nujno, da je to *edini* kraj)« in da ima Evropa dve možnosti: da »v balkanskih razmerah namesto grozote, ki se zajeda vanjo, patološkega 'prežitka' nerazvitosti ali komunizma, *prepozna* podobo in posledico svoje lastne zgodovine in se poskuša na tem mestu soočiti s svojo zgodovino in jo razrešiti, se pravi, da samo sebe postavlja pod vprašaj in se spreminja. Tedaj bo nedvomno spet postala *možna*. Ali pa to soočenje s samo sabo zavrača, problem še naprej obravnava kot zunanjo oviro, ki jo je treba premagati s prav tako zunanjimi sredstvi, med njimi tudi s kolonizacijo« (Balibar 2007, 11).

Podroben vpogled v evropske diskurze o *zahodnem Balkanu* pokaže, da *Evropa* danes ni nič bolj *možna*, kot je bila pred desetimi leti, ko so bile te besede izrečene. Rečemo lahko prav nasprotno. Sredstva, s katerimi se *zahodni Balkan* konstituira kot območje zunaj Evrope, so postala še bolj eksplisitna, uporaba že znanih mehanizmov nadzora in kolonizacije pa še bolj nereflektirana in dostopna vsem, ki so znotraj EU. In prav tisti akterji, ki po omenjenih mehanizmih najbolj pogosto posegajo – to so članice EU na njeni jugovzhodni periferiji – imajo od tovrstne simbolne in diskurzivne kolonizacije Balkana povsem konkretno ekonomsko korist. Evropi kot skupnosti pa tovrstna kolonizacija omogoča, da še naprej gradi in vzdržuje samovšečno podobo in pri tem vse, kar bi takšno podobo lahko ogrozilo, odmisli oziroma pripiše tistim *zunaj*. V takšni Evropi ni prostora za »miroljubno, prilagodljivo in vzgajano raznolikost« (Garton Ash 2007), takšna Evropa ne zmore samorefleksije. V takšni Evropi mediji vsak dan posredujejo izjave politikov, v katerih odmevajo prepoznavni vzorci, ki so že zaznamovali najtemnejša obdobja evropske zgodovine. Zato se je težko otresti neprijetnega občutka ponavljanja – kljub ukoreninjenemu mnenju, da je ponavljanje *problem afriškega človeka* in ljudi na Balkanu, nikakor pa Evropejcev.

LITERATURA

ANTONSICH, MARCO

(2008): The Narration of Europe in 'National' and 'Post-national' Terms: Gauging the Gap between Normative Discourses and People's Views, *European Journal of Social Theory* 11, 505–523.

ARMSTRONG, WARWICK IN JAMES ANDERSON (UR.)

(2007): *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Empire*, London, New York: Routledge.

ARONSON, HOWARD

(2001): *The Balkan Linguistic League, »Orientalism«, and Linguistic Typology*, Fourth Annual Kenneth E. Naylor Memorial Lecture in South Slavic Linguistics, The Ohio State University, Columbus, Ohio, 25. maj 2001.

BAKIĆ-HAYDEN, MILICA

(1995): Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia, *Slavic Review* 54/4, 917–931.

BAKIĆ-HAYDEN, MILICA IN ROBERT HAYDEN

(2007): Orientalistične različice na temo »Balkana«: simbolna geografija v nedavni jugoslovanski politiki kulture, *Zbornik postkolonialnih študij*, Nikolai Jeffs (ur.), Ljubljana: Krtina, 441–459.

BALIBAR, ÉTIENNE

(2003): Europe: Vanishing Mediator, *Constellations* 10 (3), 312–338.

(2007): *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*, Ljubljana: Sophia.

BASKAR, BOJAN

(2003): Within or Without? Changing Attitudes towards the Balkans in Slovenia, *Ethnologia Balkanica* 7, 195–206.

(2007): Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans, *Europe and its Other*, Božidar Jezernik, Rajko Muršič, Alenka Bartulović (ur.), Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 45–62.

BAUMAN, ZYGMUNT

(1991): *Modernity and Ambivalence*, Cambridge: Polity Press.

(2004): *Europe: An Unfinished Adventure*, Cambridge – Malden: Polity Press.

BECK, ULRICH

(2003): Understanding the Real Europe, *Dissent* 50 (poletje), 32–38.

BERNATH, MATHIAS

(1973): Südosteuropäische Geschichte als gesonderte Disziplin, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, Wiesbaden: Harrassowitz.

BHABHA, HOMI

(1994): On Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *The Location of Culture*, London – New York: Routledge.

BIELEFELD, ULRICH

(1998): *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, Beograd: xx vek.

BILLIG, MICHAEL IN KATIE MACMILLAN

(2005): Metaphor, Idiom and Ideology, *Discourse and Society* 16(4), 459–480.

BOJINOVIĆ, ANA

(2005): Geographical Proximity and Historical Experience as a Basis for Active Foreign Policy Strategy of Small European States – the Case of Austria and Slovenia Regarding the Western Balkans, *Politics in Central Europe* 1, 8–29.

BRIX, EMIL

(2006): Europe Revisited: Neighbourly conflict and the return of history, *Eurozine*, www.eurozine.com

BUCHOLTZ, MARY

(2003): Sociolinguistic Nostalgia and the Authentication of Identity, *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 398–416.

BURKE, PETER

(1980): Did Europe exist before 1700, *History of European Ideas* 1(1), 23–29.

BURLEIGH, MICHAEL

(1988): *Germany Turns Eastward: A Study of Ostforschung in the Third Reich*, New York: Cambridge University Press.

BUSCH, BRIGITA IN MICHAŁ KRZYŻANOWSKI

(2007): Inside/Outside the European Union: Enlargement, migration policy and the search for Europe's identity, *Geopolitics of the European Union Enlargement: Expansion, Exclusion and Integration in the European Union*, J. Anderson, A. Warwick (ur.), London: Routledge, 107–124.

CARACCILOLO, LUCIO

(2004): Ex oriente nox, *Limes Plus* 2, 19–27.

CARVER, ROBERT

(1998): *The Accursed Mountains: Journeys in Albania*, London: Flamingo.

COOPER, ROBERT

(2002): *The Post-Modern State and World Order*, London: Demos.

DECISION MAKER

(2008): Art Reclaims Foreign Affairs: Artistic Statements from Europe and Beyond (magazine released on the occasion of the international conference »New Paradigms, New Models – Culture in the EU External Relations« held in Ljubljana, May 13–14, 2008), Margaret Bukovec, Anton Lederer (ur.), Graz: Medienfabrik.

DECLARATION OF EUROPEAN IDENTITY

(1973): *Bulletin EC* 12, 118–122.

DELANTY, GERARD

(1995): *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, Houndmills – London: Palgrave Macmillan.

DE VRIES, GIJS

(2008): A Europe Open to Culture: Proposals for a European Strategy of Cultural Diplomacy, *New Paradigms, New Models – Culture in the EU External Relations, Background papers, Ljubljana 13–14 May 2008*, Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 9–73.

- ERJAVEC, KARMEN IN ZALA VOLČIČ
 (2007): 'War on terrorism' as a discursive battleground: Serbian recontextualization of G.W. Bush's discourse, *Discourse & Society* 18(2), 123–137.
- FAIRCLOUGH, NORMAN
 (2005) 'Transition' in Central and Eastern Europe, *British and American Studies* 11, Timisoara, 9–34.
- FEICHTINGER, JOHANNES, URSULA PRUTSCH IN MORITZ CSÁKY (UR.)
 (2003): *Habsburg postcolonial*, Innsbruck – Wien – München – Bozen: Studien Verlag.
- FLEMING, KATHRYN E.
 (2000): Orientalism, the Balkans, and Balkan Historiography, *The American Historical Review* 105(4), 1218–1233.
- FOUCAULT, MICHEL
 (2001): *Arheologija vednosti*, Ljubljana: Studia humanitatis.
- GARTON ASH, TIMOTHY
 (2007): Europe's True Stories, *Prospect Magazine* 131, februar.
- GENTILINI, FERNANDO
 (2007): *Nedokučivi Balkan*, Beograd: HERSPERIAedu.
- GINGRICH, ANDRE
 (1998): Frontier Myths of Orientalism: The Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe, MESS – *Mediterranean Ethnological Summer School*, vol. II, B. Baskar, B. Brumen (ur.), Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave, 99–127.
- GOLDSWORTHY, VESNA
 (2005): *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte*, Beograd: Geopoetika.
- HABERMAS, JÜRGEN
 (2003): Toward a Cosmopolitan Europe, *Journal of Democracy*, 14 (4), 86–100.

HAMMOND, ANDREW

(2004): The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing, 1850–1914, *The Slavonic and East European Review* 82/3, 601–624.

(2006): Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU, *Westminster Papers in Communication and Culture* 3(3), 6–26.

HASSNER, PIERRE

(1991): L'Europe et le spectre des nationalismes, *Esprit*, oktober.

HELMS, ELISSA

(2008): Ljubi se istok i zapad: Rod, orijentalizam i balkanizam u bošnjačkim diskursima. *Feminizmi u tradicionalnoj perspektivi: Promišljanje sjevera i juga u postkolonijalnosti*, Renata Jambrešić Kirin, Sandra Prlenda (ur.), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Centar za ženske studije, 23–40.

HOBBSAWM, ERIC

(1991): The Perils of the New Nationalism, *The Nation*, 4. november.

HORVAT, MARJAN

(2009): Razstava o predsodkih, *Mladina* 3, 23. 1. 2009, 55–56.

HUNIN, JAN

(2006): Destination Russia? The future enlargement of the European Union, *Neighbours: Poland and the eastern dimension of the European Union*, J. Hunin (ur.), Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 61–76.

(2006 ur.): *Dear Neighbours: Poland and the eastern dimension of the European Union*, Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.

IFVERSEN, JAN IN CHRISTOFFER KØLVRAA

(2007): *European Neighborhood Policy as Identity Politics*, prispevek na EUSA Tenth Biennial Conference, Montreal, Kanada, 17.–19. maj.

JEFFS, NIKOLAI

(2003): Od postkolonializma do postsocializma, *Literatura* XV/143–144, 80–102.

JOHANSSON, RUNE

(1999): *The Impact of Imagination: History, Territoriality and Perceived Affinity, Regions in Central Europe. The Legacy of History*, Sven Tägil (ur.), London: Hurst & Company, 43–101.

KAGAN, ROBERT

(2003): *Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*, New York: Alfred A. Knopf.

KALČIĆ, ŠPELA

(2007): »Nisem jaz barbika«. *Oblačilne prakse, islam in identitetni procesi med Bošnjaki v Sloveniji*, Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.

KAPLAN, ROBERT

(1993): *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, London – Basingstoke: Papermac.

KASER, KARL

(1990): *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Wien: Böhlau.

KLIKOVAC, DUŠKA

(2004): *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: xx vek.

KNEISSL, KARIN

(2002): Ko postane nezaupanje načelo, *Avstrija – Slovenija, preteklost in sedanjost*, Ferdinand Mayrhofer-Grünbühel, Miroslav Polzer (ur.), Ljubljana – Klagenfurt: Cankarjeva založba – Wieser, 165–172.

KNEŽEVIĆ HOČEVAR, DUŠKA

(2004): »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji, *Razprave in gradivo* 45, 118–135.
 (2007): Ideologies of 'Fortress Europe' in two Slovenian-Croatian Borderlands: Case Studies from Žumberak and Bela Krajina, *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Empire*, Warwick Armstrong, James Anderson (ur.), London – New York: Routledge, 206–222.

KYRATZIS, SAKIS

(2001): Politicians on drugs: functions of political metaphors across countries, *Relative Points of View: Lingu-*

istic Representations of Culture, Magda Stroinska (ur.),
New York – Oxford: Berghahn Books, 61–80.

LACLAU, ERNESTO IN CHANTAL MOUFFE
(1987): *Hegemonija in socialistična strategija – k radikalni
demokratski politiki*, Ljubljana: Partizanska knjiga.

LAKOFF, GEORGE
(2002): *Moral Politics: How Liberals and Conservatives
Think*, Chicago: University of Chicago Press.
(2003): *Metaphor and War Again*, *Alternet*, <http://alternet.org/story/15414>

LAKOFF, GEORGE IN MARK JOHNSON
(1980): *Metaphors We Live By*, Chicago: University of
Chicago Press.

LE GOFF, JACQUES
(2006): *Se je Evropa rodila v srednjem veku?* Ljubljana:
Založba *cf.

LINDSTROM, NICOLE
(2003): *Between Europe and the Balkans: Mapping Slo-
venia and Croatia's Return to Europe in the 1990s*,
Dialectal Anthropology 27, 313–329.

LUTHAR, OTO IN TANJA PETROVIĆ
(2005): *Kreiranje identiteta kroz konstrukciju periferije: Bal-
kan u turističkim vodičima*, *Sa bedekerom kroz jugoistočnu
Evropu*, Djordje Kostić (ur.), Beograd: Balkanološki insti-
tut SANU, Narodni muzej Srbije, 177–194.

MAJSTOROVIĆ, DANIJELA
(2007): *Construction of Europeanization in the High
Representative's Discourse in Bosnia and Herzegovi-
na*, *Discourse & Society* 18, 627–651.

MANNERS, IAN
(2002): *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?*
Journal of Common Market Studies 40(2), 235–258.

MASTNAK, TOMAŽ
(1997): *Iznajdba »Evrope«: humanisti in vojna proti Tur-
kom*, *Filozofski vestnik* 1/1997, 9–24.
(1998): *Evropa: med evolucijo in evtanazijo*, Ljubljana:
Apes – Studia humanitatis.

(2001): *Naša Evropa, Obrazi naše Evrope*, Aleš Drolc, Mojca Pajnik (ur.), Ljubljana: Mirovni inštitut, 9–22.

MASTNAK, TOMAŽ IN JELICA ŠUMIČ RIHA

(1993): Questioning Europe, *Filozofski vestnik* 2, 7–11.

MAZOWER, MARK

(1998): *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, London et al.: Penguin books.

MELEGH, ATTILA

(2006): *On the East-West Slope: Globalization, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*, Budapest – New York: Central European University Press.

MEURS, WIM VAN

(2000): *The Balkans and New European Responsibilities. Strategy paper do The Club of the Three and the Balkans*, 29–30 junij 2000, Brussels.

MILLER, STEVEN IN MARCEL FREDERICKS

(1990): Perceptions of the crisis in American public education: the relationship of metaphors to ideology, *Metaphor and Symbolic Activity* 5(2), 67–81.

MIŠKOVA, DIANA

(2006): U potrazi za balkanskim zapadnjaštvom, *Tokovi istorije* 1–2, 29–62.

MOČNIK, RASTKO

(1998): Balkan Orientalisms, *MESS – Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. II, Piran/Pirano 1996*, Bojan Baskar, Borut Brumen (ur.), Ljubljana: Inštitut za multikulturne raziskave, 129–158.

MURŠIČ, RAJKO

(2007): The Balkans and Ambivalence of its Perception in Slovenia: the Horror of "Balkanism" and Enthusiasm for its Music, *Europe and its Other*, Božidar Jezernik, Rajko Muršič, Alenka Bartulović (ur.), Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 87–105.

MUSOLFF, ANDREAS

(2004): *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates About Europe*, Houndmills – New York: Palgrave Macmillan.

PAGDEN, ANTHONY

(2002): Europe: Conceptualizing a Continent, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Anthony Pagden (ur.), Cambridge et al. – Washington: Cambridge University Press – Woodrow Wilson Center Press, 33–54.

PASSERINI, LUISA

(2002): From the Ironies of Identity to the Identities of Irony, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Anthony Pagden (ur.), Cambridge et al. – Washington: Cambridge University Press – Woodrow Wilson Center Press, 191–208.

PRESIEDOVANJE SLOVENIJE

(2008): *Predsedovanje Slovenije Svetu Evropske unije: Zunanji odnosi*, Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

PROMITZER, CHRISTIAN

(2003): The South Slavs in the Austrian Imagination, *Creating the Other: Ethnic Conflict and Nationalism in Habsburg Central Europe*, Nancy M. Wingfield (ur.), New York – Oxford: Berghahn Books, 183–215.

RAZSA, MAPLE, NICOLE LINDSTROM

(2004): Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tudman's Croatia, *East European Politics and Societies* 18(4), 628–650.

REHN, OLLI

(2008): Balkans on the mend, *Guardian*, 28. januar.

REYLOND, G. DE

(1944–45): *La formation de l'Europe*, vol. 1, Fribourg en Suisse.

RUTHNER, CLEMENS

(2003): K.U.K. »Kolonialismus« als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung, *Kaka-*

nien revisited, 29. 1. 2003, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/CRuthner3.pdf>

SAID, EDWARD W.

(1996): *Orientalizem: Zahodnjaški pogled na Orient*, Ljubljana: Studia humanitatis.

SCHÜSSEL, WOLFGANG

(2002): Skupaj v evropsko prihodnost, *Avstrija – Slovenija, preteklost in sedanjost*, Ferdinand Mayrhofer-Grünbühel, Miroslav Polzer (ur.), Ljubljana – Klagenfurt: Cankarjeva založba – Wieser, 7–8.

SIMONITI, VASKO

(1990): *Turki so v deželi že: turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*, Celje: Mohorjeva družba.

SKOPOTEA, ELLIE

(1991): Orijentalizam i Balkan, *Istorijski časopis xxxviii*, 131–143.

SUNDHAUSSEN, HOLM

(1999): Europa Balcanica: Der Balkan als historischer Raum Europas, *Geschichte und Gesellschaft* 25, 626–653.

ŠABEC, KSENIJA

(2006): *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

ŠIMUNIČ, M.

(1995): Prilagajamo se evropskim merilom, *Slovenec* 22, maj.

TATLIĆ, ŠEFIK ŠEKI

(2007/2008): Mikrob v Evropi, *Reartikulacija* 2, http://www.reartikulacija.org/novi_fasizmi/novi_fasizmiz.html

THOMPSON, SETH

(1996): Politics without metaphors is like a fish without water, *Metaphor: Implications and Applications*, J. S. Mio, A. D. Katz (ur.), Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 185–201.

TODOROVA, MARIA

(2001): *Imaginarij Balkana*, Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

- (2002): Remembering Communism, *Centre for Advanced Study in Sofia Newsletter* 2 (jesen), 15–17.
- (2004): Introduction: Learning Memory, Remembering Identity, *Balkan Identities: Nation and Memory*, Maria Todorova (ur.), London: Hurst & Company, 1–24.
- (2005): Šta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi, *Reč* 73/19, 81–96.
- (2005a): The Trap of Backwardness: Modernity, Temporality, and the Study of Eastern European Nationalism, *Slavic Review* 64(1), 140–164.
- (2006): From Utopia to Propaganda and Back, uvodni govor na konferenci *Post-Communist Nostalgia*, University of Illinois at Urbana-Champaign, 7–8 april 2006.

TOPLAK, CIRILA

- (2003): *Združene države Evrope: Zgodovina evropske ideje*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

UHL, HEIDEMARIE

- (2002): Zwischen »Habsburgischem Mythos« und (Post-)Kolonialismus: Zentraleuropa als Paradigma für Identitätskonstruktionen in der (Post-)Moderne, *Kakanien revisited*, 19. 5. 2002, <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/HUhl1.pdf>

VELIKONJA, MITJA

- (2005): *Evroza – kritika novega evrocentrizma*, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- (2007): *Evroza – Kritika novog evrocentrizma*, Beograd: xx vek.

VEDRIŠ, TRPIMIR

- (2006): Witchcraft trials in the Balkans (western and central), *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Richard M. Golden (ur.), Santa Barbara, CA – Denver, CO – Oxford, UK: ABC-CLIO, 83–87.

VERDERY, KATHERINE

- (1996): *What Was Socialism and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

WESTERN BALKANS

- (2006): *Western Balkans Travel Guide*, Lonely Planet, 1st edition.
- (2009): *Western Balkans Travel Guide*, Lonely Planet, 2nd edition.

WOLFF, LARRY

(1994): *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press.

YOUNG, HUGO

(1998): *This Blessed Plot: Britain and Europe from Churchill to Blair*, London: Macmillan.

ZIELONKA, JAN

(2002): Introduction: Boundary Making by the European Union, *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*, J. Zielonka (ur.), London – New York: Routledge, 1–16.

(2002 ur.): *Europe Unbound: Enlarging and Reshaping the Boundaries of the European Union*, London – New York: Routledge.

ZINKEN, JÖRG

(2003): Ideological imagination: intertextual and correlational metaphors in political discourse, *Discourse & Society* 14(4), 507–523.

ŽANIĆ, IVO

(2005): The Symbolic Identity of Croatia in the Triangle Crossroads-Bulwark-Bridge, *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, Pål Kolstø (ur.), London: Hurst & Co., 35–76.

ŽIŽEK, SLAVOJ

(1993): Caught in Another's Dream in Bosnia, *Why Bosnia?* Rabia Ali, Lawrence Lifschultz (ur.), Stony Creek, CN: Pamphleteers Press, 233–240.